ЛЕСЯ УКРАЇНКА



3



ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У ДВАНАДЦЯТИ ТОМАХ

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ЗІБРАННЯ ТВОРІВ У ДВАНАДЦЯТИ ТОМАХ

ВИДАВНИЦТВО
«НАУКОВА
ДУМКА»

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

ТОМ 3

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ (1896—1906)

КИЇВ
1976

Редактор тому С. Д. ЗУБКОВ

Упорядкування та примітки
І. О. ЛУЧНИК

Редакція
художньої літератури

У $\frac{70403-029}{М221(04)-76}$ 101—75

ДРАМАТИЧНІ
ТВОРИ

БЛАКИТНА ТРОЯНДА

Драма в 5 діях

ДІЙОВІ ЛЮДИ

Любов Олександрівна Гощинська — панна, сирота, 25 літ.

Олімпіада Іванівна Колчевська — її тітка, стара вдова, живе при ній.

Орест Михайлович Груїч — молодий письмовець, недавно скінчив університет.

Марія Захарівна Груїчева — його мати, не дуже стара, енергійна на вид жінка.

Сергій Петрович Милевський — bonvivant середнього віку, в часі «других молодощів».

Олександра Вікторівна (Саня) Крашева — молода панна, учениця музикальної школи, товаришка Любові.

Острожин — літератор, журналіст, старший по виду, ніж по літах.

Андрій Борисович Крицький — студент, кінчаючий, товариш Любові.

Яків Григорович Проценко — старий лікар, приятель Любові і її тітки.

Надежда Петрівна — знайома пані на водах.

Психіатр — молодий лікар на водах.

1-ша панночка.

2-га панночка.

Хлопчик
Дівчинка } вуличні діти.

ДІЯ ПЕРША

Хата Гощинської, салон. Убраний не убого, але й не дуже розкішно, тільки фантастично, без великої симетрії; двері й вікна з драпіровками. Піаніно, мольберт, картини, бюсти і статуетки, консолі, квітки, вазони і букети; багато книжок і чимало дрібниць. Свічадо теж задрапіроване і прикрашене плющем; вишиваних клаптиків і серветочок зовсім нема. Загальний тон убрання хати темно-червоний. Окрім картин, на стіні висить зброя, пістолі, ножі і т. ін. Посередині скляні двері на ганок, вихід в сад, ними входять знадвору в хату; по ліву руку від них при стіні велика скляна шафа з книжками, здебільшого товстими, в палітурках; по праву — етажерка, теж з книжками, здебільшого в гарних оправах. На лівій стіні двері в столову, на правій теж двері — зимовий вихід. На авансцені, праворуч,— круглий столик перед канапкою, на ньому великий букет і журнали та газети. Крісла біля нього; віддалік серед сцени крісло-колиска, ліворуч, теж на авансцені, менший столик, на ньому альбом з фотографіями. Піаніно трохи в глибині, не при самій стіні; на пьому зверху лежить багато нот в неладі, воно одкрите, і зшиток пот покинутий після грання; біля нього консоль з тропічною рослиною. Праворуч, в глибині, камін, заслонений мальованим екраном; на каміні оригінальні кухлі і чималий старосвітський дзигар.

ВИХІД I

Олімпіада Іванівна і пані Груїчева сидять поза більшим столом. Олімпіада Іванівна щось плете, а Груїчева розкладає пасьянс.

Олімпіада Іванівна

(насуплена, невдоволена, поглядає на дзигар, сердито здвигає плечима)

Сьома година! Так і єсть! Ет, бог зна що!

Груїчева

От журитесь ви, Олімпіадо Іванівно, а я вже привикла до тих гулянок.

Олімпіада Іванівна

Та ви думаєте, чого я турбуюсь? Того, що, борони боже, потопляться? Ні, з таким гребцем, як ваш Орест, сього не страшно, а тільки чи Любочці ж при її здоров'ї...

Груїчева

А що, хіба вона слаба?

Олімпіада Іванівна

Та ні, богу дякувати; та все-таки лікарі лякають,— бережіть її, кажуть. Чи я ж би її не берегла? Та коли ж як насупить брови, нестотно, як покійна мати її, та скаже: «Не мучте ви мене!» — то у мене й руки опустяться, ну, що їй скажеш?

Груїчева

Та вже звісно, ви її змалку балуєте.

Олімпіада Іванівна

А що ж з нею робить? Правду кажучи, тільки й її, що погуляє бідна дитина; може, так де й щастя своє знайде, а то що ж сидіти, як замурованій... Товариство тільки у неї таке, не подобається мені. Отой підтоптаний Милевський *(крутить головою)*, чистий цуцик. А отого, як вона називає, товариша її, знаєте, Крицького, то я просто боюсь: ще яку халепу наведе! І що то тепер повелось: товариш, товаришка! По-моєму, жінка жінкою, а мужчина мужчиною; яке там товаришування! Ну, я не кажу, приміром, друзі дитячих літ, от як ваш Орест...

Груїчева

(холодно)

Та що ж Орест?

(Складає карти.)

Це якийсь зачарований пасьянс, ніяк не виходить!

Олімпіада Іванівна

(поглядає на неї скоса, стискає губи і поводить головою; потім дивиться на дзигар)

Ні, далебі, вони міри не знають, це ж просто...

(Робить широкий жест рукою.)

В одчиненому вікні, ліворуч від середніх дверей, з'являється Любов; вона лукаво поклала палець на уста, а другою рукою киває комусь, щоб мовчав. Їй за букетом не видно пані Груїчеву.

Любов

Тіточко! де ваш ареопаг? Перед ким ораторствуєте?

Олімпіада Іванівна

Що? Ах, Любочка! Нарешті! Ну, як же можна?!

Любов

Ні, ні, ні, не слухаю!

(Махає руками, сміється і відступає од вікна.)

За сценою чутно її голос: «Панове, ходімо в хату!..»

ВИХІД II

Входять в середні двері Любов, Орест, Милевський, Саня, Острожин.

Любов

(обійма тітку)

Здорові, тіточко, де ж ваш ареопаг?

Олімпіада Іванівна

(цілує її, але все хмуриться)

Ет, страмилась би!

Товариство вітається тим часом з пані Груїчевою.

Груїчева

(до Ореста, що вітається з нею)

Чого се ви так довго барились? Олімпіада Іванівна тут уже боялась.

Орест

Та чого ж боятись? Се не первина!

Любов

(до пані Груїчевої, поки товариство вітається з Олімпіадою Іванівною)

А, се ви, дорога Маріє Захарівно, справляєте роль грізного судьбища!

(Вітається з нею.)

Груїчева

Ні, я нікого не суджу, а, певно, якби судила, то не так лагідно, як ваша тіточка.

Любов

(до Олімпіади Іванівни)

Се так якось вийшло, ми сіли на мілизну, поздоров боже оцих панів.

(Показує на Милевського і Острожина.)

Милевський

Мене?

Острожин

А я ж тут причому?

Саня

(до Острожина)

Іменно — «причому»?

Любов

(кидається в крісло-колиску й приймає втомлену позу)

Ух, скільки ми гребли! Нам з Орестом належить нагорода за рятунок погибаючих на водах! Правда, Оресте?

Орест

Моя мама і Олімпіада Іванівна, здається, зовсім іншої думки.

Груїчева

Про нашу думку не дуже-то хтось дбає.

Олімпіада Іванівна

Авжеж, хтось би пам'ятав про стару тітку!

Острожин

(тим часом підходить до стола, переглядає газети і журнали, далі ходить по хаті, роздивляється на картини і зброю)

У вас оригінальна хата! В ній є щось... moderne!..

Милевський

Страх люблю сей вираз: у ньому все поміщається...

Любов

Тіточко, дайте нам краще матеріальної страви замість духовної, бо коли всі так голодні, як я... Ах!

(Закида руки за голову.)

Олімпіада Іванівна

(дивиться на неї і хитає головою)

От балувана!

Любов

Хто ж винен, тіточко?

Олімпіада Іванівна махає рукою і подається до дверей праворуч.

Груїчева

Пождіть, Олімпіадо Іванівно... бувайте здорові, я вже йду. А ти, Оресте?

Орест

(нерішуче)

Та я...

Любов

Ні, Оресте, ви зостаньтесь! Ви ж нічого не маєте проти, Маріє Захарівно?

Груїчева

Се його діло, я тільки думала, що вже пізно, там обід...

Любов

У нас пообідає. Згода?

Орест

Спасибі. Так я зостанусь, мамо. Я хутко прийду. А втім, як запізнюсь, то ти не жди.

Груїчева

Як уважаєш. Бувайте здорові.
(Вклоняється всім взагалі, а Любі подає руку; з Олімпіадою Іванівною цілується і виходить в середні двері.)

Олімпіада Іванівна виходить праворуч.

ВИХІД III

Ті ж без Олімпіади Іванівни і пані Груїчевої.

Милевський

(спиняється перед завішеним мольбертом)

Любов Олександрівно, можна подивитись на ваш малюнок?

Острожин

(здалека поглядаючи на картину)

А ви малюєте? Може, нової якої школи тримаєтесь?

Любов

Куди там «школи»! Я малюю якраз настільки, щоб повіситись.

Орест

Як се?

Любов

А так, пам'ятаєте, в одному романі Золя маляр вішається з розпачу, бо не може барвами змалювати свій ідеал. Отож, я знаю, що треба малювати, та не знаю як, хисту бракує!

Орест

Що ж, навчитесь іще. Ви ж не так давно почали.

Любов

(махає рукою)

Шкода, на се треба витривалості — не моєї.

Милевський

(дивлячись на картину)

Чого ж ви так? Се дуже мило...

Любов

Іменно!

(Підходить до піаніно і бере скілька акордів, не сідаючи.)

Острожин

Заграйте що-небудь, як ваша ласка. Ви, певно, граєте новітніх композиторів?

Любов

Просіть краще Саню: вона ж піаністка, а я вже напевне піаністкою не буду, знаю музику настільки, щоб се розуміти...

Орест

Ну, що се у вас такий песимізм сьогодні?

Любов

Зовсім ні, а просто самосвідомість; краще ж завжди дивитися правді в вічі.

Милевський

«Тьмы низких истин нам дороже нас возвышающий обман!» *

Любов

Ну, се вже пора покинути. Обман завжди обманом і буде.

Острожин

(сів, роздивляється альбом)

Любов Олександрівно, що се за пані в такому чудному убранні? Красива, тільки... якби се було не в вашому альбомі, то сказав би, що се якась зірка з demi-monde [1]. Се, певно, актриса в ролі божевільної?

Любов

(підходить ближче, глянула в альбом, опустила очі)

Се моя мама, вона була тоді слаба, портрет знятий в шпиталі.

Острожин

(збентежено)

Ах!..

(Згодом підходить до стола й почина ворушити газети.)

Милевський

(впівголоса)

Ото вже!

Орест мовчить, насупився. Саня теж мовчить, перегортає якусь книжку.

Любов

(нервовим голосом)

Чого ви, панове, так збентежились? Ні, справді, чому про душевну слабість не можна говорити без того, щоб не вийшло ніяково? Так, наче се щось ганебне! *(Змінила тон, лагідно, сумно.)* Ні, се не ганебно, се тільки дуже, дуже сумно для родини... От як мій бідний татко. Коли б ви бачили його в ті дні, як він приходив від мами з шпиталю... *(Зовсім тихо.)* Я думаю — се його вбило... *(Знов голосно.)* О, той, кому загрожує ся страшна хвороба, не повинен би дружитись, се просто злочин!

Орест

Ну, хіба ж хто може се передчувати?

---

[1] Півсвіту (*франц.*).— *Ред.*



Леся Українка.
Фото. 1888.

Осіння казка.

(Фантастична драма)

«Осіння казка».
Сторінка автографа.

Любов

Чому ж ні? А, приміром, діти таких слабих? Не тільки можуть, а навіть повинні думати про се...

Орест

(палко)

Боже мій! Хіба ж се так фатально, що мусить одбиватись на дітях? Може бути так, а може й зовсім інакше.

Любов

Тут досить одної можливості... Мій бідний татко, з якою тривогою він дивився на мене... *(До Острожина.)* Скажіть, правда ж я похожа на мамин портрет?

Острожин

Так, здається. *(Дивиться на неї.)* Справді, фамільна подібність...

Орест

Ні, ні. *(Поспішно.)* Де ж там! нічого спільного! Ви — вилитий батько!

Любов

Оресте! Я ж бачу себе в свічадо!.. Та все одно. Се добре, що я все це знаю, бо я знатиму, як направити своє життя.

Острожин

Се надто педантично для femme moderne... [1]

Любов

(здержано, але суворо)

M-r Острожин, се розмова серйозна, хоча теж moderne, коли хочете. *(До інших, напружено всміхнувшись.)* Справді, панове, розмова наша виходить á la Ібсен. Що ж робити? Наше бідне покоління стільки вже ганьби прийняло за необачність, егоїзм, що нарешті задумало поправити свою репутацію і поставило ребром питання про спадковість. Се, панове, варто давньої християнської філософської моралі. Закон причинності, спадковість, виродження — от наші нові боги...

---

[1] Сучасної жінки (франц.). — *Ред.*

Орест

Веселий Олімп, нема що казать!

Любов

(не вважаючи на слова Ореста)

Спадок — се фатум, се мойра, се бог, що мститься до чотирнадцятого коліна. На кого ж він наложить важку руку, той мусить пам'ятати, що за одну хвилину його солодкої втіхи ціле безневинне покоління заплатить страшною ціною. Се, панове, така відповідальність...

Орест

Між вашими богами є закон причинності, а він виключає всяку думку про повинність і відповідальність!

Милевський

Qu' importe des vagues humanites, pourvu que le geste soit beau![1] Що нам до невідомих поколіннів, аби скрасить своє життя!

Острожин

Ми мусимо дбати тільки про своє власне «я» і прислухатись до його емоцій.

Саня

Що там думати про тих, кого нема на світі? «Ще нема ніде нічого», як каже моя служниця...

Милевський

Як мило ви се сказали!

Саня

Та й, нарешті, за віщо я маю каратись за других? Відцуратись радощів життя з-за других — се тяжка кара. Пам'ятати про різні спадки варто хіба задля себе, щоб своє здоров'я берегти, жити гігієнічно...

Любов

(перебиває, наслідуючи Санин тон)

І отруїти вкінець вже й так отруєне життя. Ні, Са-

---

[1] Що нам до пустої гуманності, аби зовні мало пристойний вигляд! (*франц.*).— *Ред.*

ню, ради сього не варт. «Ніж доходить на лютім, повільнім вогні, краще блиснути враз і згоріти!»

Орест дивиться на неї з докором і хитає головою.

Любов

(раптом сміється)

Ну от, який ви смішний, Оресте, дивитесь на мене, як тьотя Ліпа!.. Оце, панове, мені згадавсь один анекдот, ні — не то що анекдот, у татка був один знайомий, старий мізантроп. У нього було одно прислів'я; я й тепер пам'ятаю той вовкуватий тон, яким він говорив: «Всякий має право повіситись!» *(Сміється.)* Се дотепно, правда? Аби тільки нікого на шибеницю з собою не тяг, а сам, як знаєш.

Милевський

Ну, по-моєму, і на шибеницю веселіше лізти в компанії!

Орест

А по-моєму, говорить про таке слабодушно!

ВИХІД IV

Ті ж і Олімпіада Іванівна.

Олімпіада Іванівна

Панове, може, ваша ласка закусити! Любочко, проси! Воно-то був і обід, та вже тепер, що бог послав. Хто пізно ходить, той сам собі шкодить.

Любов

Прошу, панове!

Острожин

(подає їй руку)

Я мушу йти...

Любов

Куди ж ви?

Острожин

А треба, знаєте, ще скінчити фейлетон; гулянки гулянками, а велике колесо цивілізації потребує своєї

жертви... Ах, от, Оресте Михайловичу, щоб не забути! Наша редакція дуже інтересується мати вас своїм постійним співробітником. Шкода, що тепер уже не час, а то б ми умовились, мені доручено...

Орест

Ні, знаєте, я ні в які сталі умови не думаю вступати, не вмію ходити в ярмі, хоч би й в літературному; до того ж, поки що, слава богу, мене ніщо й не примушує до самозапряжки.

Острожин

Як уважаєте, тільки се не сучасно для такої сили, як ви.

(Виходить, вклонившись всім.)

Любов іде з тіткою в столову.

ВИХІД V

Ті ж без Острожина.

Милевський
(ідучи до Ореста)

Чого ви такий понурий?

Орест

Та досадно, ся розмова... Чорт приніс язикатого Острожина,— ідіот!

Ідуть і собі праворуч. Чути дзвінок і голос Олімпіади Іванівни з столової: «Ні, ні, не турбуйтесь, я сама одчиню!»

ВИХІД VI

Олімпіада Іванівна

(іде через хату й вихиляється в вікно, стараючись побачить, хто дзвонить знадвору)

Здається, Крицький, от іще мана!

(Відступає од вікна і йде одчинити двері; потім вертається, за нею Крицький.)

ВИХІД VII

Олімпіада Іванівна і Крицький.

Крицький

То викличте мені, з ласки вашої, Любов Олександрівну на хвилинку, я довго не затримаю.

Олімпіада Іванівна

Та, може б, ви пождали або потім зайшли б, вона обідає з гостями.

Крицький

Ні, я не можу ждати, ніколи, я хотів би тепер бачити Любов Олександрівну: у мене до неї діло...

Олімпіада Іванівна
(нерадо)

Ну, добре, я їй скажу.

ВИХІД VIII

Ті ж і Любов (стрівається з тіткою в дверях).

Любов

Здорові, Андрію Борисовичу! Що се ви, тіточко, торгуєтесь з ним?

Олімпіада Іванівна
(тихо до Люби)

І що там за діла?

(Виходить.)

ВИХІД IX

Ті ж без Олімпіади Іванівни.

Крицький

Не любить мене ваша тітка!

Любов

Е, вона у мене строга... на словах! Ну, чим маю служити?

Крицький

Як офіціально! Бачте, Любов Олександрівно, тут така

справа, що треба врядити вечірку чи лотерею, тільки якнайскоріше. Наші тільки на вас надіються!

Любов

Ох, які ви швидкі! Так-то вам легко вечірку справити!

Крицький

Ну, лотерею!

Любов

Се пропаще діло! Вже скільки разів так було, що ми самі свої білети купували!

Крицький

Однак треба якось врадити!

Любов

А хіба конче треба?

Крицький

Ви самі знаєте. Та що се у вас такий тон сьогодні?

Любов

Та так, я думаю, що... Хто його знає, чи варт товар роботи?

Крицький

Себто як?

Любов

А так. З тими вечірками клопоту не оберешся і перше, і ще більше потім, а користі здебільшого так мало. Вже я про те не кажу, нудота сливе завжди на них!

Крицький

Ех, Любов Олександрівно, мені здається, що тут не в тім сила, а просто ви охолонули, і причина сьому теж проста, хоч і неприємна...

Любов

А власне?

Крицький

А власне, те ж саме, що і в вашої тіточки!

Любов
(сміється)

От уже попали, вибачайте, пальцем в небо! На доказ того, що ви помиляєтесь, я вам скажу, що «приложу все старания» і навіть сама в себе зайві білети куплю. Ну, що? Вдовольнились?

Крицький

Не зовсім!

Любов

А чого ж вам треба?

Крицький

У вас не такий тон був перше, Любов Олександрівно! Пам'ятаєте, як ви були душею гуртка нашого?

Любов

Забуваєте, що мені тоді було вісімнадцять літ, а тепер вже, слава богу, чверть століття!

Крицький

Що ж з того? Звісно, коли інтереси міняються, як дамські моди...

Любов

Я бачу, ви вже зараз лаятись почнете. Але ж краще роз'яснить справу спокійно й щиро, як і слід дорослим людям. Невже вам ніколи не спадало на думку, що всі оці наші заходи, метушіння, все це робиться, аби тільки не сидіти склавши руки. Так це все дрібно, мікроскопічно!

Крицький

А вам хочеться світ здивувати чимсь грандіозним? Рідний край врятувати, як Жанна д'Арк?

Любов
(трохи роздражнена)

Знаю я дуже добре, що я не Жанна д'Арк! Готова навіть згодитись, що для героїнь тепер місця нема, хоч се ще хто його зна. Готова згодитись, що краще робити

те, що ми робимо, ніж зовсім нічого. Але згодьтесь і ви, що горіти і пломеніти від сього просто смішно! От ви тільки що корили мене Жанною д'Арк, а самі хочете...

Олімпіада Іванівна заглядає в двері; Крицький се зауважив.

Крицький

(зітхає)

Ох, Любов Олександрівно, Любов Олександрівно... Ну, однак я вас затримую. Який же практичний результат мого непрошеного візиту до вас? Може, краще мені повернути голоблі куди в інший бік?

Любов

Ну, ну, се вже почались «жалкие слова». Я ж сказала, що хазяйська частина справи вся на мені. І взагалі, чим можу, готова служити.

(Показує на своє горло і піаніно.)

Крицький

(стискає їй руку)

Спасибі! Ех, яка ви, справді! До побачення!

Любов

Бувайте здорові, Робесп'єр!

Крицький, здвигнувши плечима, виходить в середні двері. Люба іде в столову.

ВИХІД X

Якийсь час сцена порожня, далі чутно, як хтось шкрябає в середні двері, потім помалу відхиляє їх. З дверей виставляється голова хлопчика в пошарпаній, занадто великій шапці; хлопчик оглядає хату, далі переступає поріг; видко, що він держить когось іншого за руку і втримує, щоб не виходив за ним.

Хлопчик

(обідраний, за спиною у нього гармонія)

Тсс... не лізь за мною, стій там, Люби, здається, нема. *(Кличе, голосно шепчучи.)* Любо, Любо!

Дівчинка, менша від хлопчика, теж обшарпана, але в досить строкатому уборі, вскочила раптом і проїхала по підлозі, мов по льоду.

ВИХІД XI

Ті ж і Олімпіада Іванівна.

Олімпіада Іванівна
(входить)

Що се тут таке? *(Побачивши дітей.)* Ну, скажіть на милість бога, ви сюди як влізли?

Хлопчик

Там не зачинено...

Олімпіада Іванівна

Ох, уже мені сі літні виходи! А ви ж чого сунетесь сюди, що ж, що не зачинено, то вам уже й треба?

Дівчинка сховалась за хлопчика і дивиться на Олімпіаду Іванівну з розкритим ротом.

Хлопчик
(відступає до дверей, але досить бадьоро)

Нам Люба казала прийти; вона нам білі гроші дала і ще, казала, дасть.

Олімпіада Іванівна

Що се за Люба? Яка вона тобі Люба? А панночка, не знаєш? Гетьте, гетьте! *(До дівчинки.)* Ну, ти, роззяво, чого задивилась? Гайда!

Дівчинка
(тикаючи на гармонію)

Музика! Музика!

Олімпіада Іванівна

Не треба, не треба вашої музики, тільки сього бракує! Ну, гетьте, кому я кажу?

Діти щезають за двері.

ВИХІД XII

Олімпіада Іванівна і входять Любов, Орест, Милевський і Саня.

Любов

Що се ви, тіточко, знов тут воюєте?

Олімпіада Іванівна

І нащо ти, Любочко, сих обшарпанців принаджуєш? Зовсім не до речі; щоб ще обікрали нас?

Любов

Ну, як вам не сором? *(Підходить і бере її за руку.)* Ну, нащо ви моїх попелюшок прогнали? Невже вам жалко п'ятака?

Олімпіада Іванівна

Та бог з тобою, який там п'ятак? Не в п'ятаку діло, а непорядок. А п'ятак, що ж, я сама готова їм дати. *(Підходить до вікна.)* Он вони, на вулиці грають. Ну, ви, ходіть сюди!

Діти входять, грають і танцюють.

Любов

Тіточко, дайте їм вечеряти; там ще зосталось; вони, певне, голодні.

Олімпіада Іванівна

Добре. *(Виходить на веранду і звідти говорить до дітей.)* Ідіть за мною.

Любов

(стає на порозі дверей, одчинених на веранду. До хлопчика)

Чекай, малий, я ж тобі обіцяла білі гроші, забув?

Хлопчик

(з'являється на порозі тих же дверей і простягає руку)

Ну, давай.

Люба дає.

Спасибі. *(Обіймає її й цілує.)*

Милевський

Браво!

Діти і Олімпіада Іванівна виходять.

ВИХІД XIII

Ті ж без Олімпіади Іванівни і дітей.

Любов

Такі славні діти!

Саня

Та бог з ними!

Милевський

Та ви, як бачу, Любов Олександрівно, філантропією займаєтесь?

Любов

Зовсім не філантропією, а мені, власне, сі діти подобаються, я б навіть готова взяти їх до себе.

Орест

За чим же діло стало?

Любов

Та я сама добре не знаю, за чим. А втім, що б з того вийшло? Куди ж мені інших виховувати, коли я сама не вихована. Мене ж балували, а не виховували. Як вам здається, хто з нас кого виховав, чи тіточка мене, чи я її?

Саня

Ну, а твій татко, Любо, здається, був такий чоловік...

Любов

Він не виховував мене, він просто любив мене. *(Зітхає.)* Він не боронив мені нічого.

Орест

По-моєму, се найкраще виховання. Так тільки й виховуються оригінальні натури, а то нас опанували дуже шаблони. Пора проти сього повстати!

Любов

Я сама себе виховала, ну, то можете собі здумати! Читала все, що під руку попадало, було там усякого!

Орест

Так і слід: літературу, як і життя, треба знати з усіх боків.

Любов

Зате, правда, набила оскому навіки!

Орест

Однак ви й тепер багато читаєте.

Любов

О, то зовсім інші книжки!

Милевський

Які ж?

Любов
(всміхнувшись)

Не знаю, чи й казати, сміятись будете, а ви, Сергію Петровичу, в думці ще й «синім чулком» назовете,— вголос не одважитесь, ви занадто джентльмен для сього!

Милевський
(вклоняючись)

Прикажете дякувати? Що ж то за книжки такі отреченні?

Любов

А наукові, по філософії, психології і... психіатрії!

Саня

Бог зна що!

Любов

Не журись, я й «добрих авторів» читаю, он вони, бачиш? *(Показує на етажерку з книжками в гарних оправах.)* А тут вже наукові авторитети. *(Показує на скляну шафу з товстими книжками.)*

Милевський

Отож ці авторитети винні, що у вас такий аскетичний погляд на життя.

Любов

У мене аскетичний погляд? Ну, не знаєте ви мене! *(Палко.)* Адже мені усякий аскетизм, усяке факірство глибоко противне.

Саня

Ну, але як же погодити з твоєю «новою мораллю», наприклад, любов?

Любов

А ось як. Єсть же інша любов, ніж та, що веде до вінця, я от що думаю.

Милевський

От се то правда! Перший раз бачу у молодої дівчини таку сміливість думки! Вашу ручку.

Любов дає.

(Він цілує.)

Шлюб — се кайдани, хоч і золоті, а кохання не любить кайданів. Хатнє багаття гарне тільки на картинах, і то не завжди. По-моєму, Рубенсові картини на тему — Wein, Weib und Gesang [1] кращі куди, ніж ті всякі «медові місяці», «первенці», «молоді матері»... Любов — се балерина; одягніть її в візитову призвоїту сукню або, не дай боже, в капот, і вона стратить всі свої чари!

Любов

Нащо замуровуватись у якийсь склеп? Щастя так мало на світі, його треба ловить, а не одпихати. Бути щасливою самій і дати щастя іншому, що ж тут злого?

Милевський
(жартовливим тоном)

Стережіться, такий погляд небезпечний — багато драм починається щасливо.

Любов

Чого ж драм? Коли буде повертати на драму, можна покинути гру.

---

[1] Вино, жінки і співи *(нім.)*.— *Ред.*

Орест

Ну, се не так легко. І не всякий дасть себе викинути, мов стару колоду карт.

Саня

Значить, ти признаєш так звану гру в любов, флірт?

Любов

(здригнулась)

Яке це бридке слово!.. Слухайте, Оресте, ви ж письменник, поет, роз'ясніть цим людям, яка ще є любов, окрім звичайної любові й флірту!

Орест

Єсть іще,— або, краще сказати, була любов мінезингерів; се була релігія, містична, екзальтована. Культ мадонни і культ дами серця зливались в одно. Се була любов часів «блакитної троянди», се любов не наших часів і не нашої вдачі. Коли є що в середніх віках, за чим можна пожалкувати, то, власне, за сею «блакитною трояндою». Єсть і в наші часи блакитні троянди, але се ненормальні створіння хворої культури, продукт насильства над природою.

Любов

Ви забуваєте другу любов, наприклад, любов Данте до Беатріче, а я, власне, таку мала на думці.

Милевський

Ну, знаєте, Любов Олександрівно, сі приклади непевні! У трубадурів часом трудно одрізнити блакитну квітку від адюльтера. А Данте, може, якби мав щастя познайомитися з своєю Беатріче ближче, то теж, може, попросив би її руки, щоб приміряти на неї шлюбний перстень. Тоді б ми мали не «Божественну комедію», а просто комедію під назвою «Як у людей, так і у нас».

Саня сміється.

Любов

(дивиться на Милевського й хитає головою)

Чого вам любов представляється тільки як драма або комедія? Pardon, ще як балет! Певне, того, що ви при-

сяжний театрал. Любов може бути чудовою поемою, що люди потім перечитують у спогадах, без болю, без прикрого почуття. Ах, та що я з вами говорю про се — просто профанація! *(До Сані.)* Саню, серденько, заграй нам щонебудь: кажуть, музика зміняла і каміння в живі істоти, принаймні хоч на хвилину,— чи не пройме вона й Сергія Петровича!

Милевський

Однак, як се розуміти? Чи не з кам'яним болваном ви мене порівнюєте?

Любов

(сміється)

Ну, чого ж? Єсть же і статуї на світі!

Орест

(тихо їй)

Щось-то він мало на статую похожий!

Саня почала грати якусь салонову п'єсу. Милевський підійшов до неї перегортати ноти; між ними розмова мімічна.

Орест

(до Люби)

Любо, для вас я хтів би вірити, що в наші часи можлива така любов, як у Данте до Беатріче.

Любов

А ви не вірите?

Орест

Часом вірю, часом боюсь вірити!

Любов

Чого боїтесь?

Орест

Знаю, що все-таки се непевна, ненормальна любов, вона якась безвихідна...

Любов

Зате ж і безконечна. Ненормальна, ви кажете, а що ж робити тому, для кого нормальне щастя недоступне?

Орест

Чи дає така любов щастя? Адже Данте не був щасливий; написав «Пекло».

Любов

Беатріче не знала нічого про Данте. Через те і щастя не було! А втім, Данте ж і «Рай» написав!

Орест

Як ви думаєте? Адже приязнь межи мужчиною й жінкою завжди мусить мати якийсь особливий відтінок? В ній нема фамільярності і разом з тим вона ніжніша, сердечніша.

Любов

Бачте, от ви вірите в приязнь межи мужчиною і жінкою...

Орест

Досі вірив... а тепер...

Любов

(глянула на нього, мов хтіла ще що спитати, але повернулась і пішла до піаніно)

Саню, ти знаєш «Posa la mano sul mio cor»? [1] Вибачай, я тебе перебила.

Саня

(нерадо)

Ні, я сього не знаю.

Любов

Ах, се надзвичайно!

(Співає без слів шпаркий, пристрасний мотив, але на першій фразі уриває і покликує.)

Ах, яка чудова ніч, а ми й не дивимось! А місяць, місяць великий та ясний!

(Біжить до балконових дверей, одчиняє обидві половинки, стає біля одвірка так, що її всю заливає місячне світло, і заводить «Ой місяцю, місяченьку!».)

---

[1] «Поклади руку на моє серце» (*італ.*).— *Ред.*

Орест виходить на балкон, стає проти Люби і дивиться на неї, мов очарований. Милевський і Саня зостаються в салоні. Завіса спускається під час співання першого куплета пісні «Ой місяцю, місяченьку!».

Завіса

ДІЯ ДРУГА

Та сама хата, що у 1-й дії.

ВИХІД I

Любов і Орест входять в двері, що праворуч; Любов попереду вбігає швидко в ротонді і в шапочці; в руках у неї червоний абажур. Вбігаючи, вона шпарко говорить, жвава, весела, очі горять.

Любов

Що ж з того, що дрібниця? Та все-таки виграла, а ви ні з чим вертаєтесь. Все-таки, значить, мене щастя не зрадило!

Орест

От велике щастя — абажур! Я навіть од вас не сподівався...

Любов

(кидає абажур на стіл, починає скидати раптово ротонду, не дивлячись, куди вона впала, потім рукавички і шапочку кидає без ваги на стіл, говорить палким, завзятим тоном)

Ах, ви знов своє: абажур! Та розумійте ж ви, що не в тім сила, що виграти! В лотереї, як і в усякій азартній грі, головне — риск і осягнення мети.

Орест

(сів на крісло)

Але якої мети?

Любов

(ходить раптово по хаті, часом спиняючись)

Кажу ж вам, се все одно. Та навіть і не се, просто самий риск, от що притягає до гри, от що примушує

саму себе забувати. *(Спиняється перед ним, просто).* Тільки млява, боязка людина не любить і боїться риску.

Орест

(похилив голову, потім раптом підняв угору, метнувши очима, схопився з місця)

Правда ваша, правда! Я не про лотерею кажу, вона мене мало порива́є; сей риск не захоплює мене. Але інший риск — риск життя, о, то інша річ! Сам я, може, й не піду на риск, не шукатиму його, у мене для сього замало енергії, але коли мене захопить яка стороння стихійна сила, тоді я трачу розум! Знаєте, як часом заплливеш ненароком у морі далеко-далеко, чуєш, що хвиля тебе тягне, раптом прокинеться думка: а що, як не стане сили вернутися до берега? Проте пливеш все далі і далі, і так якось страшно і любо тоді! Підлітком я мав звичай, та що казати, я й тепер його не покинув, бігати на пожар і там орудувати укупі з пожарними, лізучи у найбільший вогонь. Роблю я се, ніде правди діти, не тільки з філантропії. Мені миліше тоді ставити на карту своє життя, ніж рятувати чуже. Я сам не знаю, що зо мною робиться, коли я бачу огнище пожежі, се щось стихійне, непереможне. Певне, метелик, летячи на вогонь, почуває те саме.

Любов

(п'є його слова, дивиться на нього радісними очима, немов у нестямі)

Я розумію вас, Оресте. Риск... та що, без нього все життя людське було б нудне, як осінній дощ. Боятись його — значить, боятись життя, в кожній кар'єрі, в славі, в коханні — скрізь риск. Навіть в приязні *(глянула якось гостро на Ореста і змішалась)* буває риск. Чи ж не риск бути другом такого непевного, химерного створіння, як, наприклад, я?

(Сміється нервовим сміхом.)

Орест

При щирості між людьми, при глибокій і міцній симпатії ніякий риск не страшний!

Любов подає йому руку, він стискає її, потім цілує.

ВИХІД II

Ті ж і Милевський.

Милевський

(тихо)

Ого, друзі! *(Голосно.)* Здорові, Любов Олександрівно! А, і ви тут, Оресте Михайловичу! *(Подає їм руку, вони при його вході розступаються.)* Я бачив вас на лотереї, а потім ви раптом десь зникли. Ну, та й азартна ж ви, Любов Олександрівно! А що, хоч виграли що-небудь принаймні?

Любов

Аякже, он мій трофей! Що, гарний? Але що ж це я його так кинула без уваги. Треба ще тіточці похвалитись виграним. *(Метушиться, щоб заховати збентеженість.)* Ну, однак, я так все порозкидала, тіточка мені задасть!
(Бере шапочку і рукавиці, хоче взять ротонду, але Орест підіймає сам і несе ліворуч; Любов з шапочкою, рукавичками і абажуром виходить праворуч.)

ВИХІД III

Ті ж без Любові.

Милевський

(дивиться на Ореста, усміхається і хитає головою)
Ох, Оресте Михайловичу, Оресте Михайловичу, стережіться!

Орест

(з прикрістю)

Чого се ви?

Милевський

Дівчина в двадцять п'ять літ найнебезпечніше створіння в світі, може, навіть гірше, ніж та прославлена femme de trente ans [1].

[1] Тридцятилітня жінка (*франц.*) — *Ред.*

Орест

(тратить терпеливість)

А се уже против чого? Чи не собі самому ви читаєте мораль! Вам воно якраз такі афоризми тепер потрібні!

Милевський

(сміється, хоч трохи й збентежений)

От думав улучить у саме серце! Помилились, серденько, набій дарма пропав. Щоб ви знали, я й кажу се з власного досвіду, я сей афоризм не так давно експериментально провірив. Але ж мені що? Моє діло просте і залежить тільки від ступеня почуття і деяких подібних причин, тоді як ваше діло далеко складніше, тут потрібна тонка техніка. *(Сміється.)* Любов Олександрівна...

Орест

(здержано і серйозно)

Слухайте, Сергію Петровичу, я не розумію вашої розмови, а ваш тон ображає мене. Ви, здається, хочете стати якимсь посередником чи опікуном межи мною і Любов'ю Олександрівною. Ні я, ні вона не давали вам сього права.

Милевський

Заспокойтесь, я не маю претензії на роль резонера, се роль нудна і в житті, і на сцені. До того ж, я знаю, що ви лицар «без страху і догани».

Орест

(перебиває прикро)

У всякім разі не такий лицар á la mode, як інші...

ВИХІД IV

Ті ж і Любов входить і надіває абажур на лампу, він зостається до кінця, через що сцена весь час в червонястому світлі. Орест хутко бере книжку, що лежить на столі розгорнута, і вдає, ніби тільки що її читав.

Любов

Що се ви, панове, тут сваритесь?

Орест

Та так собі, літературне змагання.

Любов

Ви щось читаєте? *(Підходить і дивиться.)* А, Надсон! * Ви, Сергію Петровичу, здається, не признаєте сього поета?

Милевський

Ні, дещо мені подобається, от, наприклад... *(бере книжку)* та от якраз воно *(читає)*: «Только утро любви хорошо...» *

Орест

(перебиває)

Ну, там далі цей вірш зовсім не гарний, не варт і читати. Та й взагалі се не з найкращих, мені тут інші далеко більше подобаються.

(Шукає в книжці.)

Любов

(до Милевського)

А знаєте, Сергію Петровичу, вам червоне світло дуже до лиця, ви навіть до Мефістофеля робитесь подібні!

Милевський

Ах, Любов Олександрівно, завжди у вас компліменти двусічні.

Любов

Так і треба.

Орест

(простягає до Любові книжку)

От мені сі вірші більш до вподоби, я навіть спробував їх перекласти.

Любов

Ви маєте при собі ваш переклад?

Орест

Та... я не дуже з нього загоджений...

Милевський

Скромність є покраса цноти!

Любов

Все-таки цікаво, як воно виходить. Прочитайте, Оресте, коли переклад при вас, я люблю, як ви читаєте вірші.

Орест

Я, може, якось так, напам'ять...
(Трохи задумується, мов пригадуючи, потім проказує.)

Про любов твою, друже, я марив не раз *.
І від мрій отих серце так радісно билось,
Та прихильний твій погляд стрічав — і в той час
Так тривожно і сумно на серці робилось.
Я боявся, що пóрив хвилевий мине
І химерний прихильності сполох погасне,
І лишить сиротою подвійним мене
При тій мрії-мані про щось ясне та щасне.
Наче я що чуже, не питаючи, взяв,
Наче ся несподівана дружняя ласка
Тільки привид, що раптом свінув та й пропав,
Нетривкий, мов луна, неправдивий, мов казка.
І немов ненавмисне спинивсь на мені
Довго так отой погляд блакитний лагідний,—
Се він мариться серцю у хворому сні — з неминучим
Світанням він зникне безслідний...
Так у спеку в пустелі мандрівці трудні
Хоч і бачать оазу — не вірять у тривок:
«Се десь марево млисте в ясній далині
Надить раєм облудним немов на спочинок».

Люба слухає, спустивши очі, часом підводить їх і з тривогою і страхом дивиться на Ореста; в кінці лице її приймає камінний вираз.

ВИХІД V

Ті ж і Саня.

Саня

Боже, і тут літературний вечір! От моя доля сьогодні!

Всі вітаються з нею.

Милевський

А ви хіба вже були де на літературному вечорі?

Саня

Ах, була! В гімназії, знаєте, де я вчилась. Так якось вийшло, що не можна було не піти, а там така була нудота! Сі вечори тільки й цікаві для самих учасників. Насилу вирвалась! Після першого відділу сказала, що у мене мігрень... ха-ха-ха!

Любов

Шкода, через сей вечір ти пропустила лотерею-алегрі!

Саня

Ну, об сім я не жалкую!

Орест

Ви не любите лотерей?

Саня

Я люблю тільки таку гру, де я певна, що виграю.

Милевський

Вродлива панночка скрізь може бути певна, що виграє.

Саня
(ніби наївно)

Невже?

Милевський
(прикладає руку до грудей)

Вірте мені!

Саня

Вам? *(Махає скілька раз рукою.)* Вам я нічого, нічого не вірю!

Любов і Орест відходять трохи набік.

Орест

(тихо до Люби)

Он ваша товаришка не любить риску, не те що ми з вами!

Любов

Ба, у всякого свій шлях!

(Встає і подається до дверей праворуч.)

Милевський і Саня сього не завважають.

Орест

(до Любові)

Куди ви, Любо? Кидаєте гостей?

Любов

Піду, познаходжу увесь прилад до малювання, згадала, що маю роботу; вибачайте, панове!

(Виходить, Орест за нею.)

ВИХІД VI

Ті ж без Ореста й Любові.

Милевський

(до Сані благаючим тоном)

За що така немилість?

Саня

Та не тільки вам самим; взагалі мужчинам не варто вірити, а вам надто. Вам он навіть любов уявляється в постаті якоїсь балерини.

Милевський

Олександро Вікторівно! Ви жорстокі! Я ж урочисто взяв назад свої слова!

Саня

Ах, та що! От навіть дрібниця, обіцяли ви мені білета добуть на завтра в концерт і навіть того не дотримали, а тепер, я читала, вже спродані усі білети...

Милевський

Не упереджуйте подій, Олександро Вікторівно. Я був у вас, не застав вас дома,— за се я образився б, якби взагалі смів на вас ображатись,— з горя пішов на лотерею, потім, не зустрівши вас і там, з горя забрів сюди.

Саня

Невже тільки з горя?

Милевський
(витягає білета і подає їй)

Чим маю вмилостивити розгніване божество?

Саня
(усміхається, бере білета)

Приймаю вашу паперову жертву, за неї вам належить надгорода! Якої надгороди бажаєте?

Милевський

Дозвольте провести вас на концерт і бути там вашим сусідом!

Саня

Се вже по-лицарськи. Ви, видно, хочете примусити мене змінити думку про вас. Ви ще не осягли мети, але... старайтесь і надалі. А за білета спасибі. *(Подає йому руку, той цілує.)* А не опізните мене! Глядіть, я не люблю опізнюватись!

Милевський

Олександро Вікторівно! Відколи ви дозволили мені бути вашим cavalier servant[1], я ще ні разу не схибив своєї служби, отже хіба б сталось щось надзвичайне.

Саня

Наприклад, нагальний візит до которої-небудь «дами серця».

Милевський

Олександро Вікторівно! Ви мене ображаєте! Ви добре знаєте, що у мене тепер одна-єдина дама серця.

---

[1] Послужливим кавалером *(франц.)*.— *Ред.*

Саня

Чи надовго?

Милевський

Назавжди!

Саня

Дозвольте спитати, скільком дамам і скільки раз ви вже казали се?

Милевський

Олександро Вікторівно, се безжалісно, я не жартую! Робіть зо мною, що хочете, тільки...

Саня

(зниженим голосом)

Гаразд, гаразд, тут не місце для таких розмов... *(Голосно.)* Ах, як я, одначе, запізнилась! А де ж ти, Любочко!

Любов

(за сценою)

Я зараз, вибачай! Я відшукую свої причандалля.

ВИХІД VII

Ті ж і Любов з Орестом.
Любов несе в руках невелике пуделко і стирочку. Орест — гіпсову головку і дошку для малювання.

Любов

(до Ореста)

Поставте, будь ласка, тут; сю рослину можна прийняти.

(Показує на консолю з тропічною рослиною.)

Орест уміщує бюст під рослиною, а дошку ставить тим часом біля стіни.

Отак! *(До Сані.)* За тим театром та лотереями страх скільки часу змарнувалось; сором перед учителем. *(До всіх.)* Вибачайте, панове, що сяду при вас до роботи.

(Сідає проти бюста на табуретці, що до піаніно, коло неї другий стілець, на ньому вона становить одкрите пуделко, звідки виймає олівця і т. ін.)

Орест помагає їй врихтуватись, Любов згодом починає малювати.

Милевський

Ах, будьте ласкаві!

Любов дивиться на двері, чутно дзвінок. Орест іде одчиняти, але стрічається з Олімпіадою Іванівною, що входить з лівих дверей.

ВИХІД VIII

Ті ж і Олімпіада Іванівна.

Олімпіада Іванівна
(до Ореста)

Пождіть, пождіть, я сама, а, боже ж мій! я одчиню! *(Зауважає Милевського і Саню.)* А, добрий вечір, я й не бачу! Та куди ж ви, Оресте, я одчиню! Е, вже одчинено й без нас! Чи се ви, Яків Григорович!

ВИХІД IX

Ті ж і лікар.

Лікар
(входить в двері справа)

Вже ж не хто, Олімпіадо Іванівно! Добривечір вам! *(Вітається з нею.)* Добривечір, панове-товариство! *(До Люби, що хоче встати йому назустріч.)* Не турбуйтесь, сидіть, сидіть, а то «пункта» згубите. Малюйте, панночко мила, се похвально, і для панночки воно теє... показна річ. Усякій панночці слід малювати хоч трошки...

Саня

А що ж, коли хто, як я, не може й лінії вивести?

Лікар

Ну, у вас другий талан, музикальний. Хоч, грішний чоловік, як на мене, то малювати краще: тихенько собі,

нікому не заважає. Я, простіть, вашої новітньої музики не розумію: крик, лемент якийсь, стогін, нестотно, як в операційній залі.

Любов

От ми з вами не сходимося в симпатіях; я, власне, найбільше люблю новітню школу!

Лікар

(до Люби)

І погано, дуже погано! От було за наших часів — Верді, Россіні...

Милевський

Ну, сі вже трохи пристарілись.

Лікар

Що ж з того? І ми з вами, Сергію Петровичу, не молодшаєм! Вже й нам, як то кажуть, не до Петра, а до різдва!

Олімпіада Іванівна

Ну, бог з вами, до різдва ще далеко!

Лікар

Та я так, до слова прийшлось. Що казати, таки вже «Gaudeamus igitur» тепер не заспіваємо. А колись співали, ого, ще як! Ще в мене був один товариш, чистий німецький бурш, той, було, як гукне *(зводить на голос)*: «Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus!» [1]. А що, Олександро Вікторівно, ви часом не граєте сього? Воно й на фортепіано лепсько виходить, а нуте лиш!

Саня

Ні, вибачайте, Якове Григоровичу, не тепер, мені вже додому пора.

Любов

(шпарко)

Е, куди ж ти, Санечко, ще рано, зостанься... я так рада, що ти прийшла...

---

[1] «Отже, тішмося, поки ми молоді» — початок відомої латинської пісні університетської молоді.— *Ред.*

Саня

(усміхаючись лукаво)

Що я прийшла? Та ми ж так часто бачимось!

Любов

Сьогодні ми всі зібрались, можна було б славно час провести, я сподівалась, що ти згодишся мені приграватиі

Саня

Ні, там уже, певно, мама вернулась і думає, куди се я поділась, та ще й *(сміється)* з мігренню! Добраніч, Олімпіадо Іванівно. *(Прощається з нею і з лікарем, потім подає руку Орестові.)* Бувайте здорові. *(Одчиняє середні двері.)* Ух, як темно, я боятимусь!

Любов

Може б, ви, Оресте, провели Саню?

Орест повагом з видимою неохотою повертається до дверей.

Милевський

Я вас проведу, Олександро Вікторівно, коли позволите!

Саня

Ах, спасибі, та нам з вами, здається, по дорозі; добраніч, панове!

Милевський робить загальний поклін і кидається за Санею помогти їй одягтись. Обоє виходять. Орест зачиняє за ними.

ВИХІД X

Ті ж без Сані і Милевського.
Орест сідає біля Люби на тому стільці, де стояло пуделко, тепер він тримає пуделко в руках. Лікар з Олімпіадою Іванівною за столом на протилежному кінці. Обидві пари розмовляють кожна окремо, але одночасно.

Лікар

(вслід)

А як же не по дорозі! Тепер скрізь буде по дорозі!

Олімпіада Іванівна

Нащо ви, Якове Григоровичу, дратуєте Милевського старістю, він сього не любить.

Лікар

Ба, не любить! А нащо сказано: пізнай самого себе! Та се я, не вам кажучи, з заздрощів — бачу, що чоловік от-от ожениться, то я йому навздогін: на тобі, коли так! Така вже наша старокавалерська натура!

Олімпіада Іванівна

А ви почім знаєте, що він от-от ожениться?

Лікар

Вже я таку прикмету маю. Ви зауважили, що він блищить немов насвіжо полакований? А як тільки людина почина вилискуватись, то вже кепська справа!

Орест

Дивно мені, Любо, як такі по всьому різні люди, як ви з Олександрою Вікторівною, можуть товаришувати. Як воно у вас вийшло?

Любов

Та я не можу сказати, щоб вона була мені дуже близька. Сю ілюзію робить більше звичай говорити на «ти», затриманий з дитячих літ.

Орест

(нахиляється до неї трохи)

Любо, чому б не встановити між нами сей звичай? Адже ж ми з вами ближчі друзі, ніж ви з Олександрою Вікторівною?

Любов

Се дитячий звичай, а ми з вами вже не діти. *(Встає і відходить до вікна.)* Ах, я й забула, що треба віднести Галі її концерт, вона просила конче сьогодні віддати їй. Піду лиш, воно ще не пізно. Ви мені вибачайте!

Орест

Ви мені позволите провести вас?

Любов

Не турбуйтесь, я не боюсь сама йти.

Орест

Ні, все-таки вже пізно, як же ж так самій?

Любов

(не відповідає йому. До тітки)

Тіточко, я піду на хвилинку до Галі; я хутко вернусь! *(Виходить в праві двері. Орест за нею.)*

ВИХІД XI

Олімпіада Іванівна і лікар.

Лікар

Як вам здається, Олімпіадо Іванівно, чи не почина вже і Орест Михайлович вилискуватись?

Олімпіада Іванівна

З якої ж би причини?

Лікар

Та я не знаю. Мені здається, що се вже Любов Олександрівна могла б нам краще роз'яснити. Врешті, тепер, по-модному, ніяких роз'яснень родичам не полагається, тільки в один прекрасний день прийде панночка і скаже: «Подивіться, тіточко, чи гарно на мені шлюбна сукня лежить? Мені се треба знати, бо завтра моє вінчання».

Олімпіада Іванівна

(усміхається)

Так, се на Любу похоже... Та тільки я думаю, що сього прекрасного дня ніколи не буде. Може, я й справді сих новітніх звичаїв не розумію, тільки я ніяк не збагну, що собі моя Люба думає. Воно, звісно, нехай би вона собі як хоче жила, та я он не можу дивитись, як її здоров'я руйнується. Я завжди казала, що ті книжки її до добра не доведуть. Якось у неї все разом: книжки, романси, гулянки, залицяння, приязнь... нічого не розберу!..

Лікар

Та, вибачайте, і я щось нічого не можу розібрати. Романси, гулянки? Що ж тут лихого?

Олімпіада Іванівна

Ах, якби тільки се! А то разом з тим мені казала: «Якби я була релігіозна, я пішла б в монастир, а то для таких, як я, навіть монастирів нема». Про монастирі говорить, а сама... Ну, та що там, перед вами я можу говорити щиро, ви все одно що родич. Се ж не тільки я, а й чужі люди бачать, що Орест мов прив'язаний до нашого дому. Вона все з ним «друже мій, друже мій», а тим часом тепер чогось почала одбивати його від себе, а сама сохне, блідне, не спить по ночах.

Лікар

Єсть чого журитись, Олімпіадо Іванівно! Хто не бував молодим? Молодість без драматургії не може!

Олімпіада Іванівна

Не тішить мене така драматургія. *(Хитає головою; понижа голос.)* Тут ще, знаєте, біда — вона про матір думає! Вчора питала, скільки літ було матері, як та заслабла? Все читає книжки! Он вчора купила оту товсту! *(Показує на скляну шафу.)* Виписки з неї робить. А коли я почну за те сваритися, вона каже: «Якби люди більш таких книжок читали, менше б було на світі злочинства». Як я казала одразу братові: «Дай мені Любу, я її завезу так, щоб вона і не чула про матір». Не послухав, а тепер бог зна що з того буде. Занапастить дівчина свою долю ні за що, просто жаль дивитись на неї.

(Притуляє хустку до очей.)

Лікар

Та не журіться, Олімпіадо Іванівно, побачите, що все гаразд буде.

Олімпіада Іванівна

Та звідки має бути гаразд? Хоч би ви поговорили з нею! Ви чоловік учений, а я що ж! Мене вона й слухати не хоче: «Вам, каже, хочеться пристроїти мене ско-



Леся Українка.
Фото. 1886.

«В катакомбах».
Сторінка автографа.

риш!» — а що ж тут лихого, якби й так? Всякий своєму рідному добра бажає.

Лікар

Я й сам уже про те думав. Правда, до нашої панночки не легко приступитись. Та я теж не в тім'я битий, либонь, і ми в свій час книжки читали, та ще такі, про які панночкам і не снилось. Ех, панночки, панночки! Бідовий народ! Прочитає останнє слово науки і думає, що вже всю мудрість глинула. По-моєму, чим менше панночка книжок читає, тим краще. Їй же богу!

Олімпіада Іванівна
(слухала його неуважно)

Так ви поговорите з нею?

Лікар

Та вже ж, та вже ж, побачимо, чий чорт старший...

Олімпіада Іванівна

Знаєте, Якове Григоровичу, як дивлюсь я на оті книжки, то, здається, так би їх і шпурнула в піч!

Лікар

А знаєте, Олімпіадо Іванівно, як дивлюсь я на оті книжки, то, здається, вони і без нас у піч полетять, а на їх місце стане тоненький збірник творів Ореста Михайловича Груїча. Ех, то, знаєте, теперішні паничі плохі, а за наших часів така панночка не гуляла б на волі до двадцять п'ятого року. Та й то, я думаю, що Любові Олександрівні не прийдеться слухати моєї лекції.

Олімпіада Іванівна

Чому так?

Лікар

Тому, що їй в церкві іншу прочитають: «А жена да убоится своего мужа». Найкраща наука для жінки, далебі!

Олімпіада Іванівна хитає головою.

Лікар

Ну, Олімпіадо Іванівно, так не можна: «Отчаяние есть смертный грех». Я вам скажу, що Орест Михайлович

і Любов Олександрівна недарма вкупі глиняних болванів так пильно малюють; я в сих речах ніколи не помиляюсь. Е! ви щось такі суворі! Я собі втікаю. *(Встає.)* Бувайте здорові!

Олімпіада Іванівна

Ні, куди ж ви? От зараз і Любочка прийде!

Лікар

Тільки Любочці й розмови, що з старим лікарем! Олімпіадо Іванівно, я люблю бути першою, а не третьою особою! *(Сміється.)* Моліться богу та лягайте спать, і все гаразд буде!

(Подає руку.)

Олімпіада Іванівна

Добраніч. Тільки ви й розважаєте мене.

Лікар виходить.

ВИХІД XII

Олімпіада Іванівна сама; порядкує, закриває піаніно, складає ноти, гасить світло біля гіпсової голови, потім хоче взяти її, але лишає, промовивши: «Цур тобі, чиста мара!» — і виносить в другу хату дошку з малюнком і скриньку з олівцями, а потім виходить з другої хати з розрахунковою книжкою в руках, сідає в крісло біля великого стола, де горить лампа з червоним абажуром.

Олімпіада Іванівна

Ну, порахую *(пише)*: свічки — 25 к., сірники — 5 к., цукор — 60 к., марка Любочці — 7 к. *(Говорить далі невиразно слова, цифри трохи виразніше; по голосу чутно, що її сон клонить.)* ...12 ...15 ...8. Що там ще? *(Задумується, сонно кивнувши головою, спиняється, далі знов. Трохи голосніше.)* Кава — 45 і цикорію — 6. Ну, тепер порахуємо: 25 та 5 — 30, та 60 — 90, та 7 — 97, та 12, та 12... *(Знов замовкла, кивнувши сонно головою вперед, і прокинулась.)* Що це я? 97 та 12, то буде руб... так, руб та 9 коп., руб і 9 та 15... 15... ото втомилась я, та 16, та 19...

(Одкидає голову на спинку крісла і засипає.)

Згодом чутно, як тричі дзвонять, далі згодом входять.

ВИХІД XIII

Любов і Орест вертаються. Олімпіада Іванівна спить у кріслі.

Любов

Чого ми так хутко вернулись?

Орест

Мені здавалось, що вам холодно, у вас аж руки тремтять.

Любов

То не від холоду... А втім, не знаю, може. *(Завважає Олімпіаду Іванівну.)* А, тіточка спить?

(Підходить, дивиться на неї.)

Олімпіада Іванівна
(прокидається)

Га, що тут? Ах, се ти, Любочко? Ну, як се я заснула?

Любов

Ідіть, тіточко, та ляжте як слід, я тут сама зачиню за Орестом.

Олімпіада Іванівна

Добре, я іду. Добраніч, голубочко. *(Цілує її.)* Та не сидіть довго, бо знаєш, тобі шкодить.

Любов

Знаю, знаю, добраніч!

Олімпіада Івапівпа
(відходячи)

Та не забудь же зачинити двері!

Любов

Гаразд, гаразд.

Олімпіада Іванівна виходить.

ВИХІД XIV

Любов і Орест.

Любов

Добраніч.

(Подає руку.)

Орест

Ви проганяєте мене? Але ж я не можу так піти. Мені треба поговорити з вами про те, що точить мене увесь сей вечір. Тепер, як ми з вами йшли туди й назад, ви до мене й десяти слів не промовили... Любо, перше між нами не було так.

Любов

Багато такого, що перше було, тепер мусить бути зовсім, зовсім інакше...

Орест

Любо, як ви се сказали? Нащо ви се говорите?

Пауза.

Ви якось чудно поводитесь зі мною останнього часу. Ви немов умисне втікаєте від мене; як тільки я прийду, ви зараз знаходите діло на місті або посилаєте по Олександру Вікторівну, щоб грати в чотири руки. І сьогодні ви недарма так гаряче просили її зостатись. Часом я цілий день стараюсь почути од вас хоч одно ласкаве слово, жду того слова, як старець милостині, і часто даремне... Сьогодні оце ввечері, здавалося мені, ви повернулись до давнього дружнього тону, а тепер знов...

Люба сидить, спустивши очі, мовчазна, нерухома.

Що з вами? Ви мовчазні? Ви навіть дивитись на мене не хочете? Чи я маю йти собі геть від вас?

Любов

(глухим голосом, повагом)

Як уважаєте!

Орест

Любо, се для мене просто...

(Поривається до неї, але спиняється, одвертає лице і одступає.)

Любов

(раптово встала, схопила його за руку обома руками)

Оресте, простіть! Я не знаю... Мені вас так шкода, так жаль!..

(Пускає його руку, падає на коліна, припадає до крісла й ридає.)

Орест

(кидається до неї)

Люба! моя Люба, моя дорога! Чого ти? Що з тобою?

Любов

(встає, говорить між риданням)

Не зовіть мене своєю; я не хочу бути вашим злим духом, вампіром.

Орест

Доле моя, що ти кажеш? Не злим духом, не вампіром будеш ти, а будеш моєю зорею, моїм коханням!

Любов

(закриває лице руками, немов від жаху)

Ох, нащо се слово? Тепер все пропало! Я так хтіла бути вашим другом, вірте мені, більш ніким я не хочу, не можу і не повинна бути... *(Знов ридає.)* Тепер і се пропало.

Орест

(докірливо)

Любо, сором, сором не мати одваги перед своєю власною душею. Де ж твої горді речі? Пам'ятаєш, як ти казала, що будеш завжди вільна й одважна? Чи се та одвага? Чи вона в тім, щоб топтати своє серце, губити своє і чуже щастя? Сумна ж твоя одвага!..

Любов

Мені страшно за тебе, тільки за тебе! Чи стане у нас сили для такого непевного кохання? Що, коли наша блакитна квітка — мрія? Скільки горя, скільки муки тоді?

Орест

Чого жахатись мого слова? Я кохатиму тебе так, як ти того схочеш. Наше кохання буде чисте, як та чарівна троянда. Ти можеш мені одібрати моє життя, моє світло, але мого кохання не можеш одібрати, його вже ніхто не вирве з мого серця, навіть ти. Пізно вже рятувати мене, та й не хочу я такого рятунку.

Любов стоїть мовчки, опустивши голову і руки.

Орест
(підходить до неї ближче)

Любо, що ти казала: тільки млява і полохлива людина не любить і боїться риску?

Любов
(пройшла по хаті разів зо два, з раптовими жестами, далі спинилась біля консолі проти Ореста)

Оресте, ти дорікав мені, що в мене бракує одваги, що я боюсь сама собі сказати правду в вічі... я тепер нічого не боюсь, нічого... Слухай! Я люблю тебе, давно люблю, над життя, над щастя, над усе на світі. Люби мене, я щастя хочу!

Орест

Люба, кохана!

(Обійма її.)

Любов
(цілує його, мов у нестямі, потім одхиляється і дивиться йому проникливо в вічі)

Ти не пожалкуєш об сім? Ти не будеш мені дорікати, не злякаєшся мене? Будеш любити мене завжди, завжди?

Орест
(не слухає її слів, палко цілує)

Нащо слова, нащо присяги? Не треба їх! Я тебе люблю і більш нічого не знаю!

Завіса

ДІЯ ТРЕТЯ

Літнє мешкання. Праворуч будинок з верандою і садком. На авансцені, теж праворуч, альтанка або трельяж, обернутий до публіки виходом. Ліворуч теж будинок, менший. Далі будинки і сільські хатки в садах.

В глибині сцени річка з пологим піскуватим берегом. Ранок. Світло яскраве.

Перед здійманням завіси чутно pianissimo, гуртовий спів «Пливе човен, води повен», дедалі іде він crescendo. Завіса здіймається, і в глибині сцени на річці показується човен з компанією співців.

ВИХІД I

Човен пристає до берега і з нього виходить Орест, Милевський, Острожин, Сапя і дві панночки. Перша панночка гарненька, в косах у неї лелії річні.

1-ша панночка

Що ж, панове, будемо кашу варити?

Сапя

Та яка там каша? Снідати будемо у нас. *(До Милевського.)* Сергію, піди, серце, розпоряди, щоб скоріше давали.

Милевський пішов у будинок ліворуч.

Потім погуляємо в лісі, а вогні палити добре тільки увечері.

ВИХІД II

Ті ж без Милевського.

Острожин
(до другої панночки)

Добре ваші українські пісні придаються замість баркароли, ніяк я не сподівався!

2-га панночка

Чому не сподівались?

Острожин

Де ж, такий контраст: примітивний спів полудикого народу і — баркарола!

1-ша панночка
(до Ореста)

Ви, Оресте Михайловичу, умієте через вогонь стрибати?

Орест

Звичайно, вмію. *(До Острожина.)* Чого ви, Острожин, знов лаєтесь?

Острожин

Я?

2-га панночка

М-r Острожин був ласкавий обізвати наш народ дикарями.

Острожин

Вибачайте, не дикарями, а полудикарями, се різниця, і не тільки ваш тутешній народ, а взагалі. Нашому народу бракує навіть початкової культури, дресировки.

Орест

Спасибі!

1-ша панночка сміється.

Саня

Що ж, Оресте Михайловичу, дресировка всякому потрібна!

Орест

Позвольте, однак...

1-ша панночка
(капризним тоном)

Оресте Михайловичу, не сваріться, я так не люблю, як люди спорятьcя!

ВИХІД III

Ті ж і Милевський.

Милевський
(виходить з будинку)

Все вже готово, Санечко.

Саня

Гаразд. Прошу, панове! Тільки треба там з човна забрати... Ти б, Сергію, пішов.

Милевський подається до човна, Орест і Острожин собі.

(Саня до них.)

Не турбуйтесь, панове, він може й сам забрати, там небагато!

Паничі все-таки йдуть.

Забери там і весла, Сергію, а то ще хто вкраде.

Милевський
(од берега озивається)

Добре!

2-га панночка

Яка ж ваша домівка, Саню? Добре врядились?

Саня

Так собі, по-літньому. От прийдеш до мене у місті, там буде не те, я хочу справжній європейський салон врядити. Знаєш, в Росії здебільшого навіть заможні люди не вміють впорядити хати як слід, а, наприклад, у французів...

Панове вертаються від човнів з веслами і дамськими речами.

Ну, просимо, панове!
(Подається до будиночка.)

Орест

Та я хтів ще до матері зайти.

Милевський

Ще зайдете, маєте час, ходіть, ходіть; не зраджуйте товариства.

Ідуть з Орестом вперед; панночки з Острожиним трохи відстали.

2-га панночка
(стиха)

Хто б міг думати, щоб з Милевського вийшов такий взірцевий чоловік і господар дому!

Острожин

Ба! все то дресировка!

Сміючись, входять на ганок, потім у двері будинку.

ВИХІД IV

З будинку ліворуч на веранду виходить Любов. В руках у неї складаний стілець і скринька з красками. Вона ставить стілець, сідає боком до публіки, одчиняє скриньку, виймає палітру і пензлі, набирає красок і починає малювати на дощечці, вправленій в віко скриньки, від часу до часу поглядаючи на річку. Вид у неї змарнілий, немов заклопотаний. Згодом зітхає, становить скриньку долі, підпирає голову руками, а лікті впирає в коліна й задумується.

ВИХІД V

Любов, лікар входить справа, з вудкою і кошиком в руках.

Лікар

(гукає)

Здорові, панночко!

Любов

(кинулась, аж затремтіла)

Здорові! Ох, злякали ви мене!

Лікар

Чого? Ви думали, може, що се не я гукаю, а який перелесник? *(Зіходить на веранду і подає Любі руку.)* Ну, здорові ще раз!

(Сідає на сходах.)

Любов вітається з ним.

Лікар

Що се ви, панночко, такі сьогодні якісь знервовані? Може, нездорові?

Любов

Хто його знає, так якось не по собі: голова болить, і якось серце заходиться... не виспалась, певне.

Лікар

Чого ж се так, душно було?

Любов

Ні, окрім того, так мені якось було не то сумно, не то страшно, трудно розказати. Сиділа я вчора в своїй хаті, писала листи довго, тіточка вже спала, і чогось мене такий острах взяв. От не вірю я в жадні пречуття, але так все здавалось, немов щось має статись недобре у нас, чи з тіточкою, чи що... Я пішла собі понад річку. От сама не боялась іти, бо я не того боялась, що навколо мене, а якось самої себе страшно, того, що в мені. Мені здавалось, що от-от я мушу чогось закричати не своїм голосом і всіх вжахнути. Я довго стояла над річкою, було так темно, і в ній немов щось ворушилось, росло... і раптом мені подумалось: ах, се ж зо мною самою буде нещастя... Я стояла, аж поки став біліти день; тоді я пішла спати. І таке мені снилось недобре... Мені снився страх, почуття страху без причини. Ах, взагалі мені тепер такі сни сняться, такі тяжкі сни! І чого се, скажіть?

Лікар

Ет, все то, панночко, нерви. От я вам Cali bromati пропишу або щось такого. Се нічого, се з панночками часто буває.

Любов

(всміхнувшись)

Чого ж, власне, з панночками, а з паніями?

Лікар

Е, з паніями там вже інша річ, там більше так, спересердя, знаєте, часами, ну там істерика, млості... А в панночки воно, певно, так, пречуття, страхи. Бо що ж, маєте собі, живе панночка на дозвіллі, читає, мріями усякими займається і серця нікому розказати, а воно собі молоде, ну не без того, щоб там якої, як то кажуть, присухи не було. Діваче серце не камінь.

Любов

Ну, хіба ж у заміжніх жінок не буває часом ще більше горя?

Лікар

Е, все то, знаєте, не те. Там уже хіба, борони боже, якого нещастя!.. Людина собі встановилась, вибрала собі

свою лінію, має обов'язки, сім'ю, тут уже ніколи настроюватись на романтичний лад. Та вже ж недарма по статистиці так виходить, що між одруженими людьми менше буває нервових і душевних хвороб. Спокійне, впорядковане життя — найкращий лік проти всяких справжніх і можливих хвороб.

Любов

Так, я про се читала. Ну, а як ви думаєте, наприклад, мені недавно одна товаришка писала,— ви її не знаєте, вона в Петербурзі,— от у неї мати померла з сухот. А тепер ся товаришка заміж має виходить. Правда ж, се не гаразд?

Лікар

Ваша ж товаришка здорова сама?

Любов

Та здорова до якого часу.

Лікар

Ну, то й дай їй боже в добрий час! Як станемо розбирати, в кого яка мати, та дід, та баба, то половину людей прийдеться хіба в ченці постригти. Знаю я таких, що, здається, всі ворони кракали на їх шлюб, а вони собі живуть любесенько, дарма що у Крафт-Ебінга * та Вейсмана * благословенія не просили. Думаєте, добро яке з того бурлакування? Де там! Старий кавалер — то так все одно, як старий собака, вірте моїй совісті, з власного досвіду кажу.

(Сміється, Люба теж.)

Любов

От так атестат старим кавалерам! Чи то й старим паннам такий самий?

Лікар

Бог з ними, я їх боюся зачіпати, се, знаєте, gens irritable [1].

(Сміється.)

[1] Дразливі особи (*франц.*) — *Ред.*

ВИХІД VI

Саня, Милевський, Орест, Острожин і панночки. Саня з робочим кошиком, перша панночка з вудкою, друга з сачком. Острожин несе посуду з приманкою для риби, Милевський — плед, килимок і складаний стільчик. Милевський прямує до лікаря, переймає стільчик з правої руки в ліву і вітається з лікарем.

Милевський

Почув я з хати олімпійський сміх і зараз подумав: значить, наш ескулап тут! *(Завваживши вудку.)* А, і ви узброєні?

Лікар

Та що ж, думаю собі, ачей же й на мене якийсь дурний карась набіжить, невже ж я дурніший від усіх карасів, щоб так-таки ні одного не вловити?

Милевський
(до лікаря)

Ну, то ходім разом, виберем місце.

Виходять обидва.

ВИХІД VII

Ті ж без лікаря і Милевського.

Орест
(підходить до Любові)

Добридень, Любо! *(Тихше.)* Ти підеш з нами?

Любов
(холодно)

Добридень. Ні, не піду.

Орест

Чому?

Любов

Так, без мене обійдеться. *(Повертається до Сані.)* Здорова! Ви були аж у місті?

1-ша панна
(оддалі стоїть, з Любов'ю не вітається, незнайома)

Оресте Михайловичу, у мене гачка нема! Поможіть.

Орест підходить нехотя до неї. Любов прикро глянула в той бік.

Саня

(до Любові)

Так, от і Ореста Михайловича зустріли там, на пристані, в чаянії парохода, та й забрали з собою.

(Виходить, обмахуючись листком пальмовим.)

Острожин

(вітається з Любов'ю)

Що це ви, Любов Олександрівно, до наших parties de plaisir[1] не пристаєте? Чи здорові?

Любов

(неуважно, все поглядаючи на Ореста і 1-шу панну)

Ви давно приїхали? Я якось не чула!

Острожин

Ні, недавно! *(Глянув на посуду з приманкою, що держить в руках, стиха промовля.)* Фу, однак, се досить противна штука!

(Нишком одійшов і поставив долі.)

1-ша панна

(говорить з Орестом під час розмови Люби з іншими)

Ви, здається, нудитесь сьогодні, Оресте Михайловичу?

Орест

Ні, то вам так здається.

1-ша панна

Ні, у вас чудна натура, ви, наприклад, казали, що вам тут не пишеться, а тим часом ви на лоні природи...

Орест

Часом одного лона природи буває мало...

1-ша панна

(кокетливо спускає очі)

Так, се правда.

---

[1] Розваг (*франц.*).— *Ред.*

Орест

Недарма люди завжди старались заселити порожні ліси і води німфами, русалками, взагалі чимсь живим, хоч би й фантастичним, вимареним. Окрім того, для літературної роботи треба духовної рівноваги, певне...

Острожин
(озивається)

Навпаки, літератор наших часів мусить відчувати на собі всі підвищення і пониження температури громадського організму.

Орест
(не вважаючи на нього)

От сеї-то рівноваги я не вмію осягти самохіть. Я не належу до школи parnassiens [1].

Любов
(озивається різко)

Але я не думала досі, що ви до символістів належите!

Орест

Я? До символістів?

Любов не відповідає. До неї підходить друга панна, вітається.

Любов

Давно ми з вами не бачились.

Острожин
(до Сані)

А мені подобаються символісти.

Саня

Невже?

Острожин

Серйозно! *(Таємничим голосом, розводячи руками без ладу.)* «Мої блідо-жовті мрії спустились на серце твоє...» — знаєте, щось таке таємниче...— «Немов павуки хрестовії...»

---

[1] Парнасців (*франц.*).— *Ред.*

Саня
(сміється)

Ет!

2-га панна
(до Люби)

Вас можна повіншувати?

Любов

З чим?

2-га панна

Мені казали, що ви заручені.

Любов

Спасибі за новину. З ким же се?

2-га панна
(оглядається на Ореста)

Ах, вибачайте, се, значить, так собі, чутка. А мені переказували, як щось певного.

Любов

Цікава б я знати психологію спеціалістів по чужих справах, певне, се якісь великі альтруїсти, бо вже ж напевне їм на свої справи часу не зостається.

Саня
(до товариства)

Ходім же, панове! Що ми тут печемось? Та ходи ж і ти, Любочко!

Любов

Ні, я не можу.

Саня

Ну, як уважаєш... Оресте Михайловичу, а де ж ваша вудка?

Орест

Я, може, згодом прийду, мені справді треба до матері зайти на який час.

1-ша панна

Приходьте ж, ви обіцяли показати мені, як ловити сачком.

Товариство рушає.

ВИХІД VIII

Любов і Орест.

Любов сидить, опустивши очі. Орест зійшов на веранду, став, прислонився до стовпа, дивиться на неї, вона встає, немов хоче йти геть.

Орест

Любо!

Любов

(спиняється, але не здіймає очей)

Що? Іди до матері, ти ж казав, тобі треба.

Орест

Я сказав для того, щоб тільки не йти з ними.

Любов

Даремне. Можна було піти.

Орест

Ти чогось чудна сьогодні, якась розстроєна, змарніла, чи не слаба ти? Я ще вчора помічав...

Любов

(змінює тон холодний, саркастичний на палкий)

Вчора помічав... а сьогодні цілий ранок тобі було даремнісінько!

Орест

Любо! Бог з тобою. Я увесь час тільки й думав, як би відчепитись від сього осоружного товариства.

Любов

Ах, на бога, «осоружного»! Від якого часу воно тобі осоружним стало?

Орест

Від того, як ти перестала в ньому бувати.

Любов

Чого ж мені бувати в ньому! Щоб кидати тінь і там? Мало тобі й так тої тіні!..

Орест

Сором тобі таке говорити!

Любов

Не думай, що я нічого не розумію.

На сі слова входить мати Ореста збоку і спиняється за трельяжем.

Що ж, іди, іди від мене на лоно природи, там, може, якраз знайдеш і русалочку з леліями річними в косах!

Орест
(ледве стримуючись)

Ну, Любо, се вже щось таке, чого я зовсім не розумію. Се не подібно до тебе, я навіть не змагаюсь.

Любов
(іронічно)

Ах, яка лагідність голубина!
(Раптом заходиться істеричним плачем і кидається в хату.)

Орест хоче бігти за Любою.

Мати
(гукає)

Оресте!

Орест
(спиняється)

Я зараз, мамо. Пожди!
(Хоче йти за Любою.)

ВИХІД IX

Орест і пані Груїчева.

Груїчева
(виходить на веранду, бере Ореста за руку)

Ні, Оресте, пожди, ти мусиш вислухати мене.

Орест

Мамо, якраз ти вибрала невластивий час для розмов, я тепер не в такому настрою.

Груїчева

Нема часу вибирати настроїв. Прости, я буду без передмов. Слухай, твої відносини до Люби дуже не тішать мене.

Орест

Що ти бачиш лихого в нашій приязні?

Груїчева

Слово приязнь тут не підходить; між друзями не буває таких сцен, як от тільки що була. Що казати, усі вважають вас все одно що зарученими; мені вже не раз натякали на се. А тим часом ти сам знаєш, що се не до ладу. Ти мусиш подумати про се і не заводити справи далеко, а розійтись, поки є час.

Орест

Чого ж розійтись?

Груїчева

А який же, по-твоєму, вихід! Хіба ж краще дражнити її і себе? Так же довго тривати не може, се фальшиво і тяжко, гра в якусь надземну любов пристала хіба підліткам, і я ніколи не повірю, щоб Люба була справді такою дитинкою, як вона з себе удає. Їй не шістнадцять літ. Вона просто дуже зручно розлічила всі ходи.

Орест

Мамо, я прошу тебе не говорити так про Любу, інакше я не можу розмовляти далі.

Груїчева

Будь ласка, я маю право вимовляти свої думки і не добирати стилю для рідного сина. Ну, а чим же ти об'ясниш те, що вона тримає тебе коло себе, мов на ретязі тримає, як павук...

Орест

Ну, се ще хто його зна, хто кого більше тримає.

Груїчева

Звісно, вона тебе. Що з того, що вона не зветься твоєю жінкою? Так найкраще, всі права і ні одного обов'язку!

Орест

Мамо, ти сама собі перечиш. Се навіть проти всякої логіки!

Груїчева

А де ж у вас логіка? Високі теорії, нова мораль!.. Добра мораль, зав'язати світ людині. Ні, не буде сього, я не дам тебе на поталу сій demi-vièrge [1], сій упириці. Ти мусиш покинути її.

Орест

Сього не буде ніколи, ніколи, скоріш я життя покину! Ти не маєш права вимагати сього!

Груїчева

Оресте! Я маю право на тебе. Я тебе викохала, виростила, тобі все життя віддала. Нема такої жертви, якої я б для тебе не принесла.

Орест

Я від тебе ніколи ніяких жертв не просив і тепер не прошу, а ти хочеш відібрати від мене життя, моє щастя, се просто егоїзм, насильство.

Груїчева

Оресте, Оресте, дитино моя! Що ти говориш, я ж для тебе на все готова! Женись, покинь мене, роби, що хочеш, тільки не губи себе. Хіба ж ти не знаєш, що утопиш себе, як оженишся з нею? Її ж мати божевільна була...

Орест

Яке мені діло до її матері?

Груїчева

О нещастя моє, невже ж ти візьмеш за себе сю божевільну!

З вікна чути крик Люби.

[1] Так би мовити, дівчині *(франц.)*.— *Ред.*

Орест

Так, я візьму її або сам збожеволію, коли ти того хочеш.

(Раптово іде геть.)

Мати хапає його за руку, він вириває і кидається до будинку праворуч.

Груїчева

Оресте, Оресте!

Орест входить у двері.

Боже мій, боже!

(Виходить, схопивши голову руками.)

ВИХІД X

Орест і Любов.

Любов

(вибігає на веранду, одною рукою тримається за голову, другою одвертає від себе Ореста)

Лиши мене, лиши мене, все скінчено, я виїду, ми більш не побачимось. Твоя мати має рацію, ти не повинен брати якоїсь божевільної!

Орест

Любо, прости їй, се просто заздрість материнська, вона не звикла ділити мене ні з ким, потім вона побачить, яке щастя ти мені даси, і перша попросить у тебе пробачення.

Любов

Ні, ні, вона правду казала. Я упириця, я п'ю з тебе кров...

Орест

Доле моя, що ти говориш? Ти просто розстроєна сьогодні! Заспокойся! Забудь ти сю нещасну розмову, що тобі до того! Я ж тебе люблю, як і перше, ні, більше, ніж перше!

Любов

(плаче, припавши до колони)

О наша блакитна квітка, що з нею сталось!

Орест

Не жалуй — що сталось, мусить статись, будем брати те, що дає життя.

Любов

Не можу, не маю права...

Орест

Право! Я знаю тільки одно право, право на щастя! А яке ж ти маєш право віддавати мене в жертву якійсь фантазії, якійсь фікції. Ти ж знаєш, що, кидаючи мене, ти губиш мене з тілом і душею, у мене нічого не зостанеться в житті без тебе.

Любов

(пересилює себе, перестає плакати, кладе йому руку на плече)

Ні, коханий, не кажи сього, у тебе зостанеться твій талан.

Орест

Він загине без тебе, бо ти моя муза, ти моя поезія. Я тепер нічого не пишу, бо я не маю думок в голові, окрім одної, що ти не моя і що я не можу так жити... Ти хочеш загубити навіки мене, мою славу і все, що я міг би зробити, бо я чую в собі вогонь, він міг би дива створити, але ти хочеш вгасити його. Що ж, нехай гасне, мені тепер нічого не жаль...

Любов

Оресте, о, як мені тяжко се говорити! Ти молодий, ти можеш пережити, забути се все, знайдеш собі кращу.

Орест

(здіймає різко голос)

Не ображай мене, я не хочу терпіти сього. Кращої від тебе нема на світі, а хоч би й була, то мені її не треба. О, якби ти мене любила так, як я тебе!

Любов

Оресте, ти знаєш, що я люблю тебе, що я тільки тебе на світі кохаю.

Орест

Хто любить, той не віддасть любого в жертву мертвій теорії, мріям кабінетним.

Любов

(подається до нього, але затримується з жахом)

А що, коли се не мрії?

Орест

Дарма! З тобою я на все готовий. Все, все ділитиму з тобою...

Любов

Навіть божевілля...

Орест

Так, все! Тільки будь моя! Скажи: моя?

(Обіймає її, цілує.)

Любов

(замираючим голосом)

Твоя...

(Мліє, опускається і падає з його обіймів додолу, як нежива.)

Орест

(припадає до неї)

Любо, Любо, що з тобою? Ах, вона мов нежива! Я її убив. Любо, Любо, прокинься!

Любов

(прокидається після млості)

Ах, оце я й лежу? *(Схоплюється жваво і легко; до Ореста.)* Ти нащо мене додолу кинув? Бач який!

Орест

Тобі краще, серденько? Що тобі, Любо?

Любов

Ех, що там! Мені так добре! Я така щаслива! *(Кидається йому на шию.)* І ти щасливий, правда?

Орест

Правда, моє щастя, моя! Коли ж ми вже будемо навіки вкупі? Коли ти назовеш мене дружиною привселюдно?

Любов

Ходім!

(Бере його за руку.)

Орест

Куди?

Любов

До церкви.

Орест

(трохи злякано)

Чого?

Любов

До вінця.

Орест

Ні, мила, не жартуй, скажи! Чи до жартів тепер?

Любов

Які там жарти? Нас уже давно ждуть... Ах, стривай, я ж не вбрана, се нічого, я зараз! хвилиночку, хвилиночку! *(Біжить на веранду, спиняється, обертається і посилає Орестові скілька поцілунків рукою.)* Вмить, моє кохання!.. Тьотю Ліпо, де моя біла сукня?

(Зникає в дверях.)

Орест

Що з тобою, Любо? *(Біжить до дверей.)*

Люба раптово кинула дверми, замкнула їх. Чутно її голос: «Тобі не можна; жених не повинен бути в хаті, поки молода вбирається».

(Орест стукається в двері, йому ніхто не одчиняє. Він біжить до будинку ліворуч.)

Сергію Петровичу, Олександро Вікторівно! Хто-небудь, на бога! Рятуйте, поможіть! *(Вбігає в двері, згодом вибігає знов.)* Ніде нікого! О господи!

(Знов кидається до будинку праворуч і стукається, далі забігає за будинок і звідти чутно, як він стукає.)

ВИХІД XI

Любов у білому пеньюарі з розпущеним волоссям, у руках шапочка амазонка в довгим вуалем. Олімпіада Іванівна за нею, перелякана, сама не своя.

Олімпіада Іванівна

Любочко, годі, годі! Ах, що з тобою?

Любов

Білого не знайшла, все одно, тепер і чорне в моді. *(Одриває вуаль од шляпки, рве квітки на вазонах, що стоять на веранді, і вкупі з вуалем чіпляє їх на голові собі.)* З живими оригінальніше буде!

ВИХІД XII

Саня, Милевський, Орест, Олімпіада Іванівна і Любов.

Саня

(побачивши Любу, стала здивована)

Що се таке?

Орест

(до Милевського)

Де лікар, де лікар, скоріше!..

Саня хапає чоловіка за руку.

Любов

Я вже готова. Тільки роль виучу: по весіллі мій дебют.

(Іде на веранду, звідти декламує монолог Джульєтти.)

Летіте вчвал, ви, румаки огнисті *,
До Фебових палат; візник такий,
Як Фаетон, хай вас жене на захід,
Хай миттю вас покриє хмарна ніч.
Спусти запону щільну, гречна нічко,
Ходи, матроно, в простих чорних шатах.
Прийди, Ромео, ти мій день вночі,
Бо ти лежатимеш на крилах ночі,
Як перший сніг на ворона крилі...
О мій Ромео!

(Кидається обіймати.)

Орест хапає її за руку.

Любов

Ходім, ходім, пора! Ай, пусти мені руку! Геть, я сама тебе не хочу, лютий, бери собі Саню! *(Виривається, біжить до Сані, бере її за плечі і пхає до Ореста.)* Цілуйтесь!

Саня

Ой, рятуйте!

(Біжить у свій дім і з гуком замикає двері.)

Любов

(до Милевського)

Як се я досі не бачила, що у вас такі гарні вуси? *(Бере його за лице й повертає до себе.)* Тільки шкода, що од них чорні метелики на руці зостаються. Часто ваша жінка миє рученята? *(Сміється.)* Як ви казали: любов — се балерина! Значить, я балерина.

(Зриває з себе вуаль, має ним над головою, кидає і ловить квітки, танцюючи шпарко вколо, немов вальса. Пробігає біля Ореста, умисне чіпляє його вуалем. Орест хоче затримати її, вона зручно ухиляється і збігає на веранду.)

Милевський

(до Олімпіади Іванівни)

Може б, їй дати що для заспокоєння. Я принесу капель.

(Виходить.)

ВИХІД XIII

Ті ж без Милевського і Сані. Лікар входить справа. Олімпіада Іванівна кидається до нього, показує на Любу, мімічна розмова між ними.

Любов

А, Яків Григорович! Ставайте тут! *(Показує на місце перед сходами на веранду.)* Я з вас намалюю Гіппократа, Сократа, а ви, тьотю Ліпо, будете Ксантіппа! Ха-ха! Не хочете! *(Бере великого пензля, шпарко маже по дощечці, потім кидає скриньку на землю, фарби і пензлі розсипаються.)* Пісок пристане, буде добрий грунт, а то Крицький каже, що у мене грунту нема. А я йому казала,

що я Жанна д'Арк. *(З величним жестом.)* «Горітиме святая орифлама!» *

Лікар

(підходить до неї, бере за руку)

Любов Олександрівно, як ви тепер маєтесь? Ви ранком скаржились, що у вас голова болить, а тепер вам краще?

Любов

О боже мій! *(Весело.)* І тут болить, і тут, і тут! *(Показує на голову, на руки, шпарким і тремтячим рухом пробігає руками по всьому тілі.)* Але се нічого, nur ein kranker Mensch ist Mensch! [1] Ідіть собі спати, я не держу вас!

Лікар

(до Олімпіади Іванівни)

Ідіть приготуйте холодну ванну.

Олімпіада Іванівна виходить.

Любов

Ай, змова! Утопити мене хотять, кажуть, я божевільна!

(Кричить і плаче.)

Орест

(до Люби)

Любо!

Любов

(штовха його)

Іди! *(Біжить до лікаря і шепче йому на вухо.)* Я йому не вірю, у нього mania grandiosa [2], він думає, що він Данте, ха-ха-ха! А от я йому на злість. Слухайте:

В синім морі тануть золоті хмаринки,
В небі ні зоринки,
Над водою в'ється ластівочка швидко,
Вже її не видко.
Серце кришталеве, золоте кохання,
Дарма залицяння.

(Дивиться зальотно на Ореста; той закриває лице руками.)

---

[1] Тільки хвора людина є людиною! *(нім.)*.— *Ред.*
[2] Манія самовозвеличення *(лат.)*.— *Ред.*

Ха-ха-ха! Jalousie d'artiste [1]. *(Рантом обіймає й цілує лікаря.)* Чому ви не женитесь, Яків Григорович? Вам би треба жіночку молоденьку, гарненьку. *(Лічить йому волосся на голові.)* Один, два, три, чотири, є більше, ніж у Бісмарка!.. Вони думають, що я... *(Торкає себе пальцем по лобі.)* Я завжди була така, так веселіше, от я вам розкажу. *(Говорить жваво з веселим, але напруженим виразом лиця, немов згадує чи ловить нитку ідей. Тон рішучий, переконуючий, дедалі все швидше говорить.)* Я була душею товариства, а потім вони всі так співали, співали, ні, правда, грали, ні, зовсім не те, я їм розказала одну дуже смішну історію... а вони зажурились. Дивіться, он летюча рибка! Ану, хто швидше! *(Біжить швидко до річки.)*

Орест переймає і ловить її за талію. Олімпіада Іванівна входить на половині її монолога, ридає, лікар заходжується коло неї.

Любов

(плеще в долоні)

Я виграла, я виграла! О щастя!

Орест

Любо, Любо! рятуйте, та що ж се таке?

Любов

(тихо, понизивши голос, здивовано)

Ти не даєш мені зловити щастя?

Завіса

ДІЯ ЧЕТВЕРТА

Хата, які звичайно бувають на російських курортах, як, наприклад, в Ялті; окрім звичайної дачної постанови, на авансцені зліва стоїть chaise longue, ліжка немає; хата, як видно, не спальня, а ніби салон. Праворуч двері в кімнату Люби, на середній стіні двері до виходу, ліворуч теж двері, але вони не одчиняються.

---

[1] Ревність митця *(франц.)*.— *Ред.*

ВИХІД I

Олімпіада Іванівна сама, стоїть біля правих дверей, притулившись до одвірка, немов прислухається до розмови, що за дверима. Чути за дверима тургання стільця, чийсь голос: «Моє шанування» і Любине теж «До побачення, доктор!». Олімпіада Іванівна шпарко відступає від дверей і подається на супротивний кінець хати.

ВИХІД II

Олімпіада Іванівна і психіатр. Молодий доктор виходить, за ним зачиняються двері.

Олімпіада Іванівна

(тихо)

Ну, що, доктор?

Психіатр

(теж тихо, взагалі вся розмова ведеться впівголоса)

Нічого особливого, тільки все-таки осторога не вадить!

Олімпіада Іванівна

Як же се, доктор?

Психіатр

Найбільше стерегтися шкідливих впливів, нервових роздражнень, прикростей.

Олімпіада Іванівна

Та де ж од них сховаєшся? Любочка така чутлива! Правда, тепер вона тихіша, спокійніша стала, ніж давніше. Отак тільки часом розплачеться, розсердиться, а потім нічого, знов спокійна.

Психіатр

(до себе)

Ну, сей спокій...

Олімпіада Іванівна

Що ви кажете?

Психіатр

Нічого. Я хтів сказати, що невеличкі розривки теж були б корисні. *(Усміхається.)* Ми не коруємо нудотою.

Олімпіада Іванівна

Та аби вона хтіла, я їй не буду перечити. Коли вона все каже, що втомлена, нічого не хоче. А сьогодні я оце вас попросила прийти, щось на голову скаржилась, так каже...

Психіатр

Знаю, вона мені казала... *(Задумавсь.)* Ви кажете, рік минув?

Олімпіада Іванівна

Так.

Психіатр

Ви казали, що се у неї недовго було?

Олімпіада Іванівна

Так, з місяць, і минуло одразу, як рукою зняло.

Психіатр

І рецидивів не було?

Олімпіада Іванівна

Як-то?

Психіатр

Часом буває... вертається... періодично...

Олімпіада Іванівна

О, що ви, не дай господи!

Психіатр

Що ж, знаєте, обачність ніколи не вадить; ми, лікарі, завжди приймаємо на увагу навіть найгірші можливості.

Олімпіада Іванівна

Що ж треба робити?

Психіатр

Поки що все те саме, як я сказав, якщо безсоння і біль голови не уступить перед бромом, тоді попробуєм морфій...

ВИХІД III

Олімпіада Іванівна, психіатр і Любов (на останні слова входить, кидає підозріваючий погляд на тітку і доктора). При її вході вони починають голосно говорити.

Психіатр

(до тітки говорить, відступаючи до дверей)

Так ви наглянете, щоб ваша небога брала купелі регулярно і щоб увечері пізно не засиджувалась.

Олімпіада Іванівна

Гаразд, я вже догляну, аби тільки слухала.

Психіатр

Певно, не треба читати на ніч. Тоді, сподіваюсь, і безсоння мине. Ну, моє вшанування ще раз.

(Кланяється обом паням.)

Люба мовчки вклоняється. Доктор зникає в середніх дверях.

Олімпіада Іванівна

(йому вслід)

Бувайте здорові!

За стіною з-за лівих дверей хтось почина грати гами.

ВИХІД IV

Олімпіада Іванівна і Любов.

Любов

Ах, сії гами. Тьотю Ліпо! підіть попросіть тую пані, щоб перестала грати, я не можу сього чути.

Олімпіада Іванівна

Але, Любочко, вона вже й так скаржиться, що ми не даєм їй займатись музикою.

Любов

Нехай грає тоді, як мене нема дома.

Олімпіада Іванівна

Ти тепер так рідко виходиш...

Любов

А що ж, я повинна задля неї увесь день на сонці пектись? А втім, нехай тарабанить, що ж, все одно вже.

Олімпіада Іванівна

Ну, ну, не сердься, я піду попрошу її. Повинна ж вона розуміти, що у людини голова болить.

(Виходить.)

Любов

(услід їй)

Приходьте скоріш, я не хочу сама зоставатись.

Незабаром гами утихають.

ВИХІД V

Любов одна, потім Надежда Петрівна біля вікна.

Любов

(бере книжку зі стола, сідає в chaise longue, пробує читати, але незабаром безсило опускає руки, і книжка падає додолу. Люба не звертає на те уваги)

Ах, нічого не розумію! дурна стала!

Од вікна чутно голос: «Любов Олександрівно, ви дома?» В вікні з'являється жіноча фігура. Любов встає і подається до вікна.

Любов

Дома, зайдіть, будьте ласкаві, Надеждо Петрівно!

Надежда Петрівна

Ні, Любов Олександрівно, не можу, оце веду своїх малих на пісок! *(Гукає, одвернувшись од вікна.)* Маню, Вітю, куди ж ви? Пождіть! *(До Люби.)* Я зайшла, думаю, може, й ви з нами, підтримаєте мені компанію.

Любов

Сьогодні ні, Надеждо Петрівно, ви вже мені вибачте, розкисла щось.

Надежда Петрівна

Ет, пусте! Се від спеки. От візьміть лишень ваші причандалля та, може, якого етюда намалюєте, а я вам почитаю.

Любов

Не йде у мене тепер малювання. Стратила снагу. Не знаю, десь і фарби запропастились.

Надежда Петрівна

Ну, се вже вам гріх так нехтувати свої таланти.

Любов

Які там таланти? У мене їх і зроду не було.

Надежда Петрівна

Годі, годі! Унижение паче гордости! Я вже од вашої тіточки довідалась, що ви співаєте, та такі недобрі, що нам не хочете свій хист показати.

Любов

Тьотя Ліпа згадала торішній сніг. Elles étaient belles les neiges d'antan [1].

Надежда Петрівна

Ви сьогодні на ліву ногу встали, Любов Олександрівно. Ось ходім, справді.

Любов

Ну, добре, я, може, згодом прийду. Все ж таки переодягтись треба б.

Надежда Петрівна

Так я вас чекатиму біля нашої купальні. Діти, а де ви? *(Одступає від вікна.)*

ВИХІД VI

Любов і Олімпіада Іванівна вертається.

Любов

(бере стілець, ставить його біля chaise longue, а сама сідає в chaise longue)

Сядьте біля мене, тіточко.

---

[1] Він був прекрасний, торішній сніг (*франц.*).— *Ред.*

Олімпіада Іванівна сідає.

Слухайте, нащо ви кликали доктора?

Олімпіада Іванівна
(збентежено)

Я, Любочко, не кликала його, він сам прийшов, ми зустрілись...

Любов

Ах, тьотю Ліпо, хоч я й дурна тепер, та ще не до кінця, і мене не так легко одурити.

Олімпіада Іванівна
(опустивши очі)

Та хто ж тебе дурить?

Любов

Не соромтесь, я знаю, у вас добрі заміри: блаженна лож... Тільки шкода, користі мало. Я знаю, коли діло до морфію доходить, то вже кепська справа.

Олімпіада Іванівна

То тобі причулося!

Любов

Що причулося? Ну, от і проговорились. Ех, конспіратор з вас!.. Та бог з вами, простіть, нащо я справді мучу вас? Я вам уже й так обридла.

Олімпіада Іванівна

Гріх тобі таке казати.
(Одвертається.)

Любов
(бере її за руку, притягує до себе і цілує)

Ні, тіточко, люба, я жартую!..

Олімпіада Іванівна

Жарти твої...

Любов

Такі ж, як і я сама,— дурні. Ну, годі, не гнівайтесь, я знаю, що ви мене любите. *(Цілує їй руку, тітка цілує її в голову. Потім Любов схиляє голову тітці до плеча, та гладить її волосся.)* А тільки б краще ви мене не любили, тоді б я могла собі піти...

Олімпіада Іванівна

Куди, Любо?

Любов

Та зовсім геть, із світу.

Олімпіада Іванівна

Не кажи сього...

Любов

(підводить голову і одкидається на спинку крісла)

Як ви думаєте, тьотю Ліпо, для чого люди мусять жити?

Олімпіада Іванівна

Як для чого? Ну, просто для життя.

Любов

А коли життя нема, тоді як?

Олімпіада Іванівна

Як би ж се могло бути? Життя нема тоді, коли людина умре, а поки вона живе...

Любов

О, якби завжди було так! А то часто єсть людина на світі і можна подумати, що вона живе, а в ній вже давно нема життя.

Олімпіада Іванівна

То тільки так здається, Любо.

Любов

Здається.... може, що й здається, але тоді воно, значить, так і єсть.

Олімпіада Іванівна

Як се?

Любов

Наприклад, коли кому здається, що він щасливий, то він, значить, справді щасливий. І я раз була щаслива, така щаслива... Нащо мені перебили се щастя... Ах, що я дурниці говорю? Хіба се можна перебити чи одвернути? Се фатум, се мойра!

(Раптово встає і закриває лице руками.)

Олімпіада Іванівна

Що тобі, Любочко?

Любов

Ах, нічого, я згадала... Коли б ви знали, як мені часом буває сором при спогадах, просто хоч крізь землю провалитись!.. О, невже, невже знов?..

Олімпіада Іванівна

Не думай про се, ну, що там згадувати! Воно собі минуло, ну, й цур йому, тому нещастю!

Любов

Нещастя!.. все нещастя!.. А коли ж буде щастя? Ах, тіточко!.. Ну, годі, я знов вас розстроїла. Не вважайте, се так, голова болить, от і видумую. *(Мовчить який час.)* Знаєте, що я вас попрошу? Достаньте мені мій альбом з фотографіями. Він там, у скрині.

Олімпіада Іванівна

Що се тобі здумалось?

Любов

Ну, так, я вас прошу!

Олімпіада Іванівна виходить, Люба співа уривками «Posa la mano», обриває, «Ой місяцю» — обриває, махає рукою, прислоняється до вікна.

ВИХІД VII

Любов і Олімпіада Іванівна входить. Олімпіада Іванівна несе альбом, Люба бере його в руки, але не розкриває.

Любов

Спасибі, тіточко. Ага, я забула вам сказати: тут ще раніше приходила Надежда Петрівна, кликала мене з собою на берег. Приготуйте, будьте ласкаві, мої речі до купелю, то я, може, піду хутко — вже пора.

Олімпіада Іванівна виходить.

ВИХІД VIII

Любов сама.

Любов

(сідає до стола, розкриває альбом, знаходить одну карточку, дивиться на неї якусь хвилину, підперши голову руками, потім витягає фотографію з альбома і читає з другого боку напис тихим голосом і тремтячим.)

«Моїй Беатріче».

(Припадає до стола головою і тихо плаче, витягнувши руку з карточкою вздовж стола.)

За вікном чутно голос Милевського, його самого не видно: «Pardon, madame, дозвольте спитати, чи тут живе m-lle Гощинська?» Жіночий голос відповідає: «Тут, ось її двері». Люба встає швидко, втирає очі, поправляє волосся, подається до дверей одчиняти; на порозі з'являється Милевський.

ВИХІД IX

Любов і Милевський.

Милевський

Здоровенькі, Любов Олександрівно, ну, насилу знайшов вас на сьому Олімпі!

Любов

Звідки се ви, Сергію Петровичу, наче з неба впали.

Милевський

Та все одно, що з неба, з моря, а воно тепер зовсім як небо — чудове!

Любов сідає біля столу, Милевський теж.

Любов

Значить, недавно приїхали?

Милевський

Сьогодні рано.

Любов

І Саня, звичайно, з вами?

Милевський киває головою, що так.

Чому ж вона сюди не прийшла? Боїться мене?

Милевський

Отакої, бог з вами! Втомилась, море втомило. До того ж, треба було знайти вас.

Любов

А як же ви знайшли? Звідки ви довідались моєї адреси?

Милевський

Зустрівся якось із Крицьким, він мені сказав. Він, здається, був єдиним щасливим, що отримував листи од вас?

Любов

Небагато і він отримував... Ну, що ж, довго ви мене шукали?

Милевський

Довгенько блукати прийшлось би Сані, а сьогодні ще така спека; от вона й послала перше мене на розвідки, на те й чоловіки, щоб жінки не трудились даремне.

Любов

О, то чоловіча роль невдячна, коли так!

Милевський

Ні, чого ж? Якраз лицарська роль, обороняти слабших, служити своїй дамі, зате вона обороняє нас від найнебезпечніших ворогів — від нас самих; вона вносить в наше життя спокій, певність.

Любов

От як? У вас же були теорії не такі старосвітські, більше в стилі moderne.

Милевський

Що ж, Любов Олександрівно, tempora mutantur...[1] не кінчаю, бо се банально. А щодо теорій взагалі, то теорія завжди служить підбрехачем для практики, нічого не доказує і ні до чого не обов'язує.

Любов

Легко жити таким людям на світі, як ви.

Милевський

Ба, я й не скаржусь на долю, nous sommes des bons amis[2].

Любов

Як я бачу, то, властиво, ви дуже мало змінились від тієї пори, як ми з вами бачились.

Милевський

А чого ж би мав так уже в корінь змінитись? Не такто вже й довгий час минув.

Любов

Так... се правда... мені все здається, що се так давно було... Ну, що ж там нового у нас за сей час?

Милевський

Та дещо єсть: нове товариство заснувалось, клуб велосипедистів. Зимою у нас був маленький драматичний гурток склався, були спектаклі і не без тріумфів. Запрошували ми до себе Ореста Михайловича, та він не схотів.

Любов

Чому?

Милевський

Не знаю, одмовлявся слабістю; воно правда, що він таки нездоровий був уже й тоді...

Любов

А що ж з ним тепер?

---

[1] Часи міняються (і ми міняємося з ними) (*лат. прислів'я*).— *Ред.*

[2] Ми з нею хороші друзі (*франц.*).— *Ред.*

Милевський

Невже він вам нічого не писав?

Любов

Ми не листуємося. *(Глянула на Милевського тривожним, нетерплячим поглядом.)* А що з ним?

Милевський

Та все нерви... Видно, для нього сей рік дорого обійшовся. Оце був я у нього перед виїздом, застав його зовсім у поганому стані, ходить не може, нейрит, чи нервовий параліч, з серцем нелад.

Любов

(раптово встає, стискає руки, подається на авансцену так, що стає до Милевського плечима)

Що ж кажуть лікарі?

Милевський

Як завжди при нервових хворобах, ні те ні се. Перевтома — се тепер модне слово, і скрізь його тичуть — ну, заборонили писати...

Любов

Заборонили писати! Се варварство, а не корування!

Милевський

Та він, може, й так не писав би, справді він дуже слабий. Та врешті от, може, хутко самі його побачите: лікарі в Крим посилають.

Любов

Я не побачу його.

Милевський

Чому?

Любов мовчить.

Простіть, Любов Олександрівно, я не люблю мішатись до чужих справ, але на правах приятеля скажу: мені здається, ви занадто раптово увірвали нитку.

Любов

Мені нічого більш не зоставалось.

Милевський

Але слід було подумати про те, як се на інших одіб'ється.

Любов

Мене ніхто не просив зостатись, і зі мною їхати теж ніхто не збирався, навпаки, мені здавалось...

Милевський

Як бачте, ви помилились... врешті, простіть мене, се все була фатальна помилка, се одразу можна було бачити. Коли люди хотять поставити себе поза реальною дійсністю.

Любов

Не трудно бути пророком заднім числом...

Милевський

Знов помиляєтесь і на сей раз умисне, я не раз пробував остерігати і вас, і Ореста Михайловича, але стрівав завжди таку різку одсіч...

Любов

Остерігали! Невже ви думаєте, що можна остерегти кого-небудь жартиками та каламбурами? Остерігали? Я за все своє життя ні від кого не чула поважної, щирої, дружньої осороги. А тепер... о, тепер знайдеться багато друзів, що киватимуть головою та примовлятимуть: а ми ж казали!..

Милевський

Ви несправедливі до своїх друзів, Любов Олександрівно. Врешті, се завжди так буває, що людина старається скласти на кого іншого усю свою вину...

Любов
(здержано)

Вину? Хто ж, по-вашому, винен у сій, як ви кажете, фатальній помилці?

Милевський мовчить, тільки дивиться на неї.

Ви мовчите, але я бачу вашу думку. Ми обоє винні, ніхто в світі не винен. О, ви герої! Раді кидати громи з

свого м'якого кубельця на тих, кому доля ніякого притулку не дала! Ви мене остерігали? Чом же ви не зняли з мене божевілля? Хіба дорікання помагають? *(Іронічно.)* О, ви чулий, гуманний приятель! Чому ж ви мене не уб'єте? Боїтесь барви крові? Біле убійство легше, менше одваги потребує! *(Гнівно, здійнявши голос).* Ідіть від мене краще, не ставайте між нами, нещастя заразливе. Ідіть, ідіть в свій рай, не грайте ролі архангела-карателя! Хваліть бога, що дав вам усі земнії блага, просіть його ласки і надалі. Ідіть, ідіть, вас дружина чекає, ідіть собі!

Милевський
(глянувши на неї)

Ви проганяєте мене? Простіть, я ніяк не сподівався, що ви так приймете...

Любов
(різко махнувши рукою)

Ах, все одно! Можете вважати мене за божевільну і на тім заспокойтесь!

(Одвертається від нього.)

Милевський

Бувайте здорові, до побачення! Може, згодом застану вас в ліпшому настрою.

(Швидко виходить.)

ВИХІД X

Любов і Олімпіада Іванівна вбігає з бокових дверей, кидається до Люби.

Олімпіада Іванівна

Любочко, серце моє, що з тобою, що він тобі сказав?

Любов
(ридаючи у неї на плечі)

Ах, тьотю, які люди подлі, низькі!.. їм же все одно, хоч би я пропала... Мораль показують... Іще після такої звістки!..

Олімпіада Іванівна

Якої, Любочко, якої звістки?

Любов

Він слабий, він гине, через мене...

Олімпіада Іванівна

Хто, хто?

Любов

Ах, він, Орест!

Олімпіада Іванівна

Та, може, сьому неправда!

Любов

Правда. Сей прийшов умисне, щоб подивитись, як видержу роль.

(Спазматично ридає.)

За вікном голос: «Вам письмо!» У вікно хтось кидає листа, він падає додолу.

Олімпіада Іванівна

Годі, годі, не плач, ну, не варт сього той Милевський, ну, цур йому, проклятому, він завжди бреше. Заспокойся, он тобі лист.

Любов

Лист?

(Біжить і здіймає листа, дивиться на конверт, потім шпарко розпечатує.)

Олімпіада Іванівна

Від кого се?... невже?

Любов

Ні, се від Крицького.

(Читає.)

Олімпіада Іванівна

Що він тобі пише?

Любов

А, як завжди, якісь недомовки. *(Читає, раптом сміється полуістерично.)* І сей туди ж, докоряє! Зрадили, бачите, його надії! Хто ж просив надіятись! Я ж йому писала: поставте наді мною хрест! Чого ж йому ще треба?

(Рве лист і кидає його додолу.)

Олімпіада Іванівна
(бере її за талію)

Любочко, ти б пішла одпочила, у тебе ж голова болить!

Любов

Ви боїтесь?

Олімпіада Іванівна

Бог з тобою, серденько. Я тільки бачу, що вони тебе розстроїли, вибили з нервів. Іди, голубочко, уже і лікарство пора пить, і купатись пора йти, я вже все приготувала.

Любов
(апатично)

Ну, гаразд...

(Виходить у праві двері до своєї хати.)

Олімпіада Іванівна зітхає і хитає головою, збирається і собі йти з хати, але в цю хвилину одчиняються двері, і входить пані Груїчева.

ВИХІД XI

Олімпіада Іванівна, пані Груїчева, потім Любов.

Груїчева

Чи тут живе?..

(Бачить Олімпіаду Іванівну і не кінчає фрази. Якийсь час обидві жінки дивляться одна на одну.)

Олімпіада Іванівна

Марія Захарівно, ви прийшли...

Груїчева

Мені треба Любов Олександрівну бачити. Вона дома?

Олімпіада Іванівна

(тихо)

Я вас прошу, не тепер, потім, тепер вона не може вийти до вас.

Груїчева

(голосно)

Мені конче треба її бачити. Я не піду звідси, поки не побачу її.

Олімпіада Іванівна

Ради бога...

На порозі правих дверей з'являється Люба, бліда, очі опущені.

Любо, нащо ти? Марієѳ Захарівно, я вас...

Любов

Чого ви, тьотю Ліпо! Коли Марія Захарівна прийшла до нас в гості, то ми повинні...

Груїчева

Я прийшла до вас не в гості, Любов Олександрівно!..

Любов

Тим більше. Що я повинна зробити для вас?

Олімпіада Іванівна

Любо!..

Груїчева

Я б хтіла без свідків.

Любов

Тьотю Ліпо, вийдіть, зробіть се для мене. *(Торкає їй плече, немов віддаляє.)* Я мушу, інакше не можна.

Олімпіада Іванівна

Вона її замучить...

(Виходить, опустивши голову.)

ВИХІД XII

Любов і пані Груїчева.
Любов підходить до пані Груїчевої близько, але руки вони собі не подають.

Груїчева

Я прийшла просити вас...

Любов

Щоб я виїхала звідси? Будьте певні, я се зроблю.

Груїчева

Ви не вгадали. Мій син прислав мене просити вас прийти до нього.

Любов

Прийти до нього? Ні, се неможливо. Я зважила, що ми більше не побачимось... *(зміненим голосом)* ніколи.

Груїчева

Ніколи, ви зважили? А подумали ви, чого коштує ваша звага Орестові?

Любов

Я думала, багато думала. Мені здавалось, що іншого виходу нема, і мені ніхто не вказував на інший вихід. Мені здавалось, що мій виїзд не дуже зажурив його.

Груїчева

Звідки ж ви се знали? Хіба він вам про се писав?

Любов

Власне, він мені нічого не писав. Я раніш бачила сама; я зрозуміла, що все скінчено. Чого я маю йти тепер?

Груїчева

Щоб потішити його, ну, коли хочете, щоб забавити його просто.

Любов

Потішити його я не можу, а служити забавкою не хочу.

Груїчева

Ах, який холодний, гордий тон! Звести людину з розуму, витягти з неї здоров'я, а потім грати ображену королеву!..

Любов

Маріє Захарівно, ви не знаєте, чого мені коштує сей тон. Ви не маєте права так говорити зі мною!

Груїчева

Права? А яке ви мали право зводити з ума мого сина, одбирати у мене мою дитину?

Любов

Я нікого не зводила з ума, сама тільки сходила.

Груїчева

Я не знаю, хто був гірше божевільний, чи ви під час вашої слабості, чи Орест після.

Любов

Що ж я з того винна? Я навіть не знала нічого.

Груїчева

Що ви винні? Ви можете ще питати? Ви знали все наперед і грали якусь божевільну гру, ставили на карту щастя, життя Орестове. Ви труїли його щодня, щогодини, потім кинули його, отруєного, на моїх руках, а самі пішли собі геть, просто рішили справу! І ви ще смієте питати, що ви з того винні?

Любов

Чого ж я одна винна? Нащо шукати якоїсь вини? Хіба од сього легше? Сам Орест казав...

Груїчева

Що мені до того, що мені до вашої філософії? Моя дитина гине, горить на вогні, я бачу, як він тане день за днем! *(Плаче.)* О дитино моя, нема ж у мене сина!

Любов

На бога, скажіть мені, що з ним? Я ж нічого не знаю! Я готова збожеволіти од сього всього. Що ж з ним? На бога!

Груїчева

Ах, що з ним?! Серце йому щохвилини може розірватись, сам він без руху, без влади, він мучиться так тяжко... *(Знов ридає.)* О, коли б у вас було серце, якби ви не були каменем!..

Любов

Але що ж я можу порадити йому, що? Якби можна було його врятувати, а я на все готова...

Груїчева

Ідіть до нього.

Любов

Ви ж самі кажете, що я для нього отрута.

Груїчева

Так, отрута, отрута! Я знаю се і все-таки вимагаю, щоб ви йшли до нього. Адже ж я вприскую йому морфій, коли він мучиться, даю строфант, щоб врятувати його серце хоч на хвилину. Власними руками, силою готова повести вас до нього. У мене вже нема волі, нема сили, я все йому роблю, що він хоче, і знаю, що се його згуба. Він казав, щоб я без вас не верталась! Ідіть до нього, ідіть, благаю вас!

Любов

(хитає головою, що не піде)

Я можу вбити сим... я дала слово... він сам не хтів... не можу.

Груїчева

(падає перед нею на коліна)

Я вас ненавиджу, я вас убити хотіла б, але я все для вас зроблю, тільки ідіть! Ідіть до нього!

Любов простягає до неї руки, хоче здійняти її, вона ловить руки і цілує їх.

Ідіть, коли у вас є серце, він умирає.

Любов

Бог з вами, що ви? Ну, я не знаю, я піду, я не можу, я збожеволію, я піду, зараз піду.

(Одною рукою береться за голову, другою старається підвести Марію Захарівну.)

Олімпіада Іванівна вбігає.

ВИХІД XIII

Ті ж і Олімпіада Іванівна.

Олімпіада Іванівна

(до пані Груїчевої)

Де у вас совість, де у вас серце? Хіба ви не бачите, що ви з нею робите?

Груїчева

(встає, трохи опам'яталась)

Я хочу тільки, щоб вона обіцяла прийти.

Олімпіада Іванівна

Гетьте звідси, а то я закричу пробі!

Любов

(автоматично)

Я прийду, прийду!

Груїчева

Ми живем в отелі «Франція», пам'ятайте. Ми будемо ждати!

(Виходить.)

ВИХІД XIV

Ті ж без пані Груїчевої.

Олімпіада Іванівна тим часом зачиняє двері на гак. Люба опускається додолу, сідає, упирається одною рукою в долівку, другою тре собі лоб і похитується немов машинально.

Олімпіада Іванівна

Любо, ти плачеш, що тобі?

Любов

(убитим голосом)

Я не плачу, я не можу плакати... Що ж мені робити, що робити?..

Завіса

ДІЯ П'ЯТА

Там же, на курорті. Великий балкон, з нього вид на море і на побережне узгір'я. На балконі, ближче до стіни дому, сидить Орест на великому кріслі з коліщатами, біля нього столик з ліками, там лежать книжки, газети.

ВИХІД I

Орест сам, знебулий, слабий; виражає нетерплячку в лиці і в рухах, то бере з столика газету або книжку, то знов кидає, часом додолу, пробує здійнятись на ліктях над кріслом, щоб глянути на дорогу, але не може і в безсиллі опускається. Все оце триває недовго, не більше одної-двох хвилин. З'являється Острожин, ще більше метушиться, ніж раніше, рухи ще більш несамовиті. Орест при його з'явленні робить прикрий рух; Острожин сього не завважає, підбігає і трясе Орестову руку.

Острожин

Ах, Оресте Михайловичу! Здумайте собі тільки — насилу вас найшов!

Орест

Вибачайте, мені болить...

Острожин

А, я й забув, простіть! Тоді на пристані ми якось розрізнились, я навіть не знав, куди ви заїхали, так було досадно! Аж ось осе зустрів вашу паніматку і довідався од неї...

Орест

Де ви зустріли мою матір?

Острожин

А там, на тій улиці, що йде близько церкви. Вона розшукувала якусь знайому і натрапила на мою домівку. Щасливий випадок! А то рискував зостатись тут зовсім без товариства, а для нас, людей столичних, се просто смерть...

Орест

Хіба у вас не буває потреби утекти від усякого товариства?

Острожин

Буває, буває, але на хвилину, а потім ні, тягне! Ми отруєні, ми не можемо жити без гашишу.

Орест
(безуважно)

Без гашишу?

Острожин

Так, так, я називаю се гашишем, отой «обмін думок» так званий; отой калейдоскоп вражень, ідей, змагання розуму і почуття, що ми звемо інтелігентним життям. Я приїхав сюди корuватись від нього, і вже мені його бракує.

Орест
(так же безучасно)

Тоді що ж? вертайтесь...

Острожин

Ні, ні, треба трохи поправити машину. Ми, журналісти, в повному значенні цього слова,— машини. Робота нелюдська, рух несамовитий, тим часом одна шруба зломиться — і все пропало.

Орест

Коли пропало, то вже не поправиш.

Острожин

Як ви можете так спокійно? Се ж значить здати себе в архів?

Орест

В архів, то й в архів!

Острожин

Добре вам се говорити, коли ви «іменинник сезону»!

Орест

Я?

Острожин

Авжеж, ваша драма...

Орест

Я вже про неї забув...

Острожин

Як? Її недавно ставили у нас, і для літнього сезону се нечуваний поспіх. Та що там, ви самі, либонь, знаєте...

Орест

Звідки маю знати?

Острожин

Ну, ну, не вдавайте з себе невинятка. Рецензію Літери, небійсь, читали?

Орест

Якої Літери?

Острожин

Ах ти, господи! Ну, що ви мене морочите? Та в нашій же газеті! Невже не читали?

Орест

Ні, щось не трапилась. Я тепер мало читаю газети.

Острожин

Орест Михайлович, не спокушайте долі: вона не любить, коли нею нехтують її фаворити.

Орест

Я ніяк не належу до її фаворитів.

Острожин

Ну, се вже просто гріх так говорити! Такий молодий, в такий короткий час ви завоювали собі таке становище в літературі...

Орест

А ви думаєте, що сього вже досить для того, щоб уважати себе фаворитом долі?

Острожин

Та змилуйтесь! Чи один же цілий вік клацає зубами даремно, а ви одразу такий шматок урвали...

Орест

Не завидуйте — більше не урву.

Острожин

Я завидую? Ні, серйозно, се ви або жартуєте зі мною, або просто перевтома винна... Вам пророчать блискучу прийдешність. Ось послухайте; в наші часи не часто чуєш такий хвалебний тон.

(Виймає з кишені згорнену скілька раз газету і розгортає її.)

Орест тим часом старається здійнятись на поручатах і глянути на вулицю.

(Острожин читає.)

«На сім тижні наш молодий драматург подарував нам...»

Орест

Вибачайте, приступ невралгії. Не можу, простіть!

Острожин

(встає)

Що вам? Помогти що-небудь?

Орест

Ні, ні, так минеться. Тільки... я не можу... я мушу зостатись сам... гострий напад...

Острожин

Так я пізніше зайду... А газету покинуть вам?

Орест

(киває раз головою і простягає йому руку)

Вибачайте... До побачення...

Острожин

До побачення. Ех, ми, інваліди цивілізації!

(Виходить.)

ВИХІД II

Орест і пані Груїчева входить.

Орест

Ти сама?

(З глухим стогоном закриває лице руками.)

Груїчева

Заспокойся...

Орест

(перебиває її з гострим жалем в голосі)

Се вічне «заспокойся»! Одберуть щастя, життя, а потім «заспокойся». Хутко заспокоюсь, будь певна!

Груїчева

Ні, Оресте, вона прийде, вона обіцяла прийти.

Орест

Прийде?! Коли? Чому не прийшла з тобою? Я ж казав: не вертайся без неї! А тепер... Ні, ні, вона не прийде, не прийде!.. Ах, чом ти її не привела?

Груїчева

Вона не могла зараз прийти, не вбрана була.

Орест

Не вірю! Хіба вона могла б думати про якісь там убрання тепер! Ні, я знаю, вона не схотіла, і я сього вартий! О, та проклята хвилина, коли я згодився, щоб вона їхала сама! Проклятий той час, коли я послухав тебе! Я не пішов тоді за нею, тепер вона не хоче йти за мною! Що ж, мамо, ти повинна радіти з того! Тепер всьому кінець! Вона не хоче мене бачити...

Груїчева

Вона не могла зараз піти.

Орест

Чому?

Груїчева

Вона не зовсім здорова.

Орест

Що ти кажеш? Вона знов...

(Раптом заходиться риданням.)

Груїчева

Оресте, бог з тобою, ні, ні, зовсім ні, просто так, трохи голова боліла, трошки нездужає.

Орест

Вона прийшла б, якби так, ах, не кажи мені! О, нащо я тебе послав? Ти їй наговорила, я вже знаю. І як я не подумав, що ти ж її ненавидиш?! Що ти їй казала?

Груїчева

Те, що ти просив, щоб вона прийшла.

Орест

(дивиться на матір проникливо)

Те, що я просив? І не дорікала їй, не проклинала?

Мати опустила очі.

Так, так, не говори, я знаю. І звідки у тебе ся дика ненависть, ся нелюдська жорстокість? Все тобі мало! Убити хочеться! Що вона тобі зробила?

Груїчева

Що вона мені зробила, Оресте? Вона одібрала у мене...

Орест

Годі!.. «Одібрала у мене»... «у мене»... от в чім діло... «Мій син Орест, моя власність, хто сміє займати його!» Ну що ж, от маєш тепер власність, приковану, прибиту міцно, тепер її ніхто не займає, втішайся.

Груїчева

Оресте, зглянься наді мною!

(Закривається руками.)

Орест

(здвигає нетерпляче плечима)

Ах, ну, годі, ну, прости мене, я не знаю, що говорю... Я не можу бачити твоїх сліз!

(Стогне.)

Груїчева

(підходить до нього, обіймає і пригортає його голову)

Годі, мій синочку, годі, дитино моя! Нічого, нічого, може, знов усе гаразд буде, заспокойся тільки, біднеє моє, любеє дитя!

(Сідає коло нього на стільці.)

Орест

(одкидається на спинку крісла)

Мамочко, принеси мені морфію!..

Груїчева

Як можна, дитя моє, так часто?

Орест

Коли ж я так мучуся!

Груїчева

Ну, пожди, от вона зараз прийде.

(Відходить до перил балкона, дивиться в просторінь.)

Орест

Мамо, підкоти мене до перил, я хочу дивитись на дорогу, звідси нічого не видно.

Груїчева підкочує його до того місця, де сама тільки що стояла.

Орест

Де мій бінокль? Мамо, дай мені бінокля.

Груїчева

(іде до столика, бере бінокль)

Ось він.

(Подає Орестові.)

Орест

(дивиться)

Здається... вона... іде, іде! *(Кидає бінокля.)* Мамо, іди звідси, вона зараз буде тут.

Груїчева

Оресте, позволь мені зостатися, я боюсь за тебе, я буду тихо стоять, не втручатимусь.

Орест

(рішуче, нервово)

Ні, ні, лиши мене...

Груїчева подається до виходу, спиняється, оглядається.

(Орест схопився за груди.)

Груїчева

Оресте, я тобі приготую строфанту.

(Береться за пляшечку.)

В сю хвилину на дверях з'являється Люба. Орест глянув на неї, робить розпачливо нетерплячий жест матері, та становить строфант знов на столі і подається до дверей.

(До Люби.) Пам'ятайте, що він слабий!

Любов нічого не відповідає, дивиться на Ореста, що поривається підвестись їй назустріч, але не може і опускається, закривши очі рукою. Груїчева виходить.

ВИХІД III

Любов і Орест. Під час сієї сцени Люба поводиться нерівно, то з повною притомністю, то з приступами отуманеного пастрою.

Любов

(входить, спиняється в дверях і, глянувши на Ореста, закриває лице руками)

Боже мій!

Орест

Любо, ти прийшла... ходи ближче...

Любов

(підходить ближче)

Що... з вами?

Орест

«З вами»! Любо, я й так покараний, пожалій мене. Не картай...

Любов

Я не картаю... Я не повинна була приходить... Але я не могла... Мене картали...

(Хитається, на лиці вираз муки, але без сліз.)

Орест

Хто? Моя мати вразила тебе? Ти не хтіла йти до мене? Що мені зробити, щоб ти простила мене? Любо, єдина моя, не плач! Я життям готов спокутувать ту хвилину, коли я нібито по волі розстався з тобою. Я ніколи того не хтів, Любо, невже ти не віриш?

Любов

(одвертається, здавленим голосом)

Оресте, як я гляну на тебе, такий ти нещасний... О, нащо я прийшла сюди? Вона правду казала, я твоя отрута! Але даремно вона готує строфант проти мене, я піду, не буду труїти...

(Наміряється вийти, спиняється.)

Орест хапає її за руку.

Орест

Ні, на бога! Що се, фатум? Знов моя мати між нами? Любо, забудь про неї, не думай, я тисячу раз зрікаюся її і слів її. Ти — отрута? Хто може се сказать? Та тільки ж ти й порятуєш мене. Моя слабість, моє нещастя мине, зникне раптом, тільки скажи мені слово, одно слово!

Любов

(під час, як він говорить, старається заспокоїтись, далі визволяє свою руку і говорить, стримуючи сльози і нервове тремтіння)

Оресте, ні, пізно вже, все було скінчено, так треба було... Колись ми були друзі, пожалуймо ж тепер...

(Уриває.)

Орест

Так, пожалуймо один одного, пожалуй же ти мене. За що ж я гину марно, зовсім марно? Я не взяв нічого від життя, я так не дамся. Я хочу щастя!

Любов

Щастя? Ти кажеш, щастя? Де ж воно? Ох, Оресте, Оресте! Як ти не бачиш того, що ми згоріли, обоє згоріли. Де ж тут щастя, коли життя вже немає? Нащо сеє все,

навіщо? Все одно, вже ніщо, ніщо, ніщо не поможе! *(Стає на коліна, притуляється до рук Ореста.)* Оресте, Оресте, друже мій бідний, друже мій безталанний, за що ми гинемо, за що я тебе згубила?

(Ридає.)

Орест

Любо, Любо, ти мене з ума зведеш!

Любов

(встає)

Так, правда... Ах! прощай!..

(Поривається йти.)

Орест знов затримує.

Орест

Ні, ні, я сам не знаю, що кажу, я не можу бачити сліз, я тоді сам себе не тямлю.

Любов

(сумно й суворо)

Я вже не плачу.

Орест

Нема чого плакати, доле моя. Ти прийшла, ми знов укупі, і я люблю тебе, кохаю, як перше, ніщо не загинуло, все вернеться, як було колись...

Любов

Так, ти все віриш в дива...

Орест

Вір і ти! Любо, молодість робить дива, я видужаю, я се чую, і ти не думай про лихе. Тоді було таке щастя, воно зрушило тебе, нерви не витримали, я сам теж не тямив себе тоді. Більше страх вигадав, ніж справді було хвороби. Подумай тільки, подумай, чи варто ж калічити своє життя через якусь легку нервову хворобу.

Любов

Легку, ти кажеш?

Орест

Та не варт про се й говорити, справді. Ми оселимось тут, будемо жити спокійно, тихо, і все загоїться. Я не допущу ніколи нікого турбувати тебе. Я глядітиму тебе так, що й вітрові не дам повіять на тебе. Ти ж моє щастя єдине, ти моє все. Подумай, чи я ж можу без тебе жити? Зваж сама, чи можем ми різно розійтись, чи могла б ти сама зректися мене і нашого щастя? Нащо ж гинути, коли можна жити і жити щасливо? Я не вірю, що все пропало, і ти не віриш, тільки так говориш, правда? Я знаю, так. Життя перед нами... Коли я буду щасливим, я знов оживу душею, я знаю, я чую, що мій вогонь прокинеться знову, і ти побачиш, як лаври я складу тобі до ніг, бо все те буде твоє — і сам я, і слава моя... Яке се буде життя! Подумай, Любо!..

Любов

(жестом наказує, щоб замовк)

Годі! Ти отуманюєш мене. Жити трудно і страшно... я не хочу жити. Стривай, не всякий має право жити... Ти кажеш — думати, ох, думати...

(Проводить рукою по чолі.)

Орест

Се ж так просто, ти тільки забудь...

Любов

(сідає на крісло на бильці, схиляє голову на спинку близько голови Ореста, одною рукою обіймає його. Говорить тихим упалим голосом, немов у полусні)

Чекай, Оресте, пожди, любий, поможи мені думати, у мене думок нема... мені здається, що се вже раз було... мені снилось, що я була щаслива, дуже щаслива, я була з тобою і розказувала тобі своє життя, а потім прокинулась і бачу... ні, я не знаю, може, тепер сон? Ах, се так тяжко... Я хочу добре пригадати, як се було... я думаю, що се знов буде так... *(Тривожно.)* Що тоді, Оресте?

(Щільніш обіймає його, здригнулась.)

Орест

(тихо, але з жалем)

Все одно, що б не сталось, ми не розлучимось. Не думай нічого...

Любов

Так, не треба, я потім буду думати, тепер втомилась... Тихо, зовсім тихо, так...

(Закриває очі і затихає.)

Орест

(цілує їй руки, потім плечі, шию, обличчя, не завважаючи, що вона сливе без пам'яті)

Не думай нічого, не треба, я люблю тебе і любитиму завжди. Нехай загину, все одно, хай серце розірветься — од щастя, не од горя. З тобою на все готов! Ти будеш моєю дружиною і будеш жити, як інші, краще, краще, ніж інші. Ти будеш щаслива, щаслива, щаслива...

Любов

(раптово підводить голову)

Щаслива, а... а божевілля?

Орест

(жахнувшись, але зараз оправивсь і ще палкіше заговорив)

Дарма, я перейму його від тебе і все-таки буду щасливий, бо я так хочу.

Любов

(в нестямі)

І я так хочу. Досить уже горя. Навіщо жертви? Я рада, що ми загинем! Тепер не треба думати, не треба зрікатися? Я жити хочу востаннє, ми ще не жили, ще не жили! Ох, як я тебе кохаю! *(Пригортається міцно.)* Бери мене, я твоя, тільки тебе кохаю і не боюсь нічого. Про все дарма! Ах!.. я так тебе люблю, тільки тебе! *(Цілує в нестямі. Починає говорити між поцілунками, мов непритомна.)* Більш нікого нема на світі; ми самі, удвох, і я твоя, уся твоя, уся... *(Притулилася міцно і мов заніміла.)* Ти мало любиш, ти мусиш, мусиш... умерти,

і я мушу тебе любити, бо я твоя, твоя! *(Змінивши тон, шпарко, гостро.)* Вставай, Оресте!

(Сама встає.)

Орест

(пробує встати, але скрикує від болю і опускається)

Ой!

Любов

(підходить до Ореста, нахиляється над ним, тривожно)

Оресте, глянь мені в очі!

Орест глянув, жахнувся, закрив собі очі руками.

Любов

(стрепенула його за руку)

Починається? Ти вже бачиш? Тобі страшно? Не бійся! Я знаю, я страшна, але нічого... А що зі мною було? Я про все забула, а тепер я все пригадала... Тільки не треба жахатись, не треба плакати, я все поправлю, поки ще можу.

(Іде до столика, бере строфант у пляшечці і наливає в чарку.)

Орест

Що ти робиш!

(Силкується встати.)

Любов

Так треба! *(Випиває.)* Тепер уже не бійся, нічого не буде.

Орест

(робить зусилля, встає і нерівним, ненатурально швидким кроком біжить до Люби, тая заточується)

Що ти зробила? Рятуйте! хто там? Мамо, рятуйте!

Любов

(падає)

Мовчи... і ти мусиш... за мною... Беатріче твоя... квітка... троянда блакитна... так треба...

(Вмирає.)

ВИХІД IV

Ті ж і пані Груїчева.

Груїчева

Вона зомліла?

(Бере Любину руку.)

Орест

(одпихає матір від Люби)

Не чіпай, ти її ненавидиш. Вона через тебе отруїлась!

(Припадає до Люби, плаче.)

Груїчева

Дитино моя, пожалуй себе, зглянься надо мною!

Орест

Покинь мене, мені нікого не жаль, я піду за нею. Нащо мені жити?

(Затихає в німому жалю.)

Мати заломляє над ним руки.

Завіса

[31 августа 1896 року, Колодяжне]

ПРОЩАННЯ

В хаті молодого хлопця. Дівчина в гостях, його мила, не коханка, не заручена,— мила.
На столі великий портрет, прикрашений квітками, портрет гарної молодої дівчини, не тої, що в гостях.
Ніжна сцена.

Хлопець

Ти все-таки смутна, ой, яка ти смутна.

Дівчина

Я? Ні! Дивись, справді, ні.

Хлопець

Ти усміхаєшся, але все ж бачу, що ти смутна.

Дівчина

Тобі здається. Чого ж би я мала бути смутна?

Хлопець

Не знаю. Тільки мені здається, що ти от-от почнеш говорити оті свої речі, що я так не люблю слухати.

Дівчина

(безтямно)

Які речі?

Хлопець

Ти знаєш... ну, що ніби ти мусиш збайдужіти мені колись...

Дівчина
(спокійно)

Ні, я не буду сього казати, ти ж мені се заборонив назавжди.

Хлопець

Тільки через те, що я заборонив?

Дівчина
(ховає лице у нього на грудях)

Я не буду сього казати, ніколи не буду.

Хлопець

Ти в мене віриш?

Дівчина

Я вірю тобі.

Стук в двері, пара розходиться. Приносять листа. Хлопець читає. Дівчина ходить по хаті, спиняється перед портретом і довго дивиться на нього.
Хлопець ховає листа з усміхом і дивиться в простір, задуманий.

Дівчина

Скажи, де в тебе мій портрет?

Хлопець
(показує на шухляду в столі)

Тут.

Дівчина

Ти його ніколи не становиш на столі?

Хлопець

Ні.

Дівчина

Чому? Він оправлений.

Хлопець

Не ставлю через те, що боюсь профанації. Там є твій напис. Ти пам'ятаєш, що ти мені написала?

Дівчина

Так.

Хлопець

(цілує її руку)

Не кожні очі гідні читати той напис. Якби мій найліпший друг дозволив собі якийсь жарт про тебе, я б його скинув зо сходів.

Дівчина

А ти не можеш ручити за своїх друзів?

Хлопець

Н-не за всіх... Тобі се дивно, що я можу звати друзями людей, за яких я не можу ручити? Але ж...

Дівчина

Мені нічого не дивно. Можна спитати, від кого то лист?

Хлопець

(показує на портрет)

Від неї.

Дівчина

А хто вона така?

Хлопець

Моя товаришка з дитячих літ.

Дівчина

Се я бачу, тут написано: «Другові дитячих літ на добрий спомин». Але хто вона взагалі, не тільки для тебе?

Хлопець

Взагалі?.. ну, недавно укінчена гімназистка, дочка директора гімназії в N., де я учився... а більш... та се і все її «громадське становисько».

Дівчина

Вона цікава дівчина?

Хлопець

Як тобі сказати? Я, власне, мало її знаю, ми літ п'ять не бачились, тоді, як ми розстались, вона була підлітком «невдячного віку», а тепер, оце літом, зустрівся з нею, ледве пізнав: доросла панна.

Дівчина

І гарна до того!

Хлопець

Тобі її врода подобається?

Дівчина
(дивиться пильно на портрет)

Вона дуже гарна... Вона багато молодша від тебе?

Хлопець

На п'ять літ.

Дівчина

Якраз настільки, наскільки я від тебе старша.

Хлопець

Чого ти се сказала?

Дівчина

Хіба ж се неправда?

Хлопець

Так що, як правда?

Дівчина

Нічого. Правда, та й годі, чому ж про се не можна говорити?

Хлопець

А нащо ж конечне говорити?

Дівчина

Так можна сказати про всяку розмову.

Хлопець

Ні, не про всяку. От про ту, що в нас була вчора, сього не можна сказати.

Дівчина

Я не пам'ятаю, про що ми вчора говорили.

Хлопець

Про заручини. І я знов скажу...

Дівчина

Ні, годі, годі, не кажи нічого, не треба... Нащо ти тепер так часто говориш про се? Адже сам колись казав, що ти проти усяких пут і кайданів.

Хлопець

Се ж не кайдани.

Дівчина

Все одно, нащо ж я маю тебе в'язати?

Хлопець

Тільки мене? А себе?

Дівчина

Я й так твоя.

Хлопець

А я хіба ні?

Дівчина

Я сього не кажу... Слухай... що я хтіла казати? Твоя мама дуже пестила тебе малим?

Хлопець

Дуже.

Дівчина

Ти був щасливою дитиною?

Хлопець

О, так, дуже.

Дівчина

Однак ти ріс одинаком, все-таки се смутно, якось самотньо.

Хлопець

У мене завжди було товариство дитяче.

Дівчина
(на портрет)

Вона належала до того товариства?

Хлопець

Так, тільки трохи пізніше, я був у гімназії, як ми пізнались. Вона була тоді таким смішним, завжди кудлатим дівчатком,— «куколка з льону» — дражнили ми її.

Дівчина

А вона плакала.

Хлопець

Не завжди, потім звикла. А тепер, як то завжди буває, їй навіть приємно спогадувать ті Kinderspiele [1], навіть от у сьому листі підписалась «колишня куколка з льону».

Дівчина

Але ж тепер вона не подібна до куколки з льону?

Хлопець

Ну... Тепер вона доросла панна!

Дівчина

Однак ти все зо сміхом про неї, чи так всім друзям дитячих літ від тебе така шана?

Хлопець
(споважнів)

Ні, властиво, я її зовсім шаную, се так собі жарти на спогад Kinderspiele. Вона дівчина добра, наскільки я міг завважити, бо вона така соромлива, правдива мімоза, до неї страшно доторкнутись, щоб не вразити.

Дівчина

Ти взагалі боїшся вражати.

---

[1] Дитячі ігри *(нім.)*.— *Ред.*

Хлопець

Боюся? Ні, тільки не люблю сього робити тому, хто на се не заслужив.

Дівчина

А хто заслужив?

Хлопець

...Хай сам на себе жалує.

Дівчина

Я завжди тільки на себе жалую.

Хлопець

Чого ти зараз все приміряєш до себе? Се, знаєш, негарна звичайка.

Дівчина

Звичайка егоїстів?

Хлопець

Се ти сказала, а не я.

Дівчина

Та вже ж, що я сказала... Врешті поганих звичайок у мене багато, ти се признав сам.

Хлопець

Я признав? Коли?

Дівчина

В різні хвилини, не то, щоб усе заразом.

Хлопець

Ти якось дивно настроєна сьогодні. Чіпляєшся до слів...

Дівчина

До якого ж я слова вчепилась? Скоріш до факта, ніж до слова.

Хлопець

Я давно завважив, що ти не можеш знести навіть найдальшого натяку на твої вади.

Дівчина

Може, се значить, що я їх надто глибоко й боляче почуваю, ті свої вади.

Хлопець

З сього вихід був би простий.

Дівчина

А власне?

Хлопець

Поправитись від них.

Дівчина

Справді, се дуже просто.

Хлопець

Хіба ж ні?

Дівчина

Я хіба сказала, що ні?

Хлопець

Ти не сказала, але...

Дівчина

Але що? *(Дивиться йому в очі.)*

Хлопець

Ну, от знов сей погляд, сей погляд.

Дівчина закриває очі.

Хлопець

Чого ти закрила очі? Тобі недобре?

Дівчина

Ні, так, тобі ж не подобався мій погляд.

Хлопець

Як тобі не сором? *(Цілує її в закриті очі.)*

Вона усміхається тремтячими устами.

Не то що не подобається, а тільки ти наче душу наскрізь пробиваєш тим поглядом, до самого дна.

Дівчина

А се неприємно?

Хлопець

Се томить. Не можна ж вічно на сповіді бути? Чому ти не відносишся просто до того, що тобі життя дає? Нащо ти мучиш себе тим пригляданням та допитуванням?

Дівчина

Хіба ж я про що допитуюсь?

Хлопець

Не словами допитуєшся, а поглядами і... всім. Ні, справді, ти даремне мучиш себе.

Дівчина

Коли я тільки себе мучу, то се ще не біда. Чи, може, я мучу не тільки себе?

Хлопець мовчить.

Дівчина

(хотіла щось сказати, але втрималась)

Дай мені свою руку.

Хлопець дає.

(Вона притуляється до руки і тихим, рівним, монотонним голосом говорить.) Ти дуже добрий, ти стільки терпиш від мене.

Хлопець

Ну, годі, годі...

Дівчина

Ні, ні, нічого. Я хочу сказати, що я не буду мучити тебе, а в надгороду за минуле я тобі обіцяю, що я не буду допитуватись ні про що. Коли побачу, що ти вже перестав мене любити...

Хлопець

От, знов!..

Дівчина

(утримує його руку)

Ні, ні, я не про те... я тоді обіцяю тобі не допитуватись ні про що, я се побачу сама і мовчки піду собі геть.

Хлопець

Що ти маєш на думці?

Дівчина

Нічого, тільки те, що кажу.

Хлопець

Ну, нащо ж ти се кажеш?

Дівчина

На всякий случай... *(Змінює тон.)* Так було говорить моя мама, даючи мені парасоля на гулянку. Ти пам'ятаєш того великого чорного парасоля, як ми, бувало, під ним удвох від дощу ховались? Я не хутко навчилась ховатись під парасолем. Малою, бувало, завжди змокну, як хлющ, хоч би там не знати який парасоль був у руках. Та й тепер, тільки дякуючи тобі, я могла рятуватись від зливи.

Хлопець

Се дивно: дивлячись на тебе, не сказав би, що ти така безпорадна.

Дівчина

О, я часом буваю дуже безпорадна, зовсім безпорадна. Мені тоді здається, що нема нікого в цілім світі, хто б порятував мене.

Хлопець

Се, либонь, тобі здавалось давно, тоді, як ти ще не знала мене?

Дівчина

Так, часом здавалось...

Хлопець

Скажи... ти... ти раніш знала кохання?

Дівчина

Ти сам тільки що казав, що не можна бути вічно на сповіді.

Хлопець

Ну, я не буду питать, коли тобі се прикро... А знаєш, бувають часом такі душі, сказав би,— прозорі, що їх і сповідати не треба, їх і так видно наскрізь. І, наскільки я завважив, у таких людей з прозорими душами бувають не ясні, сірі чи блакитні очі, а темні, карі або чорні. Правда, цікаве з'явисько?

Дівчина

Та чи так воно справді?

Хлопець

По моїх спостереженнях — так.

Дівчина

А які очі у сеї дівчини? ([*Дивиться на*] *портрет.*)

Хлопець

У неї карі і, власне, підходять під мою теорію, вона нічого не може скрити.

Дівчина

А ти ж казав, вона така мімоза.

Хлопець

То ж власне! Зараз видно, що її доторкає до живого і через що власне. У неї все якось дуже просто і щиро виходить, до її подій зовсім не треба ніяких слів пояснення.

Дівчина

І вона завжди була така?

Хлопець

Завжди, скільки я знаю. Пам'ятаю, в нашому дитячому товаристві вона, було, кожну сварку чи незгоду так швидко і легко розплутає, що нам, було, аж смішно стане, чого се ми завелися. Раз — вона ще зовсім була мала, а я був підлітком,— я розсердився на неї за те,

що вона сміялася з мене, коли я з дерева ввірвався (то було таки смішно, признаю тепер, хоч тоді мене дуже боліло), і я не озивався до неї три дні. Вона все походжала коло мене і соромливо всміхалась, а потім, нарешті, підійшла просто, обняла мене і так шпарко промовила: «Мир миром, пироги з сиром, вареники в маслі, ми друженьки красні, поцілуймося».

Дівчина

І ви поцілувалися?

Хлопець

Авжеж.

Дівчина

І сварці був кінець?

Хлопець

Ми зараз же побігли на гойдалку в найліпшій згоді.

Дівчина

Я думаю, тільки між дітьми можлива така простота.

Хлопець

«Аще не будете, аки дети...»

Дівчина

Знаю, знаю... А як ти думаєш, є така людина, що ніколи не була зовсім дитиною?

Хлопець

Може, тільки то велике нещастя.

Дівчина

Далеко краще бути дитиною довіку.

Хлопець

Так, де в чому.

Дівчина

Наприклад?

Хлопець

Та нащо там ті приклади?

Дівчина

Так, правда, не треба прикладів, аналізу, нічого не треба!

Хлопець

Ти знов якась така...

Дівчина

Ні, ні, зовсім я не «якась така». Ти ж мене любиш тепер, чого ж мені ще?

Хлопець

(обіймає)

«Мир миром?...»

Дівчина

(з мукою на обличчі, веселим голосом)

Ми з тобою не сварились. *(Випростується в його обіймах і віддаляється трохи.)* Здається, хтось стукає.

Хлопець

(раптово насторожившись)

Ні, то до сусіда.

Дівчина

Але мені вже додому пора.

Хлопець

Чого так раптом?

Дівчина

Раптом чи поволі, а треба ж колись іти.

Хлопець

Чого так драматично: «Треба ж колись іти...»

Дівчина

Бо — треба... Ну, бувай здоров.

Хлопець

Чом не «до побачення»?

Дівчина

То по-чужому, а так більше по-народному виходить, отже, і в пісні: «Бувай здоров, несуджений друже...»

Хлопець

До чого се?

Дівчина

Ах, ти все сьогодні «до чого» та «до чого»! Ні до чого, просто — бувай здоров.

Хлопець

Ні, до побачення. *(Обіймає її.)* Я завтра до тебе прийду.

Дівчина

Приходь.

Хлопець

І, сподіваюсь, нарешті вмовлю тебе, що краще нам заручитись.

Дівчина

Ні, ні, ні, ти про се не говори, не говори, я не хочу. Не треба, не треба, не треба. *(Раптові жести. В дверях.)* Прощай!

(Зникає.)

Хлопець

Та слухай-бо...

(Махає рукою, нахмурюється, далі підходить і поправляє квітки на портреті.)

ОДЕРЖИМА

Драматична поема

I

Берег понад озером Гадаринським *. Далеко на горизонті ледве мріють човни коло берега і чорніє люд, що хмарою заліг далекий берег.

Міріам, «одержима духом», в глибокій тузі блукає поміж камінням понад берегом, далі зіходить на шпиль скелі і дивиться не на берег, а в глибину пустелі, вона бачить там когось удалині.

Міріам

Він там, він все сидить так нерухомо,
як те каміння, що навколо нього.
Над ним — мені здається, я те бачу,—
нависли думи хмарою важкою,
от-от з них стрілить ясна блискавиця
і цілий світ осяє. Ох, коли ж,
коли вона розіб'є темну хмару?
Хоч би мене убила блискавиця,
я прагну, прагну, щоб вона злетіла,
щоб хоч на мить чоло те просіяло.
Годівлю дав юрбі, тілам і душам,
всім дав спокій, а сам у сій пустелі
пасе думок отари незчисленні.
Нема їм впину, а йому спочинку...
Який він одинокий, боже правий!
Невже йому не можна помогти?
Невже він завжди буде одинокий?
«Месія прийде в славі світ судити» —
так сказано в пророцтві, більш нічого.
І правда, й милосердя — все для світа,
а для Месії що? Чи тільки слава?
«Війна і звада, смерть, недуги зникнуть,
мир буде на землі і щастя в людях...»
А для Месії? — знову «слава в вишніх»?

І тільки слава? О, яка ж то кара
Месією, що світ рятує, бути!
Всім дати щастя і нещасним бути,
нещасним, так, бо вічно одиноким.
Хто міг би врятувать його самого
від самотини, від страшної слави?

(Пригнічена раптовою втомою, сідає під скелею і схиляється на камінь.)

Чого ж се я слідом за ним блукаю?
Чого? Сама не знаю. Певне, дух
мене сюди завів на певну згубу.
Ну, що ж! нехай! Мені тут гинуть краще,
ніж в іншім місці. Я загину тут,
я вигострила погляд у пустині,
мов соколиний зір,— все виглядала,
чи він хоч не подивиться на мене?
Не подивився і не обернувся...
Занадто вже буйна була надія!
Чого ж я сподівалась?.. Я не знаю!

(Розхитуючись, як ті, що голосять на гробі, співає стиха тужливу східну пісню, довго, без слів.)

Про се співати можна, а сказати
слів не стає.

(Співає знов.)

Яка була юрба
за ним, як він ходив по Галілеї *.
І кожний встиг торкнути хоч одежу,
хоч край плаща Месії, тільки я
торкнути не посміла, бо нічого
просить не мала в нього: ні здоров'я,
ні страви на безхліб'ї. Я не знаю,
чого я йшла з юрбою...

(Співає знов.)

Він нікому
не відмовляв потіхи і поради.
Кому що бракувало, він давав.

(Співає.)

А що ж мені бракує? О Месіє,
ти, може, знаєш?!

Незамітно для Міріам **Месія** наблизився до неї з-за скелі, надійшовши з пустині, і схилився над нею.

Месія

Знаю, Міріам!

Міріам

(жахнулась)

Учителю!

Месія

Не бійся, жінко, спокій
я хочу дать тобі.

Міріам

О, я не хочу,
не хочу я спокою!

Месія

(лагідно і разом суворо)

Міріам,
Се дух в тобі говорить. Чом не хочеш?
Спокою прагне всякий.

Міріам

Але ти,
учителю, покинув той спокій,
що був у тебе в тихім Назареті *.

Месія

Ти дорівнятись хочеш...

Міріам

(з поривом)

Ні, Месіє,
я не рівняюся до тебе, ні!
Я знаю те, що я нещасна жінка.

Месія

Так нащо ж ти зрікаєшся спокою,
єдиної потіхи всіх нещасних?

Міріам

(з раптовою одвагою)

Бо ти його не маєш, сине божий!

Месія

Яке тобі до мене діло, жінко?

Міріам, знищена, збентежена, закриває лице покривалом і повертається йти геть.

Месія

Стій, Міріам, скажи, ти в мене віриш?

Міріам

(не одкриває лиця)

Я вірю, що ти божий син, Месіє,
і всім, окрім мене, даси рятунок.

Месія

Усім, крім тебе, жінко?

Міріам

Ти сказав.

Месія

Я не сказав того.

Міріам

Та я те чула.
Прости, учителю, я мушу йти.
(Відступає.)

Месія

Куди ти йдеш?

Міріам

Не знаю. Так, на безвість.

Месія

Чого ж ти йдеш?

Міріам

Бо мушу йти.

Месія

Навіщо?

Міріам

Ти знаєш. Ти — Месія! Я не знаю

Месія

Зостанься тут.

Міріам мовчки спиняється.

Месія

Скажи мені, ти чула,
що говорив я людям?

Міріам

Так, Месіє.

Месія

Ти прийняла мої слова?

Міріам

Ніколи
я не забуду їх.

Месія

І вслід їх підеш?

Міріам

Вони слідом за мною підуть всюди,
волаючи: «Ти йдеш в неправу путь!»
І, мов на жар пекучий, наступати
я буду на слова твої огнисті,—
сліди мої від них криваві будуть.

Месія

Уперта річ твоя, ти мов рабиня,
що знає волю пана і не слуха.
Таких рабів сувора кара жде.

Міріам

(падає навколішки)

О горе! Впала вже на мене кара,
і вже її ніхто не здійме з мене!

Месія

У тебе мало віри. Якби ти
хоч зерня віри мала...

Міріам

О, я вірю,
без краю вірю в тебе, сине божий,
та я не вірю в себе! Я не вірю,
щоб я могла твої слова прийняти.

Месія

Таке смирення гірше від гордині.

Міріам

О, сто раз гірше, я те добре знаю,
і з того розпач мій.

Месія

Ти не наводь
обмови зайвої на власну душу,—
такою чорною вона не може бути.

Міріам

О ні, учителю, вона чорніша,
ніж хата-пустка, що після пожежі
чорніє порожнечею. Вода
твоїх речей, цілюща та живуща,
душі моєї вигоїть не може.
Вода боронить від огню живого,
згорілу ж хату дарма поливати.

Месія

Та що тобі спалило душу, жінко?

Міріам

Не знаю: чи ненависть, чи любов.

Месія

Кого ж ненавидиш ти?

Міріам

Ворогів.

Месія

Своїх?

Міріам

Твоїх.

Месія

Я їх казав любити.

Міріам

А я люблю... не їх.

Месія

Вони для тебе,
як і для мене, ближні.

Міріам

Але я
від них далека, наче від єхидни.

Месія

Вони не відають, що творять.

Міріам

І єхидна
несвідома, а всяк її розтопче,
як стріне на шляху.

Месія

Якби єхидна
могла покинути свою отруту,
вона була б не гірша від голубки.

Міріам

Але вона отрути не покине.

Месія

Про царство боже на землі ти чула?

Міріам

Та я ж тепер ніде його не бачу.

Месія

Ти дивишся й не бачиш, маловірна.

Міріам

О так, не бачу! Світло твого духа
мене сліпить. Чим ти мені ясніше,
тим душі ворогів мені темніші,
тим менш єхидна схожа до голубки.
Не маловірна я, занадто вірю,
і віра та мене навік погубить.
Я вірю, що ти світло — і *такого*
ся темрява до себе не приймає?
Я вірю, що ти слово — *і такого*
отой глухорожденний люд не чує?
Їм, може, треба іншого Месії?
Їм, може, сина божого не досить?

Месія

Вони сліпі, вони ще не прозріли,
самого слова мало їм для віри,
їм треба діла.

Міріам

Ти творив дива!

Месія

Творив дива ще тільки над водою;
сього не досить — треба крові.

Міріам
(з жахом)

Крові?
Чиєї крові, вчителю?

Месія

Моєї.

Міріам

Хай їм вона на голову впаде!

Месія

Не проклинай, вертається прокляття
на того, хто сказав його.

Міріам

Нехай!
Я знаю се, проклята я навіки,
бо я любить не вмію ворогів.
О, кожний тихий усміх фарисея
для мене гірш від скорпіона злого.
Мені бридка не так сама отрута,
як все оте гнучке, підступне тіло.
Я вся тремчу, коли його побачу.
В моїх очах я чую зброї полиск,
в моїх речах я чую зброї брязкіт,
так я узброєна в свою ненависть,
як вартовий коло царської брами,
що радий вихопить на кожного свій меч,
хто тільки зле замислить на владáря.

Месія

Чи ти й мене ненавидиш так, жінко?

Міріам
(з докором)

Учителю!

Месія

Ти, може, скажеш — любиш?

Міріам

Ти се сказав.

Месія

Я так сказав: хто мовить,
що любить господа, а брата ненавидить,
неправда то.

Міріам

Хіба ж і той не любить,
хто душу віддає?

Месія

Що значить, жінко,
віддати душу?

Міріам

Значить — буть готовим
загинуть за любов.

Месія

То се ж би звалось —
віддати тіло. В тім душі нема.

Міріам

А хто покине батька, матір, браття,
все рідне, любе, все, чим жив він досі,
для іншого — невже і той не любить?

Месія

Хто зрікся всього, а себе не зрікся,
не любить той.

Міріам

О господи, якої
ти жертви хочеш?

Месія

Жертви я не хочу,
любові тільки.

Міріам

Мушу всіх любити?

Месія

Так, всіх.

Міріам

Всіх, крім тебе,— се можливо.
Але *тебе* і *всіх* — се понад силу.
Та за що ж, за що ж маю їх любити?

Месія

Недовірки питають тільки «за що?».

Міріам

О, як недовірки любити вміють!
Як поломінь, палка у них любов!

Месія

А та любов, що я від тебе хочу,
повинна буть як сонце — всім світити.

Міріам

О, що мені робить? Немає сонця
в моїй душі. Ніч, ніч, понура ніч.

Месія

Ще, може, зійде сонце і для тебе.

Міріам
(з раптовою надією)

Учителю! чи ти мені позволиш
пролити кров мою?

Месія

За кого? За людей?

Міріам

Ні, не за їх!

Месія

То нащо проливати
даремне кров?

Міріам

А може, недаремне?
А може, кров'ю викупить я зможу...

Месія

Кров без любові викупить не може.

Міріам

Якби ти хтів прийнять від мене викуп,
щоб не лилась твоя святая кров!

Месія

Ти хочеш викупить мене?

Міріам потакує мовчки головою.

Месія

Даремне!

Міріам

Нехай даремне! Та позволь загинуть
хоч не за тебе, то з тобою вкупі!

Месія

Ваалові * дають даремні жертви,
я ж не приймаю їх.

Міріам

Месіє!

Месія

Ні, для тебе
я не Месія. Ти мене не знаєш.

(Відходить.)

Міріам зостається в пустині сама.

II

Гефсіманський сад *. Дванадцять учеників сплять непробудним сном. Месія молиться. Міріам пишком крадеться попід садовим муром, стає в найглибшій тіні, звідки їй видко Месію в місячному світлі.

Месія

(до учеників)

Спите? Не спіть! Моя душа сумна до смерті...

Ученики не озиваються, сплять.

Міріам

(до себе)

Боже! знов він одинокий,
ще гірше, ніж в пустині! Сії люди
твердіші від каміння... Он отам
лежить той ученик, що — люди кажуть —
учителю з усіх їх найдорожчий,
а спить він, як і всі,— твердіше, може,
бо наймолодший... Я одна не сплю,
я вкупі з ним страждаю, тут же, поруч,
та я німа, як мур оцей, не видна,
як сяя тінь, так, мов я не людина,
так, наче в мене і душі нема...

Я приступлю до нього...
(Вихиляється трохи з тіні, але знов ховається.)
Ні, не смію...
Він знову скаже, як тоді сказав:
«Яке тобі до мене діло, жінко?»
Що ж я йому скажу? Моя душа
тепер чорніша. Я тепер не тільки
до ворогів його ненависть маю,
але й до друзів. О, до сих ще більшу!
Ви, сонне кодло! Світло опівночі
не будить вас? Вам заграва кривава
очей лінивих не здола розплющить?
Бодай вам вічний сон наліг на груди
і зморою душив вас без кінця!
Мені сто раз від вас миліші гади,
бо в них таки, либонь, тепліша кров.
(З відразою одвертається від сонного товариства. Дивиться на Месію, прислухається.)
Про що він молиться?

Месія
(впівголоса)

Нехай мине
ся чаша...

Міріам

Саваоф! чи й ся молитва
в сю ніч твого престолу не досягне?
Вовкам даси ти на поталу сина?

Месія

Але хай буде так, як ти бажаєш,
а не як я...

Міріам

Сам Вельзевул, напевне,
почув би милосердя.

Месія
(до учеників)

Ви спите?
Не спіть! моя душа смутна до смерті!

Міріам

Каміння у пустині відкликалось
потрійною луною, але сі
не обізвуться, ні, дарма надія!
Я обізвусь... Який злий дух тримає
мої слова? Учителю! Єдиний!
О світочу моїх очей! Невже ти
не бачиш, як я гину тут від туги,
від болю, від тривоги? І нічим,
нічим потішити тебе не можу!
...Я обізвусь... Ні, голосу не стане.
Коли ж і стане, дико забринить,
немов шакала голос опівночі,
бо туга стиснула за серце... Я не можу,
не можу бачити сього! Прощай!..
Ох, Міріам, ти проклята від бога!

(Так само незамітно для Месії, але швидко вибігає з саду.)

III

На Голгофі. Ніч. Три хрести з розп'ятими, вже мертвими. Віддалік варта, інших людей нема, тільки Міріам сама під хрестом Месії.

Міріам

Він їм простив. Він їм усім простив.
Вони те чули і на віки вічні
його слова потіхою їм будуть.
А тільки я не прощена зосталась,
бо я не можу їм простить за нього.
Я всіх і все ненавиджу за нього:
і ворогів, і друзів, і юрбу,
отой народ безглуздий, що кричав:
«Розпни його, розпни!» — і той закон
людський, що допустив невинно згинуть,
і той закон небесний, що за гріх
безумних поколіннів вимагає
страждання, крові й смерті соромної
того, хто всіх любив і всім прощав..
Умер він, зраджений землею й небом,
як завжди, одинокий. А тепер

я тут сиджу, як завжди, одинока,
даремні сльози ллю і проклинаю
все те, що він любив, і з кожним словом
все більш надію трачу на рятунок.
І вічно, вічно буду одинока
на сьому і на тому світі. Так,
ніколи не скінчиться темна туга
і вічно буде жаль палити серце.
Тут завтра прийдуть ті прихильні друзі,
що тричі одрікалися від нього,
і та родина, що ніколи в ньому
не бачила пророка; прийдуть, здіймуть
його з хреста,— бо вже ж він неживий
і більше мучитись за них не може,—
покроплять млявими слізьми й лагідно
спов'ють у хусти, понесуть покірно
під наглядом ворожих вояків,
сховають у печері й розійдуться.
А може, потім зійдуться докупи
тепленьким словом згадувать про того,
про кого за життя так мало дбали!
Ох, як би я тепер хотіла кинуть
отрутними словами їм в обличчя,
немов гарячим приском! Хай би очі
їм випекло, ті очі безсоромні,
що сміли тут дивитися на муку
того, чийого всі не варт мізинця!
Я знаю, що якби з'явилась я,
ненавистю спотворена в обличчі,
вони жахнулись би і запитали:
«Яке тобі до всіх нас діло, жінко?»
І я на те... що я на те сказала б?
Я б мусила мовчати, бо ненависть
не має голосу на поминках того,
хто всіх любив і всіх прощав... Ой горе!
В той час, як всі громадою зберуться
згадать того, кого я так любила,
я буду всім чужа і одинока,
не признана ніким, бо сам Месія
не признавав мене... О сине божий!
Нехай в моїм житті все, все неправда,
та вір мені, що я *тебе* любила.
Чи ти гадав,— я не зреклась себе?

Зреклась! я прокляла себе і душу,
ту душу, що не хтів прийнять Месія
собі на жертву. Де ж ще більше горе,
як не могти віддать за друга душу?..

Темрява огортає все більше гору, і хрест, і жінку під хрестом.

IV

Майдан в Єрусалимі. Перебігають люди, оглядаючись боязко, часом сходяться малими гуртами і нищечком, шпарко перемовляються по кілька слів, потім знов розходяться. Міріам повагом переходить майдан. Назустріч їй Йоганна, одна з прихильниць Месії.

Йоганна
(до Міріам)

Мир, сестро, й радість!

Міріам

Радості і миру
не знаю я так само, як тебе.

Йоганна

Прости, що зачіпаю незнайому,
але ж у нас така весела звістка.

Міріам

Що то мене обходить?

Йоганна

Всіх обходить!
Месія наш воскрес!

Міріам
(голосно)

Воскрес? Месія?!

Йоганна

На бога, сестро, тихше! ще почує
хто з люду й донесе синедріону *.

Міріам

Ви боїтесь, коли б вам за Месію
кров не пролити так, як він за вас
пролив свою?

Йоганна

Проллєм, як буде треба,—
тепер не час.

Міріам

Ти, жінко, чим торгуєш?

Йоганна

Сказала б я, питання не до речі.

Міріам

А ти не знаєш, де тепер Месія?
На небі, певне?

Йоганна

Кажуть, на землі,
між людом ходить.

Міріам

Отже, в вас надія,
що є кому і вдруге кров пролить,
як прийде знову час!
(Гірко сміється.)
А я не вірю,
щоб він воскрес, бо ви того не варті!

Йоганна

Він не вважав, чи вартий хто, чи ні.

Міріам

Се правда! він ніколи не вважав
на те, що з вас *ніхто* його не вартий.
І все-таки не вірю, що воскрес він.

Йоганна

Але ж він сам пророкував про те!

Міріам

Для сеї самої юрби воскреснуть?
На се, либонь, не стало б і Месії!

Йоганна

Здається, помилилась я, бо ти,
як бачу, не прихильниця його.

Міріам

Прихильних мав він досить і без мене.

Йоганна зо страхом ховається в поблизький гурток.

Міріам
(їй услід)

Не бійсь! не розкажу синедріону,
бо він для мене не миліш, ніж ти,
хіба однаково ненависний.

(Близько проходить старий галілеянин, Міріам звертається до нього.)

Що, батьку,
чи правду кажуть, що воскрес Месія?

Старий

Так правда, як і те, що він пролив
за всіх нас кров свою святу, невинну.

Міріам

Він не за всіх пролив. Неправда, значить.

Старий

Як не за всіх!

Міріам

За мене він ні краплі
не проливав.

Старий

А, ти не віриш в нього...
(Хоче й собі сховатись у гурті.)

Міріам

Я вірю в нього!

Старий спиняється.

Вірю більш, як ти,
більш, як усі ви.

Старий

То приходь сьогодні
до нас на збір.

Міріам

(з відразою)

Щоб я до вас прийшла?!
Ховатися по норах вкупі з вами?
Мені при вас нема чого робити:
у мене на чолі немає плями!

Старий

А в кого ж є?

Міріам

У вас, у всіх у вас!
Усі ви допустили, щоб Месія
кривавий викуп дав за ваші душі.
І вам прийнять його було не тяжко?
Віддячились ви, правда, хто сльозою,
хто щирою до ворогів любов'ю...

Старий

Він сам казав нам ворогів любити.

Міріам

А ви й зраділи! так вам безпечніше:
душа врятована та й тіло не загине!

Старий

(з острахом)

Хто ти така?

Міріам

Я? «Одержима духом»!

Старий

Благай Месію, щоб зцілив тебе
і визволив від того злого духа
святою силою своєї крові й тіла.

Міріам

Щоб визволив мене ціною крові?
Своєї крові? Та невже ти, діду,
гадаєш, ніби я себе ціную
дорожчою, ніж чиста кров його?
Так слухай же: чи в огняній геєні,
чи в темряві без краю доведеться
мені на вік віків з душею пробувати,
та радощі моєї не зруйнує
сам князь темноти, радощі від того,
що на мені не важить кров Месії,
що він її за мене не пролив
ані краплини.

Старий

Як могло те статись?

Міріам

Ненависть врятувала від гріха.

Старий

Кого ж ненавидиш?

Міріам

Всіх вас, себе і світ.

Старий

За тебе теж пролита кров, та дармо,
бо ти не прийняла святого дару.

Міріам

І не прийму! бо я не Астарот *,
щоб мала кров приймати в подарунок.

Непримітно підходить слуга синедріону і з ним римський преторіанець*.

Слуга

Про що говорите?

Старий

(заминаючись)

Це, бачиш...

Міріам

Про Месію!

Старий

Зовсім ми не про теє розмовляли.

Преторіанець

А хто ж то, дівчино, отой Месія?

Поки преторіанець і слуга слухають Міріам, старий галілеянин ховається між людьми.

Міріам

А той, що ви недавно розп'яли,
ви знаєте, він цар був іудейський.
Тепер він знов по всій країні піде,
бо він воскрес, воскрес у новій славі!
Нехай там стережуться цар, і цезар,
і весь синедріон, пекельна рада!

Преторіанець

(хапає її за руки, киває на слугу)

А дай шнурка, ми спутаємо кізку,
щоб не брикала дуже.

Міріам

Що? в'язати?

(Зручно нахиляється, бере камінь і пускає в голову слузі.)

Хоч одного, та все ж покарбувала!

Її знов хапають за руки, скручують і в'яжуть. Слуга одною рукою обтирає кров, а другою помагає в'язати Міріам.

Міріам

Хотіла б я всю вашу кров пролити,
віддячити за жертву!

Преторіанець

Що ж та жертва,
коли ви кажете, що він воскрес?

Міріам

Так що ж? Хіба минає все минуле?
Він пережив три вічності в три ночі,

прийняв три смерті. Чи тепер, воскресши,
забуде він страждання, зраду, смерть?
Простити може, а забути — ні!
О, будьте прокляті!

Слуга

Хто?

Міріам

Всі ви! Цезар,
синедріон, і цар, і весь народ!

Тим часом на майдані гурти потайних прихильників Месії зникли, а надбігла юрба іудеїв, фарисеїв та саддукеїв, * почувши гомін на майдані.

Слуга

(кричить до народу)

Гей, слухайте, вона нас проклинає!

Голоси з юрби

Що? Що тут? Хто ся жінка? Що їй треба?
За що її зв'язали? Зрада? Змова?

Міріам

Я проклинаю вас прокльоном крові!

Слуга

Що суджено кленучому?

Голоси в юрбі

Каміння.

Люди набирають каміння і з диким ревом кидають на Міріам.

Міріам

Месіє! коли ти пролив за мене...
хоч краплю крові дарма... я тепер
за тебе віддаю... життя... і кров...
і душу... все даремне!... Не за щастя...
не за небесне царство... ні... з любові!

(Падає під градом каміння.)

[18/I 1901]

ВАВІЛОНСЬКИЙ ПОЛОН

Драматична поема

Розлога рівнина. Червоний захід зміняє в кров широкі води Тігру та Євфрату, що зливаються докупи. По всій рівнині розкидані намети бранців. Голі діти шукають скойок в ріні та сухого баговиння на паливо. Обшарпані, змучені, здебільшого старі жінки лагодять вечерю — кожна при своїм багатті — для чоловіків, що по тяжкій роботі прийшли з міста і посідали мовчки під вербами, над водою. Трохи осторонь, теж під вербами, стоять два гурти: левіти * й пророки. Над пророками, на вербах, висять арфи, і гойдаються, і часом бринять від поривів вечірнього вітру. Здалека видко вавілонські мури і вежі, часом доноситься міський гамір.

Жінка

(озивається від багаття)

Ходи вже, чоловіче, до вечері!

Чоловік, ще молодий, встає від гурту і мовчки сідає до вечері.

Чом хліба не їси?

Чоловік мовчить.

Гіркий, либонь?
Нема чого, небоже, мусиш їсти!

Чоловік

(ледве вимовляючи, зовсім по-старечому)

Не можу їсти...

Жінка

Лихо! ти беззубий?!
Де ж...

Чоловік

Там.

(Показує на Вавілон.)

Жінка

Ой горе, горе, горе!..

Коло другого багаття.

Старий чоловік

(підходить до старої жінки, що сидить коло вигаслого вогнища нерухомо, низько спустивши голову)

Давай вечерю!

Жінка мовчить, не рухається.

Чом ти не варила?

Жінка мовчить.

Чого у тебе попіл на волоссі?

Жінка мовчить і ще нижче хилиться.

Старий чоловік

Де наша Малка?

Жінка

Там!

(Показує на Вавілон, падає додолу і посипає голову попелом.)

Старий чоловік

Адонаї! *

(Роздирає на собі одежу і теж падає додолу.)

Коло третього багаття, де сидять самі чоловіки, здебільшого старі.

Жінка середнього віку

(несміло наближається, за її одежу чіпляються обшарпані діти)

Простіть, мої батьки, що поспитаю,
чи ви не бачили де мого чоловіка?

Один дід

Як зветься він?

Жінка

Ебенезер Осіїв.

Другий дід

Так звався він, як ти ще не була вдовою?

Жінка

Що ти кажеш?!

Третій дід

Не вбивайся.
Умерлих не катують вороги.

Жінка

Ой, що ж тепер почну я, нещаслива,
з дрібними дітьми?!

(Голосить.)

Діти

Мамо! мамо! мамо!..

Божевільна
(блукає поміж багаттями)

Щасливе лоно те, що не родило,
Щасливі груди, що не годували...
Гей, не втішайся, жінко вавілонська!
Гей, не радій, синів гадючих мати!..

Дівчина
(шепоче до товаришки, показуючи на божевільну)

Се з того часу, як в Єрусалимі
її дитину вбито.

Товаришка

Ой, як страшно!

Дівчина

А я ж те бачила на власні очі,
як хлопчика вхопив вояк за ноги
і вдарив об....

Товаришка

Мовчи! Не говори!..

Гурт левітів

За гріх батьків нам взяв господь святиню,
за нечесть прадідів забрав свій храм!
І ми тепер, як діти марнотратця,
покутуєм безвинно батьків довг!

Гурт пророків

Єрусалим нас побивав камінням,
за те його побив господній гнів.
Дочка сіонська гордувала нами,
за те її Ваалів син смирив.

Один левіт
(до другого левіта)

Ти чом не був сьогодні на молитві?

Другий левіт

Мене послав начальник до рахунків.
Майстрам гарамським * саме йде розплата
за їх роботу при царських палатах.

1-й левіт

А ти не міг знайти кого з невірних,
щоб перейняв тебе?

2-й левіт

Неволя, брате!
Начальник каже, що над іудеїв
нема зручніших до рахунку.

1-й левіт

Правда!

2-й левіт
(нишком)

За добру поміч дав мені начальник
от сього персня.

1-й левіт

Господу хвала,
що мудрістю відзначив свій народ
понад усі народи сього світа!
(Нишком.)
А другого до помочі не треба?

Шепочуться межи собою.

Самарійський пророк

Так говорив господь: на *Гарізімі* [1]
я збудував собі свою оселю,
на верховині свій олтар поставив,
а ви одкинулись і не пізнали дому
моєї слави,— так не пізнає
оселі батька п'яний син безумний,
за те блукає він у тьмі надвірній,
за посміховисько стає ворожим дітям.

Іудейський пророк

Так говорив господь: «В Єрусалимі
поставив я святиню серед люду,
щоб, як до улика, до однієї матки,
збираються пчілки, так ви б збирались
до мене в храм єдиний, але ви,
як дикий рій, на безвість розлетілись,
за те я ос лихих на вас наслав».

Самарійський пророк

Іудин лев ограбував кошару
Ізраїлю і розігнав овець.

Іудейський пророк

Сауловим нащадкам вівчарями
пристало буть, не пастирями люду.

Самарійський пророк

Господь Ізраїлю тебе досягне
і через мене!

(Підводить палицю на іудейського пророка.)

Іудейський пророк

Господи! Згадай
твого раба Давида!

(Здіймає камінь і наміряється на самарійського пророка.)

[1] Гарізім — гора в Самарії. Боротьба царства Ізраїльського з царством Іудейським відбивалась у ворогуванні за те, де має бути релігійний центр для всього єврейського народу: чи в Гарізімі, чи в Єрусалимі. Іудеї вважали самарян за єретиків.

Елеазар
(молодий пророк-співець, що саме надійшов од Вавілона, кидається межи двох посварених пророків)

Схаменіться!
Не покривайте ганьбою імення
Ізраїлю й Іуди!

Самарійський пророк
(до Елеазара)

А, се ти
пророче ганьби? Чим же ти прославив
Ізраїлю й Іуду?

Іудейський пророк
(до Елеазара)

Бридкий плазе,
Чого приліз сюди з того кубла?
Там бог твій і народ, іди їх славить!

1-й левіт
(проходячи, плює на Елеазара)

Щоб викинув тебе господь із уст!
Щоб згинуло ім'я твоє, як слина!

Потроху починають збиратись люди, почувши зваду.

2-й левіт
(хапає з верби одну арфу)

Я потрощу се прокляте начиння!

Елеазар
(хапає його за руку)

Не руш моєї арфи, бо не винна
вона з моїх гріхів! Мене клени,
коли тобі здається, що я вартий,
а проклятим начинням не взивай
святої арфи.

3-й левіт

Чим так присвятилась?

Елеазар

А тим, що ні одна струна у неї
нещиро зроду не бриніла!

Молодий хлопець

Ба!
Так тим же ти її отам повісив!

Елеазар
(до хлопця — смутно)

До чого, мо́лодче, ти се промовив?

Молодий хлопець

Не удавай, немов не розумієш!

Дід

Сей молодик тобі, Елеазаре,
промовив так, як і твоє сумління
промовило б,— але ж німий мовчить!

Чоловік

Шкода́ і говорити до глухого!

Дитинка
(до Елеазара, простягаючи ручки до арфи)

Дай цяцю, дядю!

Мати дитини
(шарпає дитину)

Я тобі казала,
не смій до сього дядька підступати!

Дитина плаче, мати несе її геть.

Стара жінка
(до дівчини, що стоїть близько)

Вже, видно, сорому в Ізраїлі не стало,
що дівчина стоїть без покривала
і дивиться на зрадника.

Дівчина

Та я ж...

Стара жінка

Гляди, небого, то велике лихо,
як богом проклятий діворче серце вкраде.

Дівчина

Коли він проклятий, то й я його клену.
(Заслоняється покривалом і відступає.)

Елеазар
(до всіх)

Батьки і браття, матері і сестри!
З якого часу в нас таке настало,
що без суда засуджують людей?
Кажіть мені по щирості, виразно,
чого я став між вас, мов прокажений?

Дід

Бо ти набрав прокази в Вавілоні,
співаючи за гроші на майданах
Ваaловим синам.

Елеазар

А не набрались
ви всі там, на роботі в Вавілоні?

Чоловік

Робітники Молохові не служать.

Елеазар

Кому ж їх руки і начиння служать?
Хіба ж вони не збудували дому
Молохові такого, як ніколи
в Єрусалимі наш господь не мав?

1-й пророк

Неволею не докоряють бранцям!

Елеазар

А я ж хіба не бранець? За що ж ви
мене караєте за працю по неволі?

2-й пророк

Бо шнур, лопата, рало та сокира
в руках людських — людські раби, а слово
в устах пророчих мусить тільки богу
служити — більш нікому.

Дід

Чи й тепер
проситимеш, Елеазаре, суду?

Елеазар

Проситиму, хоч би він мав камінням
скінчитися, той суд. Живий господь!
Ви мусите по правді розсудити,—
клятьба неправа звернеться на вас!

Дід

Послухаймо його! Нехай не скажуть,
що ми лишили правду на руїнах
в Єрусалимі. Так скажи ж ти нам,
що змусило тебе продати слово?

Елеазар

Бо не купив ніхто у мене рук.
Не вчив мене мій батько до роботи,
мене безсилим виховала мати.
Хоч рук моїх послухалася арфа,
але не слухає ні рало, ні сокира.
Під тягарем одразу я упав,
дозорець геть прогнав мене з роботи.

Дід

Нехай тебе годують батько, мати,
коли не вчили заробляти хліба.

Елеазар

В Єрусалимі заробляв я чесно
і тим, чого вони мене навчили,
а тут... однаково пече й той хліб,
що батько мій приносить з Вавілона,—
з неволі батька тяжко годуватись.

1-й левіт

Твій батько й персні золоті приносить,
не тільки хліб!

Елеазар
(до всіх)

Навчіть сього левіта,
що й золото пече, не тільки сяє!

1-й левіт
(єхидно)

Чого ж так праця батьківська пече?

Елеазар

Мене тут судять чи мойого батька?
Тоді давайте всіх батьків на суд!
Усіх, що душу за родину гублять!

1-й левіт

Чому ж не вдався ти до свого люду,
щоб він тебе тим хлібом годував,
яким годуються левіти і каліки?

Елеазар

Бо я і не левіт, і не каліка!

Малий хлопчик
(до свого батька)

Дай, тату, хліба!

Батько

Я не маю, синку!

Чоловік

Чи бач, який? почув про хліб розмову,
та про годівлю, то й собі: дай хліба!

Елеазар

І добре каже хлопчик! Він за мене
вам краще відповів, ніж сам я вмів.
Ви чули всі оцю малу розмову:

«Дай, тату, хліба!» — «Я не маю, сину!»
Поки в Ізраїлі так розмовляють,
Елеазар не піде хліб ділити
з левітами й каліками. Нехай,
хто має хліб, віддасть отій дитині,
а я прийму від бранців і каміння;
хто має рибу, хай дітей годує,
мені ж нехай віддасть оту гадюку
невільничого жа́лю, що спиває
всю кров із серця,— я її візьму
і понесу з собою на майдани,
і дасть вона жало́ моїм словам,
і свист її почують в Вавілоні!

Молодий хлопець

Ну, небагато за такі пісні
заробиш в Вавілоні! Певно, менше,
ніж заробив за співанки сіонські!

Елеазар

Ти необачно, хлопче, се сказав,
я не співа́в їм співанок сіонських.
Ти правду говорив: я тим повісив
сю арфу на вербі, що до нещирих
пісень вона не може приграватн,
а співанок сіонських не співає
ніхто без арфи. Я пісень кохання
ніколи не співав між ворогами.
Сіонська пісня — всіх пісень окраса —
була як молода в Єрусалимі,
немов дружина у святому місті,
а тут вона б наложницею стала,—
хто ж візьме бранку за дружину шлюбну?

Між людом чутно стогін при сих словах. Елеазар замовк і похилився.

Чоловік

Чому ж ти їм не грав пісень полону,
чому не вилив сліз гірких неволі?
Холодна крапля камінь пробиває,—
чи ж не проймуть гарячі сльози серце
хоч би й лихе?

Елеазар

Мені господь вложив
у душу гордощі. Не плачу зроду
перед чужинцем.

Чоловік

Гордощі не личать
невільникам.

1-й пророк

Гордині ріг у тебе
здійнявсь над жаль і над любов святу!

Елеазар

Не міряй ти безмірного безкраїм,
бо не збагнеш і сам, що вийде з того.

Молодий хлопець

Пречистий Елеазар між бранців!
Чому ж то на майданах вавілонських
любов, і жаль, і гордощі його
мовчать? Либонь, їм мало там простору?

Елеазар

А ти гадав, доволі? Ох, мій хлопче!
Я зміряв ті майдани вавілонські —
і знаю їх простор. Якось я йшов
через отой майдан, де саме вежу
Молохові будують наші люди.
Спинився я і задививсь на неї:
біліє мармур, мов кістки на полі,
порфір шаріє, мов пролита кров,
сіяє злото, мов пожежа ясна,
недобудоване стоїть, немов руїна.
І чутно поклик наших переможців,
і чутно стогін нашого народу.
Незчувсь я сам, як голосом великим
гукнув на весь майдан: Єрусалиме!
Риданням відповіли бранці з муру
і сміхом обізвалися дозорці:
«Хіба як-небудь зветься ще руїна?
Хіба ще ймення має дика пустка?»

Я геть пішов, на торг, де продають
в неволю бранців. Там купець багатий
собі найкращих бранок вибирав.

Голоси жіночі з народу

Ой горе, горе, горе!

Елеазар

Я сказав:
«Подумай, пане, сі дівчата мають
батьків, братів,— коли б твоя сестра
або дочка в полон кому дісталась,
тоді ж би ворог продавав її?»
Він відповів: «Така вже доля бранок...»
Я далі йшов і бачив, як раба
малого, нездужáлого високий
і дужий вавілонець навантажив
усяким покупом, як того мула,
і києм гнав. Я крикнув: «Схаменись!
Таке хлоп'я так тяжко мордувати!» —
«На те він раб!» — зухвалець відповів.
«Якби твій син,— сказав я,— був прода́ний,
тоді б і він був раб!» — «Та вже ж, не як! —
сказав багач і засміявся вголос,—
та я своїх синів не продаю,
а ваших, бач, купую!..» Хто і що
такі серця пройме? Я тільки раз
піснями сліз добувся від чужинця:
сам цар заплакав над кінцем Саула *,
над смертю Йонатана *.

Голоси з народу

Хай живе
сей милосердний цар! На нього тільки
надія наша!

Елеазар

Милосердний цар
хотів мене надгородити гойно.

1-й левіт

Що він тобі давав, Елеазаре?

Елеазар

Давав мені в своїм дворці світлицю
і, скільки схочу, бранок іудейських!..
І з того часу я прокляв пісні,
що викликають сльози в переможців,—
то сльози нільських ящурів!

Молодий хлопець

Було їм
про *славу* предків наших заспівать,
щоб знали *силу* нашого народу!

Елеазар
(понуро)

Співав.

Молодий хлопець

І що ж?

Елеазар мовчить.

Дід

Кажи, Елеазаре,
як прийняли чужинці пісню слави?

Елеазар
(говорить помалу, мов через силу)

Один з них засвистав і головою,
всміхнувшись, покивав. Другий сказав:
«Не все то й правда!» Третій намовляв
мене до військових співців пристати.
І всі один по одному казали:
«Чи тільки й світу, що в Єрусалимі?
Чи ти пісень не знаєш про Едом *,
про Мізраїм? *. Чи слава Амалека *,
Амона *, Аморея * не така
була колись, як і минула слава
Ізраїлю?»

1-й пророк

О господи, скарай
уста ворожі німотою смерті!

Елеазар

І я їм став співати про Едом,
про Мізраїм і про чужі язики
чужою мовою. І слухали вони,
як меч кривий зрадливого Едома
зломився перед зброєю Ассура *,
як Амалек, Амон та Аморей
з розбійників рабами поробились,
як Мізраїм, володар над півсвітом,
колишній пан ізраїльських племен,
одвічній силі мусив покоритись,
як в море впав колись їздець і кінь
і вся потуга фараонів гордих,
як спорожнів обридлий дім роботи,
спустошився проклятий двір неволі.

Молодий хлопець

Що ж, слухали?

Елеазар

Були такі, що блідли.

2-й пророк

Бодай навік поблідли й похололи!

Молодий хлопець

Чому ти їм не кинув просто в вічі,
що і на їх ще прийде судний день?

Елеазар

Для сього слова тісно в Вавілоні...
Сьогодні я співав їм про Офір *,
Сідон * і Тір *, про їх майстерність, мудрість,
про скарби їх, яких нема й не буде
ніколи у скарбниці вавілонській.

1-й левіт

Чи ти ж багато заробив за пісню?

Елеазар

Ти, може, думав — скарби ханаанські? *
От маю хліб сьогодні на вечерю.

Молодий хлопець

А певне, за пісні, що вихваляли
потугу вавілонську, заробив
ти не одну обручку щирозлоту!

Елеазар

Єхидна лиш отрутою говорить,
але не всіх отрута досягає!
Коли ти чув, щоб я співав пісні
про славу і потугу вавілонську?

Молодий хлопець мовчить, засоромлений.

Елеазар

Ти сам себе мовчанням осудив.

Дід

Елеазаре, може, в Вавілоні
твої пісні до речі й до ладу,
та Мізраїм, Едом і всі язики
не нагадають вже про Палестину,
не збудять думку про Єрусалим!

Елеазар

Хіба вже вам нагадувати треба?

Дід

Не нам, а тим, що мовою чужою
між ворогами звикли розмовляти.

Елеазар

То як же зрозуміють рідну пісню?
А по-чужому як її співати?

Дід

Так ти за чужомовними словами
забудеш промовлять «Єрусалим»!

Елеазар

(стоїть замислений. Рука його починає торкати струни на арфі, а голос його, наче голос того, що маячить у сні, промовляє не то співом, не то скаргою)

Була моя правиця дужа,
хто подолати міг її?
Чи я ж тоді казав до себе:
«Щасливий я — правиця є!»
Чи то ж я їй коли промовив:
«Правице, знай, що ти моя!»
Та ворог злий поранив руку,
мені правицю відрубав!
Кого ж тепер я переможу
і хто не подола мене?
Я день і ніч кажу до себе:
«Ой горе! Де ж моя рука?»
Дивлюсь я на плече і плачу:
«Правице, як тебе забуть!»

(Стиха перебирає по струнах. В народі чутно тихий плач.)

Був у батенька мого рясний виноград
у матусі — зелений садочок,
походжав я по ньому, зривав ягідки
і топтав собі листя під ноги.
Злий сусід запалив наш рясний виноград
і спустошив зелений садочок.
Погоріла лоза, полягли ягідки,
і препишна краса спопеліла.
Коли я під ногами знайду хоч листок,
я до серця його приголублю.
Браття милі, скажіть, чи не має хто з вас
хоч листочка з мого винограду?

Струни бринять сумніше. Плач стає дужчий.

Сон мені грізний приснився —
хто відгадає його?
Наче я в руки дістався
до ворогів найлютіших.
Що ж вороги починили,
що ж мені вдіяли люті?
Руки мої все ще дужі,
ноги мої все ще міцні,
очі мої всевидющі,
не покалічене тіло,
тільки язик мій, язик —
здавсь ворогам на поталу!
Хтів я промовити слово,
хтів я хоч голос подати —

кров'ю уста обізвались,
і заридали — мовчанням!

Довге мовчання. Арфа падає з рук Елеазарових, і стогін її струн, пробринівши, затихає. Ридання в народі замовкли, наче урвались. Тиша.

Елеазар

(повагом, але твердо й виразно)

Батьки і браття, матері і сестри!
Я жду від вас каміння або слова.

Мовчання.

Який прокльон страшніший над мовчання?

Дід

Ми не кленем тебе, Елеазаре.

Молодий хлопець

Прости мені за згірдне слово, брате.

Елеазар

Ви не клените. Я прощаю, браття,
вам всі слова. А все ж проклятий я
страшним прокльоном крові. Кров батьків,
пролита марне за пропащу волю,
тяжить на голові моїй і вашій
і клонить нам чоло аж до землі,
до каменя того, що не здійнявся
на мене у руці мого народу.
Син чоловічий сам себе поранив
об гострий камінь, падавши додолу,
у розпачі роздер одежу честі,
посипав голову золою ганьби!
Ох, я додолу впав, як і святиня,
всі полягли ми, як Єрусалим.
І як тепер відбудувати тяжко
святиню нашу, так нам тяжко встати
із пороху невільницької ґа́ньби.
Бо впала га́ньба і на наші руки,
що не знялись життя нам одібрати,
нам, подола́ним, а знялись робити
на ворогів. Проказою неслави
покрилося дівчат сіонських тіло,

бо не втопилися вони в Євфраті,
а бавити пішли синів розпусти
і годувати плід свого безчестя.
І нечесть пойняла мої уста,
бо з голоду уста сі не замовкли,
а промовляли мовою чужою
на тих від бога проклятих майданах,
де всі пісні бринять, а тільки тая,
що з серця рветься, мусить умирати.
Гнітить нас ганьба тяжче від кайданів,
гризе нас гірше, ніж залізні пута.
Терпіть кайдани — то несвітський сором,
забуть їх, не розбивши,— гірший стид.
Нам два шляхи: смерть або ганьба, поки
не знайдем шляху на Єрусалим.
Шукаймо ж, браття, до святині шляху
так, як газель води шука в пустині,
аби не міг сказати ворог дужий:
«Ось я убив Ізраїлю, він мертвий!»
А поки знайдем, за життя борімось,
як барс поранений серед облави,—
нехай не буде приказки між людьми:
«Заснув господь Ізраїлю на небі».
О, рано ще радіти, Вавілоне!
Між вербами бринять ще наші арфи,
ще ллються сльози в ріки вавілонські,
ще соромом горить дочка Сіону,
Іудин лев іще рикає гнівом.
Живий господь! Жива душа моя!
Живий Ізраїль, хоч і в Вавілоні!

Голос покликача з табору

Ізраїль, до наметів! Ніч надходить!

Люди розходяться по наметах, кожний до свого. На далекій вежі видко магів вавілонських, що ворожать по зорях. Темніє. Табір затихає. З Вавілона ледве доноситься гомін нічних оргій. Урочиста ніч тремтить над табором бранців і над Вавілоном. То там, то там загораються сторожові огні. Тиша.

[15/II 1903,
San Remo]

НА РУЇНАХ

Драматична поема

(З часів першого полону вавілонського)

Ясна, місячна ніч. Далеко розляглась рівнина Іорданська, на видноколі мріють гори Морія і Сіон, поблискуючи срібним верхів'ям проти місяця. В глибині, але не так далеко, як гори, чорніють руїни Єрусалима, де-не-де поміж ними блима вогник, либонь, в якій позосталій хатині, де ще живуть люди. По рівнині блукають люди. Вони зібралися з різних сторін,— хто з Іудеї, хто з Самарії. Одні побудували собі курені з каміння, що набрали на руїнах, та з іорданського очерету; другі — розпалюють маленькі багаття, гріються і щось варять; інші копають ями й ховають в них кістки, знайдені на давнім побойовиську. Чутно зітхання, приглушені ридання і здавлене шепотіння тих, що не сплять, але більша частина спить, хто в безверхім курені, хто просто серед поля, вкрившись лахміттям, лігши ницьма, щоб місяць не будив. Ті сонні здаються вбитими, а поле від того ще сумніше — воно мов тільки що після бою, наче вкрите трупом. Скраю три постаті — жінка, дівчина і дівча-підліток — сумно сидять над погаслим багаттям. Жінка колише на руках маленьку дитину, дівчина пряде вовну, дівча-підліток плете кошик з очерету.

Пророчиця Тірца

(іде від руїн єрусалимських і наближається до тих трьох)

Спокій вам, сестри!

Жінка

І тобі спокій!
Спокій нам всім... спокій і смерть.

Тірца

Чого?
Живий наш бог, і ми живі.

Жінка

В руїнах!

(Притуляється лицем до дитини і плаче. Дитина квилить крізь сон.)

Тірца

Не напувай слізьми малого сина,
не нагодовуй молоком недолі.

Дівчина

Покинутим де іншої взять страви?

Тірца

Чому ти звеш покинутими вас?

Дівчина

Мій брат в Ассірії *, у Ніневії *.

Дівча-підліток

Мій батько в Вавілоні другий рік.

Жінка

Мій чоловік подався в Фінікію *.

Тірца

Але вас три й дитина межи вами.
Той не покинутий, хто сам не кинув.
Паліть багаття, поки встане день,
щоб вам було видніше при роботі.

Дівчина
(кладе кужілку долі)

Робота наша марна. Хто ж то буде
носити шати сі, як напряду?
Мій брат в Ассірії, в ворожім війську,
неволячи, в неволі сам загине.
На кого дбати?

Тірца

Дбай сама на себе,
то будеш вільна,— перед ворогами
не скажеш: «Хто мені одежу дасть?»
Не скаже ворог: «Я тебе вдягаю».

Дівчина здіймає кужілку й знову береться прясти.

Тірца
(до дівчини-підлітка, що, зажмурившись, склала над роботою руки)

Чого сидиш, хіба скінчила працю?

Дівча-підліток

Та що кінчати? Подруги плетуть
сі кошики, щоб носити землю
на могилки над трупами батьків,
що полягли, боронячи святиню.
А в мене ж не зосталось і могили!
Мій батько в Вавілоні. Кажуть люди,
що він будує храм новий Ваалу.

Тірца

А ти будуй нову для себе хату,
не на могилу, на оселю дбай,
щоб не була чужою в ріднім краю.
Не скажеш ти: «Хто дасть мені притулок?»
Не скаже ворог: «Я для тебе захист».
Плети скоріш, носи каміння й глину,
будуй курінь,— холодні ночі близько.

Дівча-підліток шпарко береться до роботи.

Тірца
(до жінки)

Чому твоє багаття не горить?

Жінка

Нащо йому горіти? Жінка дбає
в своїй оселі про багаття хатнє.
А де ж моя оселя? Серед поля?
Мій чоловік осів у Фінікії,
в чужому краю злота добуває...
Для кого маю берегти багаття?

Тірца
(показує на дитину)

Для сього і для себе. Серед поля
своїй дитині розпали багаття,
нагрій і нагодуй, щоб не квилило
коло сухих грудей твоє дитя,

щоб не тремтіло з холоду під рам'ям,
щоб не ридала ти, мов безпорадна:
«Хто дасть мені моє багаття хатнє?»
Щоб ворог не сказав: «Ходи до мене!»

Жінка заходжується ворушити багаття, воно за хвилину спалахує, і веселе світло освічує трьох жінок і їх роботу.

Тірца

(повертаючись іти від них)

Спокій вам, сестри!

Всі три

І тобі спокій!
Благословенна ти, надії дочко!

Серед лежачих чутно якийсь стогін. Тірца подається туди і спиняється над одним чоловіком, що саме обернувся горілиць і простяг до місяця заломлені в розпачі руки.

Тірца

(схиляється над чоловіком)

Страждаєш, брате? Рана все горить?
Дай я перев'яжу, то легше стане.

Чоловік

Моєї рани не перев'язати!
Загоїлась та рана, що на грудях,
а та, що в серці, буде вік палати!
Єрусалиме мій, Єрусалиме!
Ти, вічна рано рідної країни!
Гориш ти в мене в серці невгасимо!..
(Стогне знов і ламає руки.)

Тірца

Коли загоїлась на грудях рана,
то встань і йди до праці.

Чоловік

До якої?
Що маю я робити? Чим? Над чим?
Ні знаряду, ні знадобу не маю.

Тірца

Земля єрусалимська не згоріла.
Ти маєш меч.

(Показує на пощерблений меч, що валяється долі край чоловіка.)

Чоловік

Куди ж тепер той меч?!
Руїні не потрібна оборона.

Тірца

Розкуй меча на рало. Час настав.
Потрібна оборона і руїні.
Бо прийде ворог і розоре землю,
насіє збіжжя, і збере жнива,
і буде хлібом люд сей годувати,
і вдруге завоює Палестину,
вже без меча, самим блискучим ралом.
Бо скажуть вголос сироти й вдовиці:
благословенний той, хто хліб дає!
Лежачим краю рідного немає.
Чий хліб і праця — того і земля.
Тож вавілонською назвуть сю землю.
А ті руїни, що он там чорніють,
стоятимуть вже на чужій землі.
Кого тоді болітиме та рана,
що звалася колись Єрусалимом?

Чоловік підводиться і здіймає меча.

Чоловік

Де ж маю я меча перекувати?

Тірца

(показує на вогник, що видніє з далеких руїн)

Іди туди, там є живії люди,
вони тобі дадуть вогню живого.
Як жевріє в твоєму серці рана,
нехай так жевріє в огні залізо;
ти перекуй з убійчого меча
робітне рало й загартуй його,
як я тебе тепер загартувала
вогнем і холодом свойого слова.

Чоловік

Благословенне слово, що гартує!
(Бере меча під паху і йде до руїн на вогонь.)

Тірца

(співає)

Устань, Ізраїлю, роби намети!..

Серед гурту сонних дехто починає ворушитись, дехто підводиться. Один старий озивається сонним голосом.

Старий

Хто тут співає?

Тірца

(співає)

Готуйте путь великій силі божій,
шляхи рівняйте духові його!

Старий

Проклятий той, хто будить подоланих,
проклятий той, хто краде сон в рабів,
бо менший гріх ограбувати старця,
голодному скоринку одібрать.

Тірца

Хто раб? Хто подоланий? Тільки той
хто самохіть несе ярмо неволі.

Старий

Я не ношу ярма, я сплю, та й годі.

Тірца

А що ж є гірше над таке ярмо?
Носив ярмо залізне Єремія
і думав, що воно найгірше в світі,
але якби пророк твій сон побачив,—
камінний сон байдужого раба,—
його ярмо здалося б легшим пуху
проти твоїх кайданів невидимих.
Невже не встанеш ти з сії неслави?
Від сорому не підведеш чола?

Старий

Для чого? Нащо маю я вставати?

Тірца

Для праці! для поради! для життя!
Щоб сонце не зійшло в твоїм лінивстві,
щоб час визволу не застав тебе
у сні ганебнім, соромнім безділлі.

Старий
(роздражнений)

А ти що робиш? Ти?

Тірца

Людей буджу.

Старий
(укладається вигідніше. З презирливим сміхом)

Збуди ж мене, як прийде час визволу!

Тірца

Для тебе він ніколи не настане.
Спи, я знайду живішого мерця.
(Волає.)
Гей, хто живий на сім побойовиську?

Чутно з-під дерева понад Іорданом слабий бренькіт струн і несміливий голос, що співає уривчасто, спиняючись, немов пригадуючи порізнені слова і мелодію пісні.

Голос

«Як потемніло злото... срібло як
змінилось чисте... Ох, сіонська дочко!
Хто дасть моїм очам потоки сліз?..»

Тірца

(іде на той голос і спиняється біля співця, що торкає поржавілі струни на маленькій, абияк збитій арфі. Як тільки вона надійшла, співець замовк, похилився і поклав арфу долі)

Чого ти так несміливо співаєш?

Співець

Ніяк не можу пригадати пісні...
«Плач Єремії» хочу пригадати
і все не можу... пам'яті бракує.

Тірца

То й не пригадуй, вигадай своє!

Співець

Ох, що ти, сестро? Се було б зухвальство!
Чи знаєш ти, чия се в мене арфа?
Самого Єремії! А йому
вона десь від Ісаїї дісталась,
той мав її з Давидового дому,—
либонь, ще сам Давид грав на сій арфі,
співаючи на божу славу псалми!
Давидові я псалми добре тямлю,
та їх співать не личить в день неслави...
Ісаїї пророцтво не справдилось,—
мир не настав, Месія не з'явився,
пісні його нехай ідуть в непам'ять,
нехай не дражнять нас... А Єремія,
останній наш пророк, співець руїни,
нехай би жив у сих преславних струнах.
Коли б ти чула, як він тут ридав
великим голосом посеред пустки!
Луною відзивалася руїна,
з пророком нашим плакало й каміння.
А як його в залізному ярмі
виводили в полон з Єрусалима,
він об зруйнований жертовник вдарив
сю арфу й кинув строщену додолу.
І так вона лежала довго, довго,
аж поки я, вишукуючи вугля
у попелі холоднім, віднайшов
святий забуток сей співців преславних.
Зібрав я все, що тільки заціліло,
зложив і склеїв,— арфа невеличка,
та в ній нема і скіпки несвятої.
Знайшов і струни — шкода, що не всі,—
були покручені, страшенно ржаві,

я виправив, почистив їх, як міг,
нап'яв на арфу та й, як бачиш, граю.

(Торкає струни, щоб показати їх голос.)

Слабенько грають. Та зате сі струни
колись бриніли у руках пречистих
святих співців, пророків незабутніх.
Нема ні одної струни нової,
всі давні... шкода, згублено багато.

Тірца

Бракує арфі струн, співцеві слів!
Колись ти чув, як на пророчий голос
руїна озивалась. Я ж почула,
як ти, співець, хотів луною бути
оцій руїні... Дай її сюди!

(Бере арфу з рук здивованого співця.)

Свята руїна служить нашій гáньбі!
Колись живії, струни тяжко стогнуть
під мертвим доторканням мертвих рук;
живі слова, мов вітер в мертвім листі,
в плохих устах безсило шелестять.
Я визволю тебе, свята руїно,—
ще, може, станеться господнє чудо,
що віднайде тебе рука гідніша
і збудить у тобі не тільки голос,
а й душу вічну. Поки ж — спочивай!
Нехай тебе свята ріка ховає!

(Широко замахнувши, кидає арфу далеко в Іордан.)

Співець

Безумна! Біснувата! Що ти робиш?
Рятуйте, люди, святощі загинуть!

(З голосним лементом кидається до Іордану, за ним дехто з людей, що посхоплювались на його крик.)

Пливіть, ловіть, біжіте, переймайте!
Пішла на дно!.. Давайте сітку! Невід!

Рибалка

(з берега)

Пішла на дно? Шкода! Дарма шукати.
Не доберешся дна, тут мулко дуже.

(Гукає на співця, що збирається кинутися в річку.)

Вернись, не квапся, бо ще й сам потонеш.

Співець

(кидається до Тірци, за ним юрба розбуджених людей)

Так я ж тебе, злочиннице, втоплю!

Юрба

Топіть її! топіть! вона посміла
втопити наші святощі сіонські!

(Тягнуть Тірцу до річки, шарпають на ній одежу, плюють, хлоп'ята рибальські кидають в неї грудками мулу, інші в'яжуть їй руки баговинням.)

Молодий пророк самарійський

(надбігає з-під дерева, де він молився)

Рятуй, Ізраїлю! Тут іудеї
втопити хочуть дівчину невинну!

Набігає з усіх боків гурт самарян і бореться з іудеями, відбиваючи Тірцу.

Самаряни

Втопити? За що? За якії вчинки?

Іудеї

За святощі!

Пророк самарійський

За брязкало старе!

Самаряни сміються. Іудеї лютують, бійка закипає дужче. Один левіт стоїть осторонь і спокійно споглядає.

Співець іудейський

Гей, ти, левіте, поможи скарати
злочинницю!

Левіт

Та що мені до арфи?
Мене пісні й пророцтва не обходять.
Аби закон, пророків не потрібно.

Самаряни нарешті беруть гору і, відбивши іудеїв, ведуть Тірцу під те дерево, де недавно молився їх молодий пророк.

Пророк самарійський

(до Тірци)

Стань тут, пророчице, олива сяя
тебе покриє вітами святими,
і горе кожному, хто зачепити
поважиться святиню і тебе,—
шма [1], Ізраїль! не жить тому на світі!

(До самарян.)

Бог поскромив дівочими руками
безчельних іудеїв. Вам відомо,
які то святощі вона втопила?

Самарянин

Ти ж сам казав, що брязкало старе...

Пророк самарійський

Те брязкало старе колись бриніло
В руках Давидових.

Самаряни

Адонаї!

Пророк самарійський

Оті лукаві струни гомоніли
в палатах *нашого* царя Саула,
вони його приспали, а тим часом
престол точила іудейська зрада,
мов шашель. Трон упав, Саул загинув,
плачем нещирим заридали струни
над смертю Йонатана і Саула
в руках Давида, що згубив їх.
Не раз, не раз в Єрусалимі грали
ті струни на погибель Самарії!
Тепер вони загинули без сліду,
як і пиха царів єрусалимських!

---

[1] Слухай *(євр.).— Ред.*

Самаряни

Хвала пророчиці, новій Деборі!
Ой, дайте їй тимпан! * Нехай заграє,
танок нам заведе, як Маріам,
що святкувала згубу фараона!
Честь Самарії! Смерть Єрусалиму!

Дівчина-самарянка подає тимпана Тірці. Тірца мовчки одводить його рукою і стоїть, похиливши чоло.

Пророк самарійський

Вона не хоче грати на руїні.
Дівоче серце жалісливе, браття.
Настане день, ми підем з сього поля,
ген-ген туди, на гору Гарізім.
Там, на високім місці, ми запалим
вогонь святий в свяченому гаю.
Там Тірца нам пророкувати буде
про нашу Самарію.

Тірца

Ні, ніколи
я не піду на гору Гарізім.
Не йдіть і ви. Забудьмо нашу зваду.
Саул з Давидом вкупі на тім світі.
Що Самарія? Що Єрусалим?
Руїна! пустка!

Левіт
(з гурту, що не вступав до бійки за Тірцу)

А святий жертовник?
Стоїть він цілий.

Тірца

Тільки без жертов.

Левіт

В нас є закон, а там стоїть виразно,
що є *одно* на світі боже місто —
Давидове, *одна* оселя божа —
храм Соломонів.

Самарянин

Де ж той храм?

Левіт

В законі.

Самаряни сміються.

Левіт

Безумним сміхом бог значить безумних.
В законі жодна літера не гине.
Там все стоїть навіки нерушимо.
І кожний камінь храму є безсмертний,
бо він стоїть записаний в законі.

Пророк самарійський

І що ж вам з того?

Левіт

Нечестивий запит!
Як «що»? Закон потрібний для закону,
як бог для бога. Ми його раби
і мусимо йому служити сліпо.

Пророк самарійський

Та чим служити?

Левіт

Берегти святині.
Щоб жертов не давалось поза храмом,
щоб не зміняв ніхто в законі й слова.

Другий самарянин
(молодий)

А ми тим часом розберем руїни
і занесем каміння в Самарію!
Жертовник ваш на Гарізім поставим
і жертву принесем в святому гаю!

Гурт іудеїв
(що надійшов потроху слухати сперечки)

Собаки самарійські! Ось чого ви
прийшли сюди, як злодії вночі!
Прийшли святиню нашу обкрадати?

Гурт на гурт починає наступати. Левіт береться за камінь і наміряється в пророка самарійського.

Тірца

Спиніться ви! Дозорець вавілонський
з намету вийде і рабам накаже
вас бичувати. Не будіть його!

Голоси з обох гуртів

Се правда! тихше! годі, схаменіться!

Тірца

Сліпі! нещасні! Чи не видко вам,
що саме час настав справдити слово
Ісаії-пророка? Вже пора,
щоб лев з ягням як браття поєднались.
Іудин лев нехай шакалів душить,
а не займа господнюю отару.

Співець іудейський

Сама посіяла між нами зваду,
а хочеш мир зібрати? Пригадай:
хто сіє вітер, той збирає бурю.

Тірца

Посіяно і зібрано давно.
Не вчора й не сьогодні,— он стернею
чорніє по жнивах широке поле.

(Показує геть навколо на простір, укритий руїнами й бездомним людом.)

Час братися до іншої сівби
і ждати інших жнив. Але не вам
судилось розкувать ярмо залізне
на коси та серпи. Он ті, малії,
он ті, що в куренях та при багаттях
удосвіта працюють неоспало,
вони жнива для господа готують,
а ви, мов скорпіон в своєму гніві,
самі собі отрути завдасте,
самі себе пожрете, мов ті змії,
що бог колись наслав на кару нам.

Пророк самарійський

Хто тут тебе поставив за пророка?
Прилюдно жінці личило б мовчати!

Тірца

Хто звав мене Деборою новою?
Хіба не син твого народу? Справді,
коли бракує вáтагам кебети,
хай встане жінка, як нова Дебора,
і скрикне: «Встань, Ізраїлю, повстань!»
І встане люд, мов хвилі серед моря,
і божий дух ті хвилі оживить.
І зацвіте Сіон весняним крином,
і знов поллється молоком і медом
земля обітована, ся земля,
де ми тепер блукаєм, мов вигнанці,
мов стадо згублене па бездоріжжі.
Чого блукати нам? Чого шукати?
Чи се ж не та земля, що здобували
для нас батьки своєю крів'ю й потом?
Стовп огняний не поведе нікуди,
не скаже хмарний стовп: іди за мною.
Не спустить бог нові скрижалі з неба —
ще ж не сповнився й давній заповіт.
Устань, Ізраїлю! Зори плугами
се бойовисько, не давай ні кроку
землі обітованої. Посій
понад границями пшеницю добру,
відгородись житами від пустині.
Склади каміння все у підмурівки,
щоб не казали люди: тут руїна;
щоб мовили: колись тут стане дім.
Пройдуть роки, з полону бранець верне,
знов оживе тоді сіонська пісня,
високий підмурівок одгукнеться
ще голосніш на співи відродження,
ніж ся руїна смутная лунала
від погребових плачів Єремії.
І бранець руку братові подасть,
і підуть поруч будувати мури
на тім гучнім, високім підмурівку.
Душа моя вже бачить ту будову,
і знає серце, як її назвати:
в новім Єрусалимі храм новий!

Самарянин

Єрусалим?! Будь прокляте се слово!

Левіт

Новітній храм?! Без святощів прадавніх?
без скрині заповіту й херувимів?
без спадщини Давида й Соломона?

Тірца

Чи тільки те й святеє, що старе?

Співець іудейський

Та геть її! в пустиню! на вигнання!
Хай не морочить нас! не баламутить!

Один з іудеїв

Кому ж се маємо тут будувати?
Щоб ворог знов прийшов і знов посів?

Старий іудеянин

Хто нам дозволив ту нову будову?
Цар чи дозорець?

Тірца

Божий дух велить!
Той божий дух, що не живе між вами!
Певніше він в пустині пробуває,
куди ви женете мене на безвість,
ніж серед вас!

Співець іудейський

О, там ти знайдеш духа
того, що здавна завладав тобою,
лукавого! Іди, шукай його!

Тірца

Дух божий знайде сам мене в пустині,
а вам ще довгий шлях лежить до нього!

Юрба з навісним лементом жене Тірцу, аж поки та зникає з заселеного обшару.

11. IX 1904,
Зелений Гай

ОСІННЯ КАЗКА

Фантастична драма

I

Темниця без вікон, без дверей. Лицар-в'язень лежить у кутку на соломі і спить, на нього падає від низької стелі ледве примітний промінець світла, що пробивається крізь малу щілинку в кватирці, зробленій для спускання їжі. Здалека, десь зверху, чутно якийсь приглушений простором чи товщею стін голос, що співає пісню.

Голос

Ой, де мій коханий юнак-оборонець?
Ой, де забарився?
Я ж так виглядаю, я ж так припадаю до ясних віконець!
Чи вмер він, чи так зажурився?
Навік зажурився і втратив надію до мене дістатись?
На мить ми зострілись, навік розлучились!
І я не насмію про нього людей запитатись...

Голос затихає, і в ту хвилину лицар прокидається.

В'язень-лицар

Знов голос той, чи знов та сонна мрія?
Моя потіха і мої тортури!
Де, звідки голос той мені лунає?
Чого він прагне? І чого він просить?
Що я вчинити маю? Що я можу?
Ой, що я можу в сій глухій темниці?
Об слизькі стіни битись головою,
додолу впасти з розпачу і туги
і землю гризти, як голодна миш,
або застигнути з німого жалю,
холодним стати, наче гад темничний,
сліпим, байдужим до всього на світі...
От що я можу, більш нічого, справді,

хоч би весь світ... та де ж той світ? чи є він?
Тут темно, тихо, глухо і самотньо!..
Хоч би кайдани, щоб дзвонили гучно,
щоб тишу розбивали! Хоч би кат
прийшов сюди мене на муки брати,
нехай би ся темниця освітилась
вогнем тортур і ожила від крику!
О страднику, великий Прометею,
тобі я заздрю! Бо в твоїй темниці
було склепіння — весь намет небесний,
а стіни — гори, діл — широке море.
Гучна, простора, осяйна в'язниця!
Твій кат — орел, твій деспот — громовержець.
На кожний крик твій озивалась слава
потрійною луною... Ні, Зевес
не був тираном низьким, він почесно
карав своїх customerречників великих,
а може, руки ті, до громів звиклі,
не вміли ганьби кидати й неслави
на голови повинних ворогів.
О, наш король, пігмей сліпорожденний,
безсилець боязкий, уміє зручно
неславою і ганьбою боротись.
Знав, проклятий, як покарать мене!
В той день, як він мене сюди закинув,
в той самий день він підписав декрет,
що він касує і тортури, й страту
в своїй державі — ницій лицемір!
Нехай би на тортурах тіло рвало,
я був би радий,— може, лютий біль
примусив би забути про темницю
і видобув би крик такий з грудей,
що мури затремтіли б і розпались!..
Ох, як би я охоче йшов на страту!
Юрба шуміла б, наче океан,
і розступалася б передо мною,
даючи путь величності страждання,
і в тую мить, як голова моя,
здійнята високо рукою ката,
промовила б до всіх багряним словом,
тиран мій зблід би, він почув би вирок,
народний вирок: ганьба кроволивцям!
Але тепер спокій панує в краю,

як і в темниці. Людська кров мовчить
і не волає до небес про помсту,
а тихо ржавіє у млявих жилах...

Чутно тихий стук і шерепотіння над стелею. Тонесенька смужка світла зникає, настає повна тьма.

Ой, що се? Світло згасло! Ніч настала?
Чого ж так раптом? Певне, їжу спустять.

(Жде.)

Ні, не спускають... Що то шелестить
і стукає... Ой, лихо! Закладають
останній просвіток! Живцем ховають!

(Кричить.)

Не хочу! змилуйтесь! Ой, краще вбийте,
одразу вбийте! Мертвого ховайте,
ви, нелюди! Ой, пробі!

Раптом смужка світла знов з'являється, ширша, ніж перше, і якийсь приглушений голос шепоче раптово.

Голос

Цитьте, цитьте!
Мовчіть, на бога! Пропаде рятунок!

В'язень

(тихше)

Рятунок?.. Щастя! Зоре! Ти прийшла,
ти зглянулась на муки? Ти згадала
мене, бездольного?..

Голос

Благаю, цитьте!
Все пропаде, і ми обоє згинем.
Ні пари з уст!

Мовчання. Через який час вгорі в стелі нечачо ляда відхиляється, і сніп світла падає звідти в темницю. Осліплений незвичним світлом, в'язень закриває очі руками, тим часом з гори спускається шнурова драбина, і по ній злазить додолу в темницю жінка і закриває за собою ляду. У жінки коло пояса потайний ліхтар, в'язка ключів і невеличкий клунок. Ставши на діл, жінка закриває ліхтар, так що знов настає темрява.

В'язень

Знов темрява? Я сам?

Жінка

Ні, зараз засвічу, я прислухаюсь...

В'язень

Дозволь мені хоч глянути на тебе!
Дозволь мені поцілувать набожно
край одіжі твоєї!

Жінка

Ні, мій пане,
служебці сяя честь не личить.

В'язень

Як?
Ти не принцеса?

Жінка

Ні, я помивачка.
Я тут служу на кухні. Се ж над вами
моя комірчина.

В'язень

А хто ж се так співав,
мені здавалось, просто надо мною?

Служебка

То, прошу пана, я...

В'язень

Ти? неможливо!
Де ж ти могла пісень таких навчитись?

Служебка

Я чую, як принцеса їх співає.

В'язень

Принцеса? Де ж вона?

Служебка

Пробачте, пане,
тепер балакати немає часу,
як лізти, то вже лізти, бо дедалі
за мною оглядяться.

В'язень

Як-то лізти?
Куди?

Служебка

Та, прошу пана, по драбині.

В'язень

А далі що?

Служебка

Та вже там буде видко,
аби з темниці вибратись.

В'язень

То правда!
Аби з темниці вибратись — а там
хоч і на смерть! Одважна рятівнице,
прости мені, що я так мало шани
і дяки склав тобі. Служниця ти,
але душа твоя шляхетна.

Служебка

Швидше, пане...
(Виймає з клунка якесь шмаття.)
От шмаття перебратись вам за старця,
все ж буде лінше, ніж тюремне рам'я,
та й, може, хто побачить — не пізнає,
подумає, що старець. Але краще,
якби ніхто ніде вас не побачив.

В'язень
(одягаючись, спинився)

Ніхто ніде? Хіба я йду на той світ?

Служебка

Ой пане, поспішіться!

В'язень

Добре, добре!
(Одягається.)

Куди ж я йду?.. Однаково! Хоч в пекло,
аби з темниці геть. Веди ж! На волю!

Служниця лізе вгору і присвічує ліхтарем в'язневі, що лізе слідом за нею. Перед тим, як одхилити ляду, вона закриває ліхтар, прислухається, далі одхиляє трошки ляду, придивляється в шпарку і раптом вискакує, зовсім одчинивши ляду в свою комірку. В'язень поспішає за нею. Драбина падає додолу. Ляда безгучно зачиняється.

II

Кімната у королівському дворці, на вежі, де живе принцеса. У загратовані вікна вриваються молоді парослі дикого винограду. В кімнаті багато предивних тепличних квіток; скрізь розставлені і розкидані прилади до жіночих робіт: кросна, п'яльця, прядки, кужілки і т. ін.; по стінах і по столах музичні струменти: гуслі, цимбали, бубни, бандури, багато різних. В барвах убрання хатнього переважає біле й червоне. В поладі хатньому почувається якась бурлива нетерплячка.

Три дівчини сидять за роботою: одна пряде, друга тче, третя шиє.

Пряха

Щось довго вже не йде принцеса наша.

Ткаля

Ще, значить, не скінчилися турніри,
принцеса ж мусить бути до кінця,
щоб найгіднішого надгородити
своїм вінцем.

Швачка

Велика честь лицарству!
Колишня босоніжка, посполита,
і стану подлого, і роду незначного,
судити має гідності лицарські.

Пряха

Колишня босоніжка — то дарма,
зато *тепера* — пайясніша панна
і дама серця нашого владаря.

Швачка

Ох, теє серце знало «дам» чимало
ще й не таких! Не перша й не остатня!

Ткаля

Ні, не кажи, таких ще не було.
Не перший рік живе вона між нами,
кохання королівське все росте,
але вона байдужа й гордовита,
не як принцеса вже, а як богиня.

Швачка

От вередує над старим, бо знає,
що більше візьме той, хто дорожиться.

Ткаля

Мені здається, що вона нічого
не хоче взяти, бо якби хотіла,
то хто ж їй не дає хоч і сьогодні
зробитись королевою!

Швачка

Кажи!
Вона вже, певне, має щось на думці.

Пряха

А я її зовсім не розумію.
Прийшла сюди найматись на роботу,
король узяв як панну до палат,
за царедворку до своєї жінки,
і шанував, і працею не мучив,
і винайшов забутий герб якийсь,
немовбито вона таки шляхетна
ще з діда-прадіда — чого ж їй ще?
Ні, мало. Вмерла наша королева,
король не встиг жалоби доносити,
а вже посватався до неї...

Швачка

Ну,
се, може, так вона пускає чутку!
Либонь, не справа сватався, а зліва.

Пряха

Ні, се вже я таки напевне знаю.

III

Верхів'я «скляної гори». Світлиця з матового скла, з одкритою стелею, так що видко багато неба і зовсім не видко землі. В світлиці все осяйне, з кришталю, самоцвітів або дорогих металів, тільки в ній якось холодно, неохвітно. Принцеса в білому убранні сидить і пряде золотий кужіль на срібній коловротці, нитка хутко обривається. Принцеса зриває кужіль і кидає у куток.

Принцеса

Обридла ся робота непотрібна!
Навіщо прясти? Хто се буде ткати?
Та й нащо ткати? Он їх цілі стоси,
тканин, мережанок та гаптування,
а хто їх носить?.. Ха, ха, ха! Аж смішно,
як марила колись я день і ніч
принцесою зробитись чепурною,
багатою і гордою такою,
щоб навіть приступить ніхто не смів.
Ну, от принцесою пастушка стала
вже так що неприступною!

Голос

(десь далеко внизу)

Сто п'ятий!

Принцеса

(закриває руками вуха і заплющує очі)

Сто п'ятий рятівник упав додолу...
Ох, як-то страшно лізти на сю гору,
стрімку, слизьку, сліпучо-осяйну,
і падати додолу... Скільки гине
одважних через мене... Що я їм?
З них кожний, може, раз мене побачив,
а може, тільки чув про безталанну,
заручену неволею з тираном.
Неволею?.. А хто про царство марив?..
Хто зна, якби я в день своїх заручин
не стріла лицаря й не покохала,
і не навчилася від нього й вкупі з ним
ненавидіть всесвітнього тирана,
я, може б, королевою була
щасливою і гордою, і — злою,
такою, як і той мій наречений.
Але тепер...

Голос

(знизу)

Сто шостий!

Принцеса

Боже правий!
І нащо йдуть вони? Чого бажають?
Моєї волі?.. Ой, либонь, неволі!
Мене ж саму з них кожен хоче взяти,
а я не хочу нічиєю бути.

Через стіну світлиці перелітає голуб, сідає принцесі на плече і випускає з дзьоба їй на коліна листа. Принцеса читає:

«Принцесо, час покинути химери!
Волим тобі пробачити ласкаво
поводіння зрадливе й недоречне
і нашою дружиною назвати,
і королевою вінчати привселюдно,
якщо покаєшся й попросиш пільги,
на знак того пославши нам
обручку з сим голубом.
Король, твій наречений».

Принцеса

(мне і кидає листа, проганяє з плеча голуба і жене його хусточкою)

Геть, безсоромна птице! Не любові,—
насильству служиш ти, змінивши вдачу!

Голуб в'ється круг неї і буркоче: коли ж принцеса вдарила його по крилі, з-під крила випав ще маленький папірець. Принцеса нахиляється, бере папірець і читає:

«Моя принцесо, пишна босоніжко,
згадай той час, як ти гусята пасла,
качалася з дівчатками з гори,
брела одважно через всі калюжі,
таж вилізь на свою блискучу хижку
і з кручі кришталевої скотися,
але не в той бік, що зовуть «лицарським»,
а тільки в той бік, що зовуть «свинарським»,
там не розіб'єшся — м'яке болото.

Нехай тебе не лицарі там стрінуть,
а... все одно, зате ти будеш вільна,
хоч і брудненька трошки.

Вірний блазень».

IV

Чималий хлів з скількома загородками для всякого товару, до нього прибудовані стайні й обори. Чутно ржання, рев, мекання і т. ін. На передньому плані дві закути для свиней, між ними вузький прохід, де складено зілля і всяку годівлю та начиння для годівлі товару. В хліві досить темно, тільки де-не-де крізь малі просвітки прорізується сонячне проміння знадвору, а через те сутінь по кутках здається зовсім чорною, так що в ній ледве видко, як ворушаться безрогі.

Служебка

(увіходить малою хвірткою з сусідньої загородки в прохід межи закутами)

Ну, де ти тут? Виходь! Принесла страву!

Лицар-в'язень

(виходить з темного кутка і стає під промінь)

Ох, не до страви вже! Пусти на волю.

Служебка

Який швидкий! На волю! Ти-но краще
не дуже-то на проміння вилазь,
бо ввійде хто, побачить,— лихо буде.

Лицар

Та доки вже ховатись по кутках?
І доки ти мене гнітити будеш?

Служебка

Та випущу, як прийде слушний час.
Адже тепер я вже не помивачка,
а дозорчиня над всіма хлівами,
а трохи згодом ключницею буду,
а там, дивись, окоманшею стану,
а звідти й до палацу недалеко,
в няньки, либонь, до царенят дістанусь.
Не вік старому королеві жити,
умре ж він коли-небудь, а тоді

мій вихованець королевич, певне,
тебе помилує, щоб пяньці догодить.

Лицар

Та що се ти мені байки плетеш,
на глум здіймаєш чи смієшся в вічі?
Нема ніде нікого, а вона
якогось дуба смаленого править
та обіцяє груші на вербі!

Служебка

Не любо, то не слухай. От журба!
Піду собі. Однак не маю часу.
(Запишавшись, повертається, щоб іти.)

Лицар
(хапає її за руку)

Ні, стій! Ти мусиш відповісти зараз,
навіщо ти мене сюди замкнула?

Служебка

Куди ж би мала я тебе подіти?
Адже ж тебе старе й мале пізнає,
як тільки вздрить. Бунтівника такого
хто б не пізнав? Ось тільки вийди, зараз
назад в підземну яму попадешся.

Лицар

Ох, там не гірше!

Служебка

Ба! Як жаль — вернись.

Лицар

Смієшся ти?

Смієшся? Як ти смієш насміхатись над лицарем?!

Служебка

Цілую руці, пане,
І падаю до ніжок, красна дяка,
що ясний пан дозволили мені,
служебці подлій, витягнути пана

з гнилої ями за шляхетні вушка,
та ще й тепер волять з своєї ласки
приймати з рук від репаної хлопки
мужицьку страву. Кланяюсь низенько!

(Глумливо кланяється.)

Лицар

Мовчи! Не смійсь і не бреши! Гордую
тобою я не тим, що хлопка ти,
а тим, що на послугах розгубила
сумління й честь. Куди тепер поділись
твої облесливі, маснії речі?
Поки мене сюди не заманила,
була ти добра, хоч клади до рани,
а як замкнула от у сей свининець,
то стала як перекупка лайлива.

Служебка

Не доки ж панькатись мені з тобою!
І се тобі не в лад, і те не в лад.
«Заманила в сей свининець», а куди ж,
по-твоєму, тебе подіти мала?

Лицар

Та хоч би в стайню.

Служебка

Бач, що гиря хоче!

Лицар

Чи то для мене завелика честь?

Служебка

Честь чи не честь — тобі до стайні зась,
у стайні видно, і щодня виводять
поїти коней, сам король приходить
не раз до коней.

Лицар

Ну, до овечок
чи до рогатого товару, все чистіше.

Служебка

Який чистюк! Та відчепись, причепо!
З темниці витягла, та ще якоїсь волі
від мене хочеш. Кольки чи хвороби,
стогноти хочеш чи якого лиха?
Джуми, холери?..

Лицар

Та стули ж ти губу!
Кажи мені по-людськи, що тобі
від мене треба? Нащо рятувала
мене з темниці, щоб держати тут?

Служебка

Цур дурня й масла грудка!

Лицар

Ні, кажи,
хіба тобі не все одно, де буду
я мучитись: в темниці чи в хліві?

Служебка

Та вже ж не все одно!

Лицар

Чому?

Служебка

Ото!

(Хизується.)

Немов не розуміє.

Лицар

Слово честі,
не розумію.

Служебка
(підходить і бере його за рукав)

Ти ж таки подумай,
то був би там, а се ж ти тут, зо мною,
хоч крадькома, та все ж поженихатись
нам можна хоч хвилинку.

Лицар

Нам — з тобою?

Служебка

Чого ж тобі так дивно? Я давно
накинула на тебе оком. Тямиш
той день, як на заручини король
усе лицарство скликав?

Лицар

Ох, той день!..

Служебка

Ну, я тоді в палатах помагала
послугачам та й вгледіла тебе.
Ти все щось говорив там за простолюд,
обстоював, щоб дати волю всім.
Ще я собі подумала в ту пору:
«Ото але! Король пастушку свата,
а лицар розпинається за хлопів,—
чому б мені, служебці-поmивачці,
не стати панею?» Та вже скажи,
як прийде час, що будеш ти на волі
і над маєтками своїми запануєш,
невже ти не подякуєш мені?
Невже забудеш?

Лицар

Ох, забути трудно...
Скажу тобі по правді, не забуду
і все віддам, аби зійшла з очей.

Служебка

Зійшла з очей? Така від тебе дяка?!
Бодай би не зійшов ти з сього місця!

Лицар

Клени, клени, бери собі заплату
за ту твою послугу осоружну.
Мені темниця очі засліпила,
мені неволя розум потьмарила,
що я тобі піддався на підмову,

що я забув те мудре, віще слово,
як чарівник-віщун колись казав:
«Хто визволиться сам, той буде вільний,
хто визволить кого, в неволю візьме».
Речення се мені здавалось темним,
тепер я глузд його аж надто тямлю.
Аж надто!

Голос

(знадвору)

Хто там є?

Служебка

(до лицаря тихо)

Мовчи!
(Голосно.)
Се я
прийшла дать їсти свиням.
(Тихо до лицаря.)
Лізь туди,
в закуту, не ворушся, а як часом
хто стане приглядатись, то ти хрокни,
подумають — безрога.

Лицар

Ти здуріла?

Служебка пхає його в закуту, він падає туди через низьку загору, в ту хвилину хвіртка з загородки відчиняється, входить пастух.

Пастух

Чого ти тут з безрогами воюєш?

Служебка

Коли ж урагові такі прокляті,—
як вирвуться, не заженеш ніяк.

Пастух

Та хочеться ж і їм на погулянку.
Оце сьогодні випущу все бидло,
нехай провіється. Пустити й вас, свинчата?

Служебка

Куди пустити? Хто ж їх випускає?
Пождав би [ти] вже краще до весни.

Пастух

А чим же не весна тепер? Поглянь,
як сонце світить над безлистим гаєм,
от-от неначе вискочать бруньки,
я навіть на прогалині фіалку
одну знайшов і «гусячі лапки».

Служебка

Яка весна? чи світ навспак поверне?

Пастух

Побачимо. Та вже, сказати правду,
погода там погодою, а то
звеліли ще й для того вигнать бидло,
щоб скрізь почистити.

Служебка

Тут чисто й так.

Пастух

Не знаю, люд навколо нарікає,
що від хлівів розходиться зараза,
що дихати не можна, що вода
затхнулася в криницях і джерелах,
бо всі вони почерез хлів течуть.
До короля щодень приходять скарги
(ти знаєш, люди стали непокірні),
а вкупі з тим і чутки, що в хлівах
по темних закутках не трудно заховатись
тим лицарям, що не бояться бруду.
Ну, от король і наказав почистить
хоч так, про людське око, та помацать
по всіх кутках гарненько.

Служебка

Я не дам
годованих свиней вигонить звідси,

так вся годівля марне пропаде,
покинуть їсти, як почують волю.
Не дам нізащо.

Пастух

Так тебе й спитають!
Свининець твій однаково не встоїть:
король тут хоче збудувать шпиталь,
щоб всіх людей загодити, а разом
шпиталь той буде й за тюрму служити.
Тюрма для божевільних! Добра штучка!
Се вигадав один учений лікар
і написав про те грубезну книгу,
а наш король йому дав надгороду
і вже тепер новий наказ готує,
кого вважати треба божевільним,
хто має право на «шпиталь довічний».
Отож як вижену твоїх свинчат,
то вже не вернуться назад, а просто
на другий фільварок переведу їх.
Я вже казав підпаскам відмикати
обори й стайні. Чуєш рев і галас?

Чутно рев бидла і ржання коней, випущених па волю.

Ну, відступись, я відчиню й сей хлів.
(Іде до воріт і хоче відчинити замок, служебка кидається за ним, хапає за руки і не дає відмикати, борикається.)

Служебка

Не дам, не дам!

Пастух

Та відчепись, бідо!

Штовхає непомалу і відпихає далеко від себе. Відчиняє ворота. Світло вривається раптом у хлів, скрізь робиться видно, тільки в найдальших закутках зостається сутінь. Пастух одчиняє хвірточки з обох закут в прохід, що веде до воріт. Деякотрі свині кидаються прожогом в ворота, інші збиваються купами по кутках, інші крутяться на місці, мов замотиличені, в проході. Пастух виганяє їх і розганяє, щоб не товпились, потім іде по кутках і виганяє звідти лінивих, що залягли по сажах. Лицар-в'язень, побачивши, що пастух наближається до нього, ховається в темний куток, але пастух торкає його палицею, лицар видає невиразний гук, щось середнє між людським криком і звірячим, потім зривається і раптом біжить до брами. Служниця заступає йому дорогу, він відпихає її і біжить далі.

Пастух

Ой, що се? Хто се? Стій!

Служебка

(люто)

Держи! Лови!

(Кидається в ворота слідом за лицарем.)

Будівничий

(увіходить)

Ну, що ламати? Звідки починати?
Гей, хлопці!

Юрба робітників і помічників будівничого увіходить.

Пастух

Та пожди! Ось тут халепа.
Тут вирвався якийсь бурлака-волоцюга...

Будівничий

(коло воріт)

Се чи не той, що там на гору лізе?

Пастух

Він, він! Той самий!

Будівничий

А то що за баба
там репетує? Гляньте, хлопці, гляньте!

Робітники товпляться коло воріт і сміються.

Служебка

(гукає; приходить юрба підпасків. До підпасків)

Хлоп'ята, слухайте, полізьте вгору,
зловіте он того, що лізе.

Будівничий

Схаменись!
Того ж не ловлять, хто на гору лізе.
Адже у вас такий закон і звичай:
лежачих бить, таких, що вже ввірвались,
а поки лізуть вгору, хай там лізуть.
Ламайте, хлопці, стіну, щоб видніше.

Робітники ломами й сокирами ламають стіну, вона незабаром падає. Одкривається вид на скляну гору. Видко, як лицар дереться вгору, чіпляючись за кришталеві виступи гори. Незабаром на даху кришталевого замку показується принцеса.

Принцеса

Як далеко, як широко
видно білий світ!

Лицар
(на середині гори)

Що се так бринить високо?
Се її привіт!

Принцеса
(завважає його)

Не губи життя даремне,
повертай назад!

Лицар

Що життя мені тюремне?
Я йому не рад.

Принцеса

[Але ж тут, пожалься, боже,
знову жде тюрма!

Лицар

Умовляння не поможе,—
вороття нема.

Принцеса

Та поглянь, он сонце гоже,
згинула зима,
хутко згине все вороже...

В цю хвилину налітає порив холодного вітру, лицар прищулюється в западині гори.

Згину я сама!

(В розпачі сплескує руками. З високості чутно ячання лебедів і крик диких гусей, що летять у вирій довгими ключами. Принцеса здіймає до них руки.)

Гуси, гуси, лебедята,
візьміте нас на крилята,
понесіте світ за очі,
на полудня, геть з півночі!

Гуси й лебеді відповідають жалібним криком; здіймається більший вітер, насуває біла хмара, сонце ховається і починається метелиця. Птиці зникають в білому хаосі.

Лицар

Ой лихо! дубнуть, мліють руки!..
(Пускає руки й скочується з гори в діл.)

Принцеса

Я вдруге не стерплю розлуки!
До тебе йду
на волю й на біду!
(Кидається з даху і теж скочується в діл.)]

Вся юрба

(в долині будівничі робітники, пастух, служебка і підпаски, що досі напружено ждали кінця сцени)
Ох!..

Служебка

Що, розбились?

1-й робітник

Принцеса мертва.

Служебка

Слава тобі, боже!
А він? живий?

Будівничий

(що стоїть близько біля тих, що впали)
Вони обоє дишуть.

Пастух
(до підпасків)

Несіть їх до шпиталю!

Підпаски хочуть взяти лицаря і принцесу, будівничий киває рукою своїм, ті оточують його і впалих.

Будівничий

Ні, стривайте.
Я знаю добре всі ті переходи:
тюрма, шпиталь, а потім знов тюрма,
і так довіку. Хлопці, не даваймо!
Доволі з нас тих тюрем і шпиталів!

Махає рукою і, здвигнувши плечима, йде собі геть. Пастух, служебка з підпасками наступають, будівничий і робітники одбиваються; спершу борються голими руками, потім ідуть в діло палиці, кілки й каміння.

Лицар

(слабким голосом)

Не бийтесь марне... Ми однак помрем...

1-й робітник

То ми тепер не так за вас б'ємось,
як за самих себе.

2-й робітник

Еге ж, обридло
хліви, шпиталі й тюрми будувати.

3-й робітник

А потім руйнувати...

4-й робітник

Щоб ізнову
те саме будувати.

5-й робітник

І на кого?
Нарешті ж на самих себе!

Лицар

Даремна,
даремна боротьба...

Будівничий

Хоч би хотіли,
нема вже вороття. Ти сам те бачиш.

Підпаски подолані відступають і здалека кидають грудками та паліччям, не дуже влучно.

Служебка

Я побіжу до короля на скаргу!

(Іде; з нею йде частина підпасків.)

1-й робітник

З богом, Парасю!

Будівничий

(до робітника-підлітка)

Ну, а ти біжи
та ще кликни товаришів на поміч:
нехай там розішлють гонців по краю,
щоб знали всі, яка сутужна справа.
Бігай!

Хлопець іде. Стіна, що відділяє свининець від решти хлівів, тріщить. Бидло сперлося перед вузькою хвірткою, що веде з обори в свининець, і от-от має прорватись в неї.

Будівничий

Панове-браття, треба щось робити.
Адже як весь товар сюди суне,
то стопче вмить і нас, і їх.

(Показує на лицаря і принцесу.)

Принцеса

(слабким голосом)

На бога,
не дайте згинути в сьому болоті!
Така ганебна смерть...

(Силкується встати.)

Ой, поможіть!

Лицар

(теж хоче встати)

Ой, поможіть!

1-й робітник

Ну, вже самі вставайте,
нам не до помочі. Видима смерть страшна.

Лицар і принцеса, помагаючи одне одному, підводяться. В сю хвилину юрба ремісників пориває їх за собою, і раптова людська течія виносить їх на перший виступ гори. Тим часом бидло випи-

раЄ хвіртку і частину перегородки і вривається на передній план. Хто з людей не встиг вихопитись на гору або ослизнувся, деручись, той попадає на роги і під ноги бидлові і конає, стоптаний в болоті. Рев бидла, лемент і стогін стоптаних, крик і вигукування тих, що на горі, зливаються в дикий гомін. Підніжжя кришталевої гори заляпано болотом і кров'ю.

Будівничий

(до майстрів, що гуртами ліпляться по уступах гори)

Панове-браття, треба щось почати.

1-й майстер

Що ж, лізьмо вгору.

2-й майстер

Ну, а далі що?

1-й майстер

Там буде видно.

Принцеса

Там неволя, браття,
я знаю те.

1-й майстер

Неволя одинокій,
а вкупі буде воля.

3-й майстер

Ні, не так,
без помочі загинемо всі й вкупі.
Нам треба по товаришів послати.

4-й майстер

Кого? Чи не тебе?

3-й майстер

Хоч би й мене!

Скілька голосів

(гукають)

Куди ти? Божевільний! Стій! Вернись!

Будівничий

Моя порада ось яка: рубаймо
в горі щаблі, щоб нам стояти твердо
і щоб дістатися на гору. Браття,
орли недарма гнізда в'ють на горах.
На гору доступитися нелегко,
зате з гори зручніше боронитись.

2-й майстер

Гей, до роботи!

3-й майстер

Гей, до діла, браття!

Лицар

(з найнижчого уступа скелі)

Святий цей запал, а проте даремний.
Що з того буде? Ну, на гору злізем —
аж потім прийде влада, може, й військо,
і нас примусить злізти знов у діл.

1-й майстер

Так і послухаєм!

Лицар

Кажу: примусить.
Коли не силою, то голодом запевне.

1-й майстер

В нас є харчі.

Лицар

Надовго ж їх нам стане?

1-й майстер

На пару день, поки прибуде поміч.

Лицар

Де ж візьметься та поміч?

1-й майстер

Бійся бога!
Та що ж се ми за сироти нещасні?

Чей єсть у нас товариші вірненькі,
чей озовуться на братерський поклик,
чей не дадуть нам пропадати марне!

Лицар

Хто зна, чи посланець до них дістався...
і хто тоді про нас подасть їм звістку?

Будівничий

Хто звістку дасть? Пищалі семип'ядні:
гук боротьби й червоні короговки.
Товариші! в кого жупан червоний,
чи хустка, чи сяка-така платина,
до палиці чіпляй, то буде прапор.
На кожному щаблі, що ми проб'єм,
застромлюймо червону короґовку,
то будуть наші корогви красіти,
то буде наше товариство знати,
де наша воля кров'ю зашарілась
і де потрібна їх братерська поміч.

Майстри виймають сокири з-за поясів і починають рубати сходи на гору. Дехто дере свою червону одежу і роздає товаришам на прапорці.

Принцеса

Візьміть моє червоне покривало,
не день, не два його я шовком шила,
а золотом рубила у неволі,
співаючи невільницькі пісні,
чекаючи просвітлої години.
Тепера час — пора покрасуватись
мережанці.

Будівничий

Як на вершечку станем,
застромимо твій дар.

Молодий хлопець
(рубаючи)

Як на вершечку станем,
застромимо наш цеховий значок,
на диво людям, а собі на славу!

1-й майстер

Овва! таж ми його не маєм тута!

Молодий хлопець

Недовго й вишити новий.

Принцеса

А хто ж тут
з вас вишивати вміє?

Молодий хлопець

Хоч би й ви,
ясновельможна панно!

1-й майстер

Бач, як гречно
пастушку величаєш!

Принцеса

Годі, люди,
і шана, й посміх не до речі справді
принцесі-босоніжці. Вся вельможність
лишилась там

(показує в діл),

і вже вона не ясна,
забруднена, затоптана, забита.
Колись вгорі вона ясніла пишно,
та не на радість ні собі, ні людям.
Збудовано для неї цілу гору,
але за те я прийняла покуту,
страшну покуту. Хто не був високо,
той зроду не збагне, як страшно впасти,
і хто не звик до чистоти кришталю,
не тямить, як то тяжко забруднитись.
Не так мене діймає біль, як бруд...

Молодий хлопець
(до першого майстра)

Що хочеш говори, а жаль мені
принцесу-босоніжку.

1-й майстер

Звісно,— краля,
то ти й розкис.

Молодий хлопець

Ні, знаєш, тут не те,
а справді, в неї доля надзвичайна...
(Задумується.)

1-й майстер

От чорт надав задрипанку-принцесу,
замість роботи хлопці тільки слинять!

Молодий хлопець стрепенувся і почав завзято рубати гору.

Молодий хлопець

Я ще й тебе в роботі переважу!
Та не прогнівайся, що не для тебе
й не для таких, як ти, проб'ю дорогу.

1-й майстер

А то для кого? Чи не для принцеси?

Молодий хлопець

А хоч би й так?

1-й майстер

Нащо вона здалася?

Молодий хлопець

Щоб вишила нам цеховий значок.
(До принцеси.)
Чи згода?

Принцеса

Вже ж, молодче, згода щира.
У мене там, у замковій світлиці,
мережанок багато срібно-злотих,
і прядива, й серпанків — хоч на вибір,
хоч з голови мальованку майстерну
вам вишию на цеховий значок.
Недарма ж я сиділа там на вишці —

майстерниця зробилася з пастушки.
Але тепер, коли я вам потрібна,
то поможіть мені зійти на гору,
бо ще сама я не зберусь на силі,
видимих ран багато й невидимих
набралась я, як падала з гори.

Молодий хлопець спускається і подає принцесі руку.

Лицар

Ти йдеш? Ти кидаєш мене?

Молодий хлопець

Лицарю,
ніхто ж вам не боронить з нами йти.

Лицар

Розбитий я.

Принцеса

І я розбита, любий,
але нова вступає в душу сила,
одвага в серці будиться, як гляну
на се нове життя, нову роботу.
Як ожила ся мертва, ся холодна
моя гора-в'язниця! Глянь! поглянь!
Як мак, цвітуть червоні короговки!
Веселки тріскають із-під сокир!
Як весело!

Лицар

Недовго веселитись,
либонь, заплакати прийдеться хутко.

Молодий хлопець

Тоді й заплачемо, коли прийдеться.
а поки що не гаймося, ходім!

Лицар

Я не піду і вам іти не раджу.
Подумайте, в яку ви путь ідете?
Ви ж не могли товару подолати,
а що ж то буде, як надійде військо?
Адже король того не подарує,

що ви йому всю гору покопали,
покинули замовлену роботу,
до іншої взялися самовільно.

Молодий хлопець

На це вже дасть відповідь будівничий
і товариство.

Лицар

Але я чував,
що ся гора й сама розтати може,
бо в неї, кажуть, підмурівок з льоду.

Принцеса

Коли ж вона розтане?

Лицар

Та весною.

Принцеса

Але ж ти бачиш сам, тепера осінь!

Молодий хлопець

Ми швидше дорубаємось до льоду,
коли він є, ніж ти весни діждешся.
Як дорубаємось, тоді й побачим,
що нам робити — чи рубати далі,
чи ждать весни.

Лицар

Тоді вже буде пізно.
Одкритий лід і восени розтане,
гора впаде і всіх завалить нас.

Молодий хлопець

А що ж, по-твоєму, чинити маєм?
Іти туди, безрогам на поталу?

Лицар

Ні, сісти тут, на першому уступі —
адже безпечно, бидло не дістане —
і ждати. Не довіку ж буде нелад.

Он, гляньте, підпаски з собаками ідуть,
щоб дати лад, полагодити стійла
і все позаганяти.

Молодий хлопець

Знов назад!
Знов буде бруд, і погань, і зараза!

Лицар

Воно ж провітрилося трохи за сей час,
а може, згодом ці хліви зруйнують.
Адже й хотіли... Може, я се винен,
що діло до кінця не довели.
Спочатку я, а потім ви, панове,
все діло зіпсували.

1-й майстер

Отакої!
Ми «діло зіпсували»! Ну, лицарю,
я жалую, що не віддав тебе
тій бабищі. Якраз була б з вас пара!

Принцеса

(тремтячим голосом до лицаря)

Та що ж се ти? Чого ж тепер ти хочеш?
Невже тобі неволя не обридла?

Лицар

Обридла, тим-то я її боюся
і втретє вже на неї не наважусь
знов сміливим та необачним вчинком.
Я думаю, що й наш король не звір,
що й він калік не зважиться карати.
І ти, і я — розбиті ми обоє.
Навіщо ми йому? Він нас простить.

Принцеса

А їх, майстрів?

Лицар

Їх? Може, й їх простить...

(Зовсім тихо, засоромлено, але дивлячись принцесі з благанням в вічі.)

А зрештою... що нам до них за діло?..
Ми втомлені...

Молодий хлопець

Так пропадай же сам!
І нам тепер нема до тебе діла,
недобитку мізерний! Радий будь,
що в нас, майстрів, лежачого не б'ють,
а то б я перший...

(Плює й одвертається. До принцеси.)

Що ж? Ходім на гору!

Принцеса

Стривай хвилину! Ти не знаєш, хлопче,
як тяжко так з коханим розставатись.

(До лицаря.)

Мій лицарю, мій друже, що з тобою?
Невже душа твоя зламалась, вмерло серце?
Де речі запальні, де та одвага,
що ними ти очарував мене?
Гриміло слово, мов потоп весняний,
мов божий грім з небес...

Лицар

(сумно)

Було колись!..

Принцеса

Світила думка, наче блискавиця,
немов зоря досвітня, у темниці
горіла гордо так...

Лицар

Було колись!

Принцеса

Одвага в серці жевріла, мов пломінь,
їй не страшні були ні гори-кручі,
ні урвиська-яри...

Лицар

Було колись...
Не вернеться... Я втомлений — навіки.

Молодий хлопець

Ти втомлений? З якої ж то роботи?

Лицар

Ох, без роботи томляться ще гірше.
Не знаєш, хлопче, як неволя томить!

Принцеса

Я знаю, друже, але й те я знаю,
що крила знов на волі виростають
у соколів приборканих.

Лицар

Шкода!
Або не сокіл я, або спалила
мені неволя крила, тільки чую,
душею чую — їм не відрости.

Принцеса

Але ж недавно ще вони махнули
так широко!

Лицар

То був порив остатній,
він показав, що крил моїх — нема,
що то була якась мана, облуда,
немов я чув їх в себе за плечима.
І... слухай... я признаюсь... не одвага
мене на гору несла... розпач, люба.
Мені здавалось — вороття немає,
хоч добре тямив, що нема й рятунку.

Принцеса

Ні, ні, неправда, ти на себе клеплеш.
Тоді ти так не думав, а *тепер*
тебе чорнить зрадлива пам'ять...

Лицар

Може...
Однаково... Та вір мені, *тепер*
я втомлений навік. Той порив
порвав мені востатнє ржаву душу,

її неволя ржею так посіла,
а що порвало — героїзм чи розпач,—
сама ти зваж.

Принцеса мовчить, і сльози виступають у неї на очах.

Молодий хлопець

(тихо, але зважливо)

Ходім!

Принцеса

(до лицаря, з благанням)

Ходімо, любий!

Лицар

Ні, не піду.

Принцеса

(з риданням)

Прощай!

(Повертається йти; хлопець бере її за руку.)

Лицар

(з раптовою безсилою злобою)

А, ти, зрадлива!
Ти, безсоромна! Женихів міняєш,
мов рукавички! Був король, був лицар,—
раніше, певне, був пастух чи конюх,—
тепера хто? Той хлопець кучерявий?
Віншую, пане майстре! не надовго!

Молодий хлопець

(здіймаючи уламки кришталю)

Бігме, не втерплю, голову розкрою!

Принцеса

(утримує його за руку)

Стривай, лежачого не б'ють. Лицарю,
я дякую тобі за стидкі речі,—
тепер мені тебе не трудно кинуть.
Ти, певне, знов здоровим, дужим станеш,
але для мене ти вже вмер. Я друга

сьогодні поховала, може, завтра
зустріну ворога. Бувай здоров.

(До хлопця.)

Ходім! Пора! Ти марне час проґаяв,
дивись, товариші вперед пішли.

Молодий хлопець

Я пажену.

(Рубає.)

Гей, пане будівничий!
Скажіть, ми хутко станем на горі?

Будівничий

Який швидкий! Ні, молодче, не хутко,
се діло довге, як осіння казка.

Принцеса

Зате скінчиться справжньою весною!

Лицар
(понуро, сидячи нерухомо на низькому уступі)

Ще після осені зима належить.

Будівничий

Але ж й зимі на світі є кінець.

Кінець, може, колись буде.

Тифліс, 25.I 1905 р.

ТРИ ХВИЛИНИ

Діалог

I

У клубі.
Натовп людей, промови, гамір. Одна пара, Монтаньяр* і Жірондист*, в палкій суперечці одбивається від гурту і кінчає на одшибі почату розмову.

Монтаньяр

Послухай, громадянине, ти знаєш,
я, монтаньяр, ненавиджу тебе
і всі твої великопанські мрії.

Жірондист

Великопанські?

Монтаньяр

Вже ж, великопанські!
Зреклися ви титу́лів, привілеїв
і хартій паперових лиш на те,
щоб хартії неписані дістати,
на привілей посвітачами бути,
героями для всіх віків потомних.
Ви Цезаря свого не пощадили,
аби на титул Брутів заслужити.
О, тії Брути! Се ж і є те кодло,
з якого Цезарі виходять потім!
Хто хоче буть республіканцем добрим,
хай гострить меч на Брута щонайперше.

Жірондист

А Цезарям *своїм* хай б'є чолом,
бо тії дозволяють всім, хто хоче,

на голову, посвячену тріумфом,
болотом кидать, жартами масними,—
все стерпить голова, аби жива.

Монтаньяр
(дивиться на голову Жірондиста)

А нежива стерпіти може й більше.

Жірондист

Ні, громадянине, до неживої
болото вже не пристає так легко,
а надто, як ще й кров її обмиє...
Кров Цезаря проливши, Брут обмив
усе болото цезарських тріумфів.
(Задумується.)
Не думав він про се, меча здіймавши...

Монтаньяр

А то й не зняв би?
(Заглядає Жірондистові в вічі.)

Жірондист
(зітхає)

Може б, і не зняв.

Монтаньяр
(щось записує собі в книжечку)

Спасибі, громадянине!

Жірондист

За віщо?

Монтаньяр

Про те вже знаю *я*... скажи одно:
замість болота ти хотів би крові,
чи все ж пречиста діва гільйотина
для тебе зависока?

Жірондист

Се ж до чого?

Монтаньяр

Так, ні до чого, жарт! Бувай здоров!

Розходяться.

II

В тюрмі Консьєржері *

Жірондист

(увіходить у свою камеру і, спиняючись на порозі, звертається до товаришів, що на коридорі)

До завтрього, товариші! Запевне,
побачимось...

Жірондистка

(з коридора)

На ешафоті, може!

Монтаньяр

(тепер він тюремник)

Не вільно розмовляти, громадяни!
Вже спати час. Позамикаю всіх.

Всі розходяться. Жірондист зачиняє в своїй камері двері від коридора. Чутно, як Монтаньяр замикає їх на ключ. Жірондист сідає читати. Який час тиша, далі бренькіт ключа в замку, відчиняються двері, увіходить Монтаньяр.

Монтаньяр

Добривечір, мій Бруте!

Жірондист

Що вам треба,
мій пане?

Монтаньяр

Се чому так титулуєш?

Жірондист

Бо «громадянин» — недоречний титул:
шпиг і тюремник — пан тепер над нами,
та до громади з ним ми не пристанем,

то й назви «громадянин» не дамо.
Навіщо теє зайве лицемірство?

Монтаньяр

Як так, то й так. Негречність я прощаю
тому, хто завтра йде на ешафот.

Жірондист

(міниться на лиці, але промовляє спокійним голосом)

Я завтра йду? Ти се напевне знаєш?

Монтаньяр

Так, напевнісінько.

Жірондист

Лиши мене,
я мушу листи написать.

Монтаньяр

До друзів?
Так всі ж вони, ті друзі, незабаром
тобі услід підуть — чи варт писати?
Я б не трудився.

Жірондист

Я писати буду
до незнайомих друзів. Я лишу
свій заповіт нащадкам по ідеї.

Монтаньяр

Даремна праця.

Жірондист

Ти, як ницій кат,
хотів би знищити не тільки тіло,
а й розум, виточив би вкупі з кров'ю
мою ідею!

Монтаньяр

Якби так, без крові,
я з тебе виточити міг ідею,
то кров і тіло хай би пожили.

Жірондист

Таке життя було б од смерті гірше.
Але не діждеш ти, бо за ідею
ми всі готові вмерти як один.

Монтаньяр

Та чи вона за вас готова жити?

Жірондист

Ідея — вічна.

Монтаньяр

Як і ваше тіло,
ні більш, ні менш.

Жірондист

Та що се ти говориш?!

Монтаньяр

Вкажи мені ідею, що жила
хоч трохи довш, ніж покоління людське?

Жірондист

А християнство?

Монтаньяр

Скільки поколіннів,
то стільки й християнств було на світі,
коли не більше. Не зогнив ще хрест
після розп'ятих, як уже в ідею
гнилизна кинулась і ті «церкви»,
мов плями цвілі на сирій будові,
повстали на громаді християнській.
Проказою взялася Візантія,
і Рим живим мерцем одразу став
і заразив собою всі народи.

Жірондист

Але ж бо не в церквах жила ідея,
а в людях тих, замучених героях,
що так одважно йшли на муки й смерть...

Монтаньяр

А з ними вкупі йшла на смерть ідея.
Бо, сам скажи, в кому ж було їй жить?

Жірондист

В нащадках тих героїв.

Монтаньяр

Ті нащадки
вже не були героями самі,
вони були панами, вояками,
рабами і попами, ну, чим хочеш,
і християнство стало панувати...
Воно з людьми жило, з людьми й мінилось.
Як думаєш, се ж може буть, що з тіла
апостола Петра зросло колись
те дерево, з якого трон вигідний
для папи римського майстри зробили?
Що більше вічне — тіло чи ідея?
Таку й твоєму тілу вічність дасть
пречиста діва наша гільйотина.
От перше — голова з плечей впаде
і в кошику опиниться низенько,
а кров із жил напоїть ту травицю,
що проросла навколо ешафота,
а решта крові піде вкупі з тілом
в землі перебувати всякі зміни
такого ж вічного життя, як те,
що випало на долю християнству,
та випаде й твоїй ідеї вічній.
Ви всі згнити маєте, мій пане.

Жірондист

Коли се так, то вже ж не тільки ми,
а й славні переможці монтаньяри.

Монтаньяр

Запевне так! А тільки в тому річ,
хто перший зогниє, а хто остатній,
чий світ раніше згине.

Жірондист

Як-то світ?

Монтаньяр

Невже ти не додумався до того,
що кожний мозок має власний світ?
Що жірондист живе на іншім світі,
ніж монтаньяр? Що ми будуєм різне,
і на твоїй підвалині не може
стояти те, що встоїть на моїй?
І хоч ні ти, ні я того не знаєм,
кому й чому підвалини послужать,
та кепський був би з мене будівничий,
якби я не хотів міцніше класти
і в праці переважити тебе.

Жірондист

Навіщо?

Монтаньяр

А на теє, щоб сказати:
я найсильніший, поки я живу,
і через те я житиму найдовше.
«Ти довголітній будеш на землі» —
от де правдива вища надгорода
народам, партіям та й одиницям.

Жірондист
(через хвилю задуми, сумно)

Як здумаю про ту нещасну землю,
злочинами порослу, злиту кров'ю,
то мимохіть слова в душі зринають:
ні, наше царство не від сього світу!

Монтаньяр

А, в добрий час! От знов велике чудо
пречистої мадонни-гільйотини!
Се жірондист перед лицем її
культ розуму зміняв на культ містичний.
«Як чорт зостарівся — в ченці пішов!» —
говорить наша приказка французька.
Що ж, як роздумати, воно й практично:
сей світ чи сяк, чи так пропав для тебе,
то варто хоч «того» запобігати.
Хто знає, може, й сам Лавуазьє

забув науку всю для «отченаша»
в останній час.

Жірондист

Лавуазьє умер?!

Монтаньяр

Авжеж, на ешафоті, як годиться.

Жірондист

Не вірю! Се неправда! Се занадто
злочин великий — навіть і для вас!

Монтаньяр

Вже ж сам я бачив голову його
в руках в багряноперстого Самсона *.

Жірондист

Нещасна Франція!

(Затуляє обличчя руками.)

Монтаньяр

В чім тут нещастя,
коли ти віруєш в ідею вічну?
Хіба ж не все одно, в котору скриню
з кісток та м'яса перейде ідея —
тож їй не першина мінять домівку.
Чи зветься скриня та Лавуазьє,
чи там який Дюпен або Лера?
Ото, не мав би я чого журитись!

Жірондист

Іди ти геть від мене, сатано,
Не труй мені хоч сих годин остатніх!
Коли не тямиш ти, що для ідеї
людина геніальна є той фокус,
в який збирається її проміння,
розсіяне по частках межи нами,
та що ж ти тямиш?

Монтаньяр

Тямлю з сеї мови,
що, певне, добрий фокусник з ідеї

далеко кращий, ніж промовець з тебе.
І що ж, скажи, як знищити той фокус,
то може так навік розпорошитись
на часточки ота ідея вічна,
що потім і ложками не збереш?

Жірондист понуро мовчить і демонстративно розгортає книжку, ніби збирається читати.

Монтаньяр

(не вважає на те, тільки приступається ближче і говорить трохи іншим тоном)

Сказати правду, якби я так думав,
а ще до того почував себе
котримсь із фокусів таких — запевне,
всі жірондисти — фокуси ідеї! —
то я б не дав на частки розточитись
своєму божищу задля тріумфу
бездушної якоїсь гільйотини.
Я б сам собі метою став, з'єднавши
в єдиний культ пошапу до ідеї
і до своєї власної особи.

Жірондист

(не дивлячись, неохоче)

І що ж би ти зробив?

Монтаньяр

Ось подивися,
я на відповідь фокус покажу.

(Раптом дістає з кишені шнура і накидає петлю на Жірондиста, той зривається, зляканий несподіванкою. Монтаньяр сміється.)

Та не лякайсь! Було б іще дурніше
завісити тебе, аніж тобі
любити гільйотину більш над шнура.
Се я тебе навчити хочу штучки,
що зветься «утіканкою»,— дивись!

(Витягає з кишені пилку.)

Ось пилочка, як ниточка тоненька,
а там в вікні залізні грубі грати.
Ну, хто кого перегризе?

(Підходить до вікна і швиденько пиляє грати.)

Чи ба!
Де тонко, там не рветься! От так фокус!

(Виймає грати геть.)

Тепер дивись: тут ти, тут шнур, тут гак,
а тут вікно. Шнур зачепи на гак,
сам на вікно і вниз по шнуру гайда!
Була тюрма з тобою? Раз, два, три!
І вже тюрма без тебе — розумієш?
Се фокус легкий. Я мудріші вмію.

Жірондист

(дивиться німий від здивування на всю оруду. Далі мов од сну прокидається)

Я розумію: справді се вже фокус
мучительства найтоншого. Тюремник
показує засудженому волю...
Так, легкий фокус,— зветься «кіт і миша».

(З огидою одвертається.)

Монтаньяр

(сміється)

Ну, та й догадливі сі жірондисти!
Невже ти думаєш, що монтаньяр
не вміє й поступить без гільйотини
чи без її почесної родини
при боротьбі супроти вас?

Жірондист

(холодно)

Не тямлю,
До чого се ти кажеш.

Монтаньяр

Пригадай
ту лекцію, що я колись від тебе
у клубі записав. Дивись сюди!

(Показує, розгорнувши свою книжку з нотатками.)

Жірондист

(читає вголос)

«Кров Цезаря проливши, Брут обмив
усе болото цезарських тріумфів».
Так що?

Монтаньяр

(нетерпляче)

Кого карає гільйотина,
то перше розум одбере! Се ж ясно:
я думаю, що й з Брута все болото
обмила кров, пролита при Філіппах *,
а то б, либонь, вже не така чистенька
фігура ся в історії була.
Я думаю, що з ласки гільйотини
madame Роллан ще попаде в пречисті,
незгірш від тих Лукрецій * та Віргіній *,
що теж хто зна, чим за життя були.
Я думаю, що досить монтаньяри
трудились, обмиваючи всі бруди
на жірондистах. Зрозумів тепер?

Жірондист

Я зрозумів, що все-таки страшна вам
ідея наша, бо вона воскресне
з крові, як фенікс з полум'я, і сили,
нової сили набере з крові
посвячених їй мучеників. Бачу,
хотів би ти, щоб я ідею зрадив,
покинувши товаришів, прийнявши
рятунок з рук нечистих, а тоді
ти міг би, вихваляючись, казати:
такі ж вони усі, ті жірондисти!
Так ні, не дам тобі я сеї втіхи!
Раз тільки зійде сонце надо мною,
щоб глянути, як в пурпур благородний
кров жірондиста зміниться для шати
ідеї вічної!

Монтаньяр

Скажи мені,
яку ідею скриня та ховала,
що звалась за життя Луї Капет? *
Либонь, ніякої? Чому ж тепер
імення се дива справдешні творить
в Вандеї * та в Бретані? * Не в ідеї,
мій папе, сила, а в самій крові,
у пурпурі, мовляв ти, благороднім.

Здери порфіру з Цезаря — він раптом
звичайним, голим чоловіком стане;
накинь порфіру крові на Бурбона *,
і не один повірить, що то Цезар,
та й власного ще пурпуру додасть
йому на шату. Кров — се так, як пара,
що в літню спеку повстає з землі,
здіймається високо, аж до неба,
і звідти падає дощем на землю,
щоб знову парою здійнятись в небо;
і так би цілий рік ішли дощі,
якби ніколи вітру не бувало.
Мені здається, що кривава пара
занадто вже згускла над нашим краєм
і час би вже тій хмарі розірватись
та дати просвіток, бо сей потік
червоних хвиль ось-ось пойняти може
і нашу Гору.

Жірондист
(іронічно)

Се було б найгірше!
Такий спасенний Арарат втопити!
Коли до сього треба ще долити
потоп кривавий, то не жаль мені
на те своєї крові. Сподіваюсь,
що власне *ти* в моїй крові заллєшся.

Монтаньяр

Яка ж користь від того для ідеї?

Жірондист

А що тобі? Не віриш ти в ідею.

Монтаньяр

Не вірю *я*, а ти? Либонь, тепера
ти лекцію від мене перейняв.
Так слухай же: я справді ні на мить
не вірю, щоб ідея поборола
живую людську силу; зогниє
ідея ваша вічна ще раніше,

ніж кров твоя втопить мене здолає.
Наш підмурівок буде все ж міцніший,
недарма зветься він Горою. Сила
вродить повинна силу, а примари
примарами зостануться. Се *я*
так думаю, і вже через те саме
тобі так думати зовсім не личить.
Ти мусиш думати, що вже вас обмаль
зосталося — ідеї оборонців,
вас, фокусів одвічного проміння;
і щоб не дать промінню розточитись
у порожнечі світовій, ти мусиш
перш над усе життя свого глядіти.
Подумай, що коли б Лавуазьє
втік позавчора за кордон? Сьогодні
вже б, може, світ багатшим став на світло.
Тепера жди «до другого пришестя»,
поки природа знов збудує скриньку
таку, як був отой Лавуазьє.
Хто зна, чи наші правнуки діждуться!
Хіба Лавуазьє не мав би права
академічним заквітчатись лавром
іще хоч раз, ну, просто хоч на те,
щоб глянути на себе у свічадо.
Який в тім глузд, що голову його,
начиння геніальне, кат Самсон
«до коша» кинув, як шпурля редактор
бездарний твір якогось там писаки?
Навіщо се? Щоб невіглас прийдешній
побожно промовляв «Лавуазьє»!
В той час, як сам Лавуазьє вже стане
таким, що й здумати про нього бридко.
Отак і ти заляжеш перегноєм
в землі французькій з тим, щоб відродилась
колись ідея вічна жірондистів
для невідомих, може, ще й негідних,
нащадків ваших, ні, скоріше наших,
бо тілом *ми* переживемо вас.
Хіба ж не краще десь в чужому краю
зібрати в фокус розуму живого
усе проміння вашої ідеї
та й кинути її ясним перуном
на нашу Гору? Може б, розкололась

Гора надвоє і скоріше впала
в криваве море — без твоєї крові.
Ото була б послуга для ідеї
і помста за товаришів-героїв!
Невже гадаєш ти, що є прибуток
якийсь товаришам з твоєї смерті?
Невже ти так свій розум легковажиш,
талан свій зневажаєш, всім відомий,
що думаєш їх кров'ю переважить,
червоною солоною водою?
Се був би вічний сором для ідеї!

(Жде відповіді.)

Жірондист мовчить.

Ну, я скінчив. Я щиро говорив,
а ти подумай щиро, без котурнів,
без пафосу фальшивого.

Жірондист

(мимохіть)

Се вперше,
що я готов зненавидіти щирість!

(Люто до Монтаньяра.)

Скажи мені, де ти береш отруту,
що так в очах, не криючися навіть,
зумів мені всю душу отруїть?
Я міг би знов сказать тобі: не хочу
твого рятунку! Але ж се неправда:
ти здер порфіру з мученської смерті,
і я кістяк струхлілий, голий бачу,
замість геройської апофеози.
Огида, жах мене проймає, розпач,
вся кров моя повстала проти смерті,
як у вола на ревищі. О, га́ньба!
З яким лицем я завтра їхатиму
на гільйотину? Сором всій жіронді
за мене буде! Що й кого врятує
така ганебна смерть?..
Убий мене!
Убий же, клятий кате, душогубе!
Убий тепер, щоб завтра не вбивать!

Монтаньяр
(холодно)

Сі декламації, мій пане, зайві,
трагедія класична вийшла з моди.
Професія моя для вас відома,
ви добре знаєте, що се не я,
а кат Самсон вас мав би завтра вбити,—
до чого ж тута я?

Жірондист

Хіба ж не ти
мене в тюрму загнав своїм поклепом?

Монтаньяр

Не криюся (поправка: не поклепом,
а правдою,— я тільки показав
записані слова).

Жірондист

Ти ж добре тямив,
чим ся тюрма скінчиться?

Монтаньяр

Вже ж я тямив,
в той самий день і шнур оцей купив,
і пилочку, щоб бути наготові,
бо вирок міг наспіти кожен день.

Жірондист

Скажи, навіщо ж та тюрма була,
коли ти сам надумав визволення?

Монтаньяр

А як би ж я інакше міг примусить
аристократа вічної ідеї
прийняти з рук плебейських монтаньярських
життя й рятунок?

Жірондист

Нащо се тобі?

Монтаньяр

Я раз сказав і знов сказать готовий:
я, монтаньяр, ненавиджу тебе
і всі твої великопанські мрії.
От я тепер даю тобі життя,
і ти його прийнять від мене мусиш
так, як прийняв усі мої софізми,
що я тобі в твоєму стилі плів.
Адже ти мусиш? Правда ж? Ти приймаєш?

Жірондист

Послухай, жірондистів є тут більше,
чого ж ти, власне, обібрав мене?

Монтаньяр

Такий мій смак і добра воля, пане.
Я в вас свого професора шаную
за лекцію історії геройства...
Та годі вже базікання того!
Ми тільки час уводимо. Я знаю,
що ти таки полізеш у вікно,
хіба ж не можна се зробити просто?
Які актори всі ви, жірондисти!

(Спускає шнура, причепленого до гака, за вікно.)

Що є простішого? Берись і лізь
та поглядай у діл, а я тим часом
там стану долі з ліхтарем закритим
і буду подавати гасла світлом:
одкрию — значить, можна лізти далі,
закрию — значить, треба притаїтись.
Долізеш в діл, а там вже клопіт мій,
як переправити тебе ще й далі.

Жірондист мовчки, зціпивши зуби, подається до вікна.

Монтаньяр

(на порозі, усміхаючись)

Годилось би хоч «дякую» сказати.

Жірондист

За правду треба правдою платити:
я, жірондист, ненавиджу тебе
і всі твої глибокохамські вчинки!

Монтаньяр кланяється з іронічним усміхом і зникає з порога. Жирондист кидається до пера, рука тремтить від поспіху і непевності в думках, далі він кидає перо, нічого не написавши.

Нічого я не можу написати!
Та й все одно... вони б не зрозуміли...

За вікном знизу чутно тихий свист. Жирондист здригнувся, іде до вікна, приладжується і починає спускатися по шнуру за вікно.

III

НА ЕМІГРАЦІЇ

Жирондист-утікач ходить по містку над глибоким яром, де на дні шумить прудкий потік. Вдалині леліє Констанцьке озеро * і мріють снігові верхів'я гір.

Жирондист

Гнітить мене твоя краса, чужино!
Занадто гарне ти, моє вигнання!
Занадто вільна ти, моя в'язнице!
І тужу я до стін Консьєржері,
до тих понурих свідків героїзму,
товаришів високих дум і вчинків.
Ті мури, мов живі, неначе тямлять
і біль розлуки, й тугу поривання,
й високе щастя жертви для ідеї,
і муку сумнівів, і радість мрії,
і смерті неминучої трагізм.
Пророчистії мури! Скільки душ
їм заповідало думки та мрії
в реченнях мудрих та в огнистих строфах,
і вірний камінь речником зостався
людей, що поніміли під залізом.
А сії гори — в них немає мови.
Всі наші муки, й щастя, й боротьба
для них ніщо. Вони стоять одвіку,
стоятимуть довіку. Людські руки
їм не давали ні краси, ні сили.
Не людська злість яри сі поточила,
не людський гнів громи ті породив,
що населяють гомоном узгір'я;
і чистий сніг на тих недосяжних

далеких верховинах щось говорить,
але таке, на що нема луни
ні в слові нашім, ані в нашім серці.
Не думав я, страшна Консьєржері,
що я колись затужу за тобою,
бо я гадав, що вже такої кари
не вигадав би й монтаньярський розум.
Якби я вірив у лихого духа,
я думав би, що то сам сатана
подав мені ту думку, щоб я сам
для себе став метою...
Якби я
тієї думки не прийняв у кров,
у серце, в глибину щонайтайнішу,
я б, може, так тепера не тужив.
Я б тішився, що прийшлим поколінням
послужить, може, нащось сяя туга,
сей жаль безумний за нелюдським щастям
свідомого конання для ідеї.
Я думав би, що ті дрібні рядки,
які щодня кладу я на папері,
колись народами здолають править;
що сі ватаги чорних, дрібних літер
колись повстануть цілим дужим військом
одважних месників за нашу долю,—
але тепер я вже не вірю в се.
Я знаю те, що кожний сам за себе —
і месник, і борець або — ніщо,
бо кожний має тільки власну долю,
бо кожний в світі може тільки жити
або вмирати, третього ж нічого
не суджено на сьому світі людям.
Тепер же я виразно, ясно тямлю,
що я вмираю, що гірська хвороба
мене взяла на чистих височостях
ідей абстрактних, розуму та думки.
Мені здається, що от-от всі пори
почнуть точити кров і я загину,
як мандрівець на глетчері найвищім,
де грудям дихати надміру легко,
над людську силу...
Там було життя,
між тими мурами, де кожний вечір

здавався нам остатнім. Там життя
було зібра́не, наче в тому шкельці,
що промені порізнені єднає
в одну сліпучу та палючу цятку.
Звичайний крамар там ставав героєм,
там невіглас робився геніальним,
одна хвилина там давала більше,
ніж всі три роки, що прожив я тут.
І як людина в передсмертних муках
часами має просвітки маленькі,
коли здається, що вступає сила
в змарніле тіло, так і я часами
тут оживав на невелику мить,
і серце билось так, мов у живого,
і забувалися сі вічні гори
і ся чужа краса. Такі хвилини
були тоді, коли мені ще слали
із Франції листи. Тепер вже рік,
як я не маю їх...
                                  Не знаю сам,
чи я клясти, чи я святити маю
той час, як я з неволі йшов на волю,—
чи з волі у неволю — як сказати?
А тільки я ніколи не забуду
ні тої ночі, чорної, як горе,
ні того світла, що внизу горіло,
запалене рукою монтаньяра.
Я все дивився в діл, в безодню ночі,
де тільки й бачив я що ярий вогник,
немов пекельне око. Я тремтів —
не знаю сам, від страху чи від щастя.
І досі тямлю, як тоді боявся,
щоб шнур тремтячий по вікні не стукав
і не дзвенів по гратах. Се була
найвиразніша думка. Більш нічого
не вмів би я словами розказать
з того, що думалось і почувалось.
А все-таки се був остатній час,
коли життя було живе навсправжки.
Чи вернеться коли таке життя?
Чи я ще буду хвилею живою
в живому морі, перестану бути
могильним каменем на гробі справи

і ясної ідеї жірондистів?
Колишні братні хвилі прокотились
і зникли всі в червонім морі крові,
та зникли й ті, що їх туди загнали.
Любов моя й ненависть — утопились...
Але невже немає інших хвиль,
з якими міг би я поплисти згідно
або без сліду розточитись в них?
Хоч би часинку погуляти буйно
серед батов * товаришів нових!
Нехай би кидали мене та розбивали
об гострі скелі, гуркотом валів
глушили б голос мій, дрібним камінням
та піною мені мутили барву,—
змагався б я, боровся, поривався,
тремтів би за життя своє хвилеве,
але я жив би. Я б людей любив,
людей ненавидів, а не привиддя,
не тіні вмерлих... Певне б, знов були
шпіонські підступи, суди неправі,
глум ворогів, товаришів безсилля,
а потім, може, знов Консьєржері.
Та все була б десь вдалині надія
хоч би на чорну, безпросвітну ніч,
що визволяє в'язнів із неволі...
...Неслава! глум! До чого я дійшов?
Он сонце вже спускається за гори,
воно ж було якраз над головою,
як я сюди прийшов, а я ще й досі
ходжу по сьому хибкому містку
і що роблю? На долю нарікаю!
От забавка! Якраз для жірондиста,
що поклонявсь колись одній богині,
богині Розуму. Молися ж їй,
душе моя, молися їй ретельно,
як той, хто бачить свій остатній час!
Нехай вона хоч знак який покаже,
куди звернути з сього роздоріжжя
між смертю і життям: чи в той потік,
аби хоч раз його невинна піна
почервоніла від живої краски,
чи на дорогу з волі у неволю?

Для сього ж бо мені не треба навіть
ні ночі темної, ні ліхтаря...

З поблизької колиби виходить старенька жінка і гукає на Жірондиста.

Жінка

Гей, громадянине!

Жірондист не чує за своїми думками.

Ласкавий пане!

Жірондист усе-таки не чує. Жінка підходить до містка і, діждавшись, як Жірондист ступив на твердий грунт, торкає його за плече.

Пробачте, пане, що перебиваю...

Жірондист
(стрепенувся)

Ні, добра жінко, се зовсім нічого!

Жінка

Я знаю, в вас думки, либонь, премудрі
все про науки, про високі справи.
Але живий живе гадати мусить.

Жірондист

Ви проти чого се? Хто вам сказав?

Жінка

Та так воно говориться. Я, власне,
сказать хотіла, що вечерять час,
бо вже, дивіться, й сонечко заходить,
а ви ж таки давно, як від обіду.

Жірондист

А, ви про се...
(На хвилину задумується, потім жваво обертається до жінки.)
А що я поспитаю
вас, паніматко? Ви могли б до рана
приготувать мені харчів, ну, так
хоч днів на два або хоч і на більше?..

Жінка

Куди ж се ви збираєтесь?

Жірондист

(усміхається)

Не знаю...
Се я ще так... але таки могли б?

Жінка

Чому ж? Як треба...

Жірондист

Син ваш дома є?

Жінка

Ще дома. Завтра знову піде в гори.

Жірондист

В які ж він гори піде?

Жінка

Та туди,
в французький бік.

Жірондист

Чи він мене прийняв би
товаришем з собою у дорогу?

Жінка

Чому ж би ні? А то й спитати можна.
(Гукає.)
Конраде, йди сюди!

Виходить молодий хлопець у швейцарському гірському вбранні.

Жірондист

(до нього шпарко)

Ви йдете в гори?
В французький бік? Куди?

Конрад

Аж до Нансі *.

Жірондист

Візьміть мене!

Конрад

Я йду надовго, пане!
Чи звикли ви ходити так далеко?
Поки туди, а поки знов назад...

Жірондист

Назад не треба...

Конрад

Як?.. А, розумію.
(Тихо.)
Давно я, власне, ждав такого слова.

Жірондист

Чому?

Конрад

Бо я вас бачу кожний день.
(Звертається до старої жінки.)
Ладнуйте, мамо, нам харчі в дорогу!

[29. VIII 1905,
Зелений Гай]

В КАТАКОМБАХ

*(Посвята шановному побратимові
А. Кримському)*

Катакомби коло Рима. В крипті *, слабо освітленій олійними каганчиками і тонкими восковими свічками, зібралась громадка християн. Єпископ кінчає проповідь слухачам і слухачкам, що стоять побожно, тихо і покірно.

Єпископ

Прославмо ж, браття, господа Христа,
що посадив на небі поруч себе
замученого брата Харіклея.

Хор

На небі слава господу Христу,
що визволяє від земних кайданів,
з гріховної темниці нас виводить
у царство світла вічного.

Диякон

Амінь.

Єпископ

Наш брат був на землі рабом поганським,
тепер він раб господній, більш нічий.

Неофіт-раб

Господній раб? Хіба ж і там раби?
А ти ж казав: нема раба ні пана
у царстві божому!

Єпископ

Се щира правда:
всі рівні *перед богом.*

Неофіт-раб

І раби?

Єпископ

Раби *господні,* брате, не забудь.
Сказав Христос: ярмо моє солодке,
тягар мій легкий. Розумієш?

Неофіт-раб

(після тяжкої задуми)

Ні!..
Не можу. Не збагну я сього слова.

Християнка-рабиня

(в раптовому нестямі пророкує)

Уже лежить при дереві сокира!..
«Я посічу його і вергну в пломінь»,—
сказав господь!.. Прийди, прийди, прийди,
Ісусе, сине божий! Похилилась
твоя пшениця,— жде вона серпа...
Ох, доки ж, господи?.. Рахіль ридає,
нема її діток...

(Безладна мова переходить у несамовитий лемент, інші жінки й собі починають голосити, дехто з чоловіків теж не витримує.)

Єпископ

(владним, дужим голосом)

Геть, сатано!
Твоєї влади тут немає!

(Підходить до пророчиці, що б'ється в корчах, і кладе їй на голову руку.)

Сестро,
молитва й віра хай тебе рятують
від навождення злого духа.

Жінка помалу затихає під його поглядом і безсило схиляється на руки до товаришок, що піддержують її.

Християнка

(одна з тих, що піддержують пророчицю. Озивається несмілим голосом)

Отче,
її дитину вчора пан продав
якомусь грекові з Корінфа *...

Єпископ

Вмовкни!
Великий наш апостол заповідав:
«А жінка серед збору хай мовчить».

Пророчицю тим часом виводять. Мовчання.

Неофіт-раб

(підходить до єпископа. Тремтячим від збентеження, але розпачливо-зважливим голосом)

Прости, але я все ж не розумію,
як може буть якесь ярмо солодким,
а щось важкеє легким.

Єпископ

Брате мій,
коли ти сам по волі шию схилиш
в ярмо христове, солодко се буде
твоїй душі; коли ти самохіть
на себе хрест візьмеш, невже він буде
важким для тебе?

Неофіт-раб

Але нащо маєм
ще самохіть у ярма запрягатись
та двигати хрести по власній волі,
коли вже й так намучила неволя?
Намулили нам ярма та хрести
і шию, й душу, аж терпіть несила!
Я не за тим прийшов до вас у церкву,
щоб ярем та хрестів нових шукати.
Ні, я прийшов сюди шукати волі,
бо сказано ж: ні пана, ні раба.

Єпископ

І сюю волю матимеш ти, брате,
як тільки станеш під ярмо Христове.

Раби господні рівні між собою.
Ти під ярмом шлях світовий пройдеш
і в царство боже ввійдеш, теє царство,
де вже немає пана, окрім бога,
а він же нам отець. Твоя гординя
була б до сатанинської подібна,
якби ти влади господа-отця
не хтів признати над собою.

Н е о ф і т - р а б

Отче!

Яка вже там в раба гординя тая!
Нехай і так, нехай отець єдиний
над нами буде, та коли ж настане
те царство боже? Де його шукати?
Один з братів казав: воно на небі,
а другий: на землі...
(Дивиться з запитом і палким сподіванням.)

Є п и с к о п

Обидва праві.

Н е о ф і т - р а б

Де ж на землі є царство боже?

Є п и с к о п

Тут.

Н е о ф і т - р а б

У Римі?!

Є п и с к о п

В нашій церкві.

Н е о ф і т - р а б

В катакомбах?

Є п и с к о п

Не говори: «ось тут» чи «там воно».
Воно є скрізь, де бог є в людських душах.

Н е о ф і т - р а б

Коли ж він буде в душах всіх людей?

Єпископ

Тоді, коли Христос удруге прийде
на землю з неба.

Неофіт-раб
(смутно)

Брат один казав,
що літ аж тисяча минути мусить
від першого до другого пришестя...

Єпископ

Се єресь, брате, бо ніхто не знає
ні дня, ні часу...

Неофіт-раб
(впадає йому в річ з радісною надією)

Значить, царство боже
настати може в кожен день і час?

Єпископ

Запевне так.

Неофіт-раб замислюється і знов смутніє.

Про що гадаєш, брате?

Неофіт-раб

Я думаю... ось ти сказав, що тут
у нас є царство боже... А чому ж
у нас тут є патриції, плебеї,
ну, і раби?

(Оглядає все зібрання, декотрі спускають очі в землю.)

Християнин-патрицій
(виступає трохи наперед)

Душа твоя, мій брате,
бентежиться даремне. Я — патрицій,
а він — мій раб,
(показує на старого чоловіка)
але се так для світу,
а перед богом ми брати обоє.

Неофіт-раб
(до старого раба)

Ти раб йому про людське око тільки?

Старий раб

Ні, я служу своєму пану вірно,
не тільки зо страху, а й по сумлінню,
як наказав господь.

Неофіт-раб

Коли ви рівні,
то нащо маєш ти йому служити?

Старий раб

То божа воля, що вродивсь він паном,
а я — рабом.

Неофіт-раб

То, значить, в царстві божім
є раб і пан?

Старий раб мовчить.

Патрицій

Він тут мені не раб,
тут я йому готов умити ноги,—
ми зажили святого тіла й крові
укупі, при однім столі.

Неофіт-раб
(до старого раба)

І дома
так само при однім столі їсте?

Старий раб

Ні, брате, се б зовсім не випадало.

Неофіт-раб

Чому?

Старий раб

Бо так не личить... не подоба...

Єпископ
(до неофіта-раба)

Не спокушай його. Він простий духом,
а царство боже для таких найближче.

Хто терпить все в покорі, той щасливий,
тому однаково: чи пан, чи раб
він буде тут у світі.

Неофіт-раб

Ні, мій отче,
ні, не однаково...

(З поривом.)

Коли б ти бачив,
як плакала моя дитина вчора —
воно ж покірне, тихе немовлятко,—
до вечора без покорму зоставшись:
на оргії прислужувала жінка
і ніколи було забігти в хату
погодувать дитину. А тепер
дитина наша хвора, тільки жінка
не сміє плакати, бо пан не любить
очей заплаканих в рабинь вродливих.

Єпископ

Не треба плакати, хоч би померла
дитина ваша,— їй велике щастя
на небі приготоване.

Неофіт-раб

А панській
малій дитині менше щастя буде,
коли помре невинним немовлятком?

Єпископ

(трохи збентежений)

Невинні всі однакові у бога.

Неофіт-раб

(понуро)

То паненяті вдвоє щастя буде,
раз на землі, а вдруге ще й на небі...

Старий раб

Не заздри, брате, не губи душі,
святої чистоти їй не плями.

Нехай знущається твій пан-поганин
(бо християнин так би не знущався) —
він чистоти в твоїй сім'ї не знищить,
поки у тебе і в жінки душі ясні.

Неофіт-раб

Ой, не печи мене словами, діду!..
Пробач, не знаєш ти... сказати сором...
Е, що там сором для раба!.. Скажу!
Яка там «чистота» і «ясні душі»?
Моя душа гниє, коли я бачу,
як жінка з оргії приходить часом
вином розпалена, з огнем в очах
від сороміцьких співів. Квіти в косах
ще не зов'яли і такі яскраві
супроти бруду в хаті видаються...
Одежу панську жінка поспішає
зміняти на верету рабську швидше,
щоб не каляти в нашій «чистій» хаті,
і я не раз у жінки бачив сльози
в такі хвилини... Звичка до розкошів
уїлась їй у серце, мов іржа,—
без них їй тяжко... Діду, я не міг,
не міг не бить її за тії сльози,
хоч знав, що тим спротивлю їй ще гірше
огидну хату нашу...

Патрицій

Брате мій,
ти напути на нашу віру жінку,
тоді вона вже плакати не буде
по марних світових розкошах.

Неофіт-раб

Пане! —
чи пак у вас тут кажуть «брате»,— знаєш,
не зважуся я жінки навертати
на нову віру. Хай вже ліпше плаче
по чистих шатах та по панській хаті,
ніж має плакати по чистоті
душі своєї й тіла. Врятувати
вона однаково себе не може,
та що їй з того, коли буде знати
про гріх і святість. Краще хай не знає.

Єпископ

Хто по неволі согрішив, той чистий.

Неофіт-раб

Та ми, раби, сами не раз не знаєм,
що робим по неволі, що по волі...
Гріх чи не гріх, а мука зостається...
Сказати тяжко... я не знаю сам,
чи то моя, чи панськая дитина,
люблю дитину й часом ненавиджу...

Стара жінка

Гріх ненавидіть, то ж дитя невинне.
(Глянувши на єпископа, замовкає.)

Єпископ

І жінка часом мудре слово мовить.

Молода, але змарніла, убого вбрана жінка щось шепоче на вухо поважній старій вдові-дияконісі.

Дияконіса
(до єпископа)

Дозволиш говорити, чесний отче?

Єпископ

Кажи, але коротко.

Дияконіса
(вказує на молоду жінку)

Ся сестра
бажає послужити сьому брату.
(Вказує на неофіта-раба.)

Єпископ

Як саме?

Дияконіса

Просить, щоб його жона
приносила дитину їй до хати,
йдучи на панську оргію служити,—
сестра своє годує немовлятко,

то вділить покорму і тій дитинці
та й доглядить до вечора сумлінно.

Єпископ
(до молодої жінки)

Се добре діло перед богом, дочко.

Молода жінка покірливо схиляє голову.

Дияконіса
(до неофіта-раба)

Скажи своїй жінці, нехай приносить
дитя до хати теслі Деодата —
на Форумі Малому він живе —
і доручить сестрі Анціллодеї;
за догляд щирий може бути певна.

Анціллодея
(молода жінка. Тихим голосом до неофіта-раба)

Зроби мені сю ласку, милий брате!

Неофіт-раб
(зрушений)

Спасибі, сестро!

Патрицій

А до мене прийдеш,
я дам тобі одежі, не нової,
але порядної, з моїх рабинь,
ми з жінкою даєм їм більш ніж треба,
то можуть і твоїй жоні вділити,
коли твій пан не досить їй дає.

Неофіт-раб
(здержано)

Спасибі, пане.

Єпископ
(поправляє)

Брате.

Неофіт-раб
(байдуже)

Хай і так.

Християнин-купець

Казав ти, жінка любить чистоту,
а в хаті бруд. Приходь до мого краму,
я мила дам без грошей, певне, пан ваш
вам жалує його.

Неофіт-раб
(з ледве скритою насмішкою)

Либонь, що так!

Старий диякон

Ти, може, часом голодуєш, брате,—
здебільшого погани зле годують
своїх рабів,— то ти приходь до нас
щотижня на агапи у неділю
(се в нас такі обіди для убогих),
там матимеш поживну добру страву
для тіла і для духа. Бо часами,
як покінчиться вже трапеза вбогих,
приходять і єпископ та найстарші
Христової зажити крові й тіла,
подати нам науку благочестя,
умити ноги браттям. Ти приходь
на дворище до мене. Я олійник,
Агатофілом звуся, коло Термів
моя оселя. Всяк тобі покаже,
де мешкає «отой дивак-багач,
що любить годувати всю голоту».
Се так про мене гомонять погани.

Неофіт-раб
(нічого не відповідає дияконові і стоїть який час мовчки, вхопившись за голову)

До чого я дожився! Лихо тяжке!
Жебрущим дідом замолоду став!..
Кого мені клясти? Чи свого батька,
що за довги продав мене в неволю?
Чи ті довги, чи того багача,

купця на людські душі? Чи той день,
той час, коли на світ я народився?

Єпископ

Нещасний, схаменися! Заспокойся!
Жени від себе геть лихого духа
гордині й розпачу! Смертельний гріх
оці твої прокльони, ще й в годину,
коли тобі брати братерську поміч
так гойно призволяють.

Неофіт-раб

Ой, та поміч!
Вона мені вразила серце вкрай...
Та глянь же ти на сю змарнілу жінку,

(вказує на Анціллодею)

вона ж як тінь. А в мене ж молода,
здоров'ям повна жінка; тільки син мій,
як сирота, за покормом бідує,—
чужій дитині долю заїдати
або вмирати мусить, поки мати
вином і втіхою панів частує.
І я ще маю жебрати одежі
отій своїй з біди гулящій жінці,—
з рабів рабині шмаття назбираю,
бо ніколи рукам здоровим прясти,—
немає часу, бо що день, то свято.
Ти кажеш, гріх клясти й розпачувати,
а се ж не гріх,— голодних об'їдати
і голих обдирати? І кого ж?
Своїх братів, працівників, рабів...

Диякон

У нас дають і вбогі, і заможні.

Неофіт-раб

А, я забув, що можу взяти мила
у брата-крамаря зовсім задурно,
щоб трохи обхаючить рабські злидні,
аби не так уже кололи очі
у царстві божому братам багатим,
а то ще прийде часом брат убогий

на ту агапу раз на тиждень їсти
та розпростре свої брудні верети
на лаві поруч білої туніки
і вишитої тоги.

(До патриція.)

Ти подякуй
свому товаришу за теє мило,
бо, може, прийдеться умити ноги
мені для християнського братання,
то все ж таки вони чистіші будуть,
як я їх дома трошки милом змию,
пожалую ручок патриціанських.

Патрицій спалахує, але стримується і тільки поглядає на епископа.

Єпископ

(ще тихим, здержаним голосом, але вже суворо)

Який злий дух тобі обмарив серце?
За віщо ти своїх братів картаєш
їдкими та вразливими словами?
Що ми тобі вчинили, що ти маєш
супроти нас?

Неофіт-раб

Я маю жаль до вас,
великий жаль. Я досі був рабом,
невільником, запроданим в неволю,
забраним силоміць, а ви тепера
ще й жебраком мене зробити хтіли,
щоб я по волі руку простягав
по хліб ласкавий. Ви мені хотіли
поверх ярма гіркого — ще й солодке,
поверх важкого — легке наложити,
і хочете, щоб я ще вам повірив,
немов мені від того стане легше.

Єпископ

Се ми тобі по щирості казали,
по слову божому.

Неофіт-раб

А я не вірю
ні в щирість вашу, ні в такі слова.

Якби ви щиро помогти хотіли —
он маєте на олтарі срібло
і золото — замість отих агап
могли б рабів з неволі викупляти,—

(до патриція)

ти, пане, міг би відпустити й дурно,
а ми б уже самі собі дістали
одежі й хліба.

Єпископ

Хто такі ми,
щоб волю божу одміняти мали,
кому рабом, кому з нас вільним бути?
Про що ти дбаєш? «Не єдиним хлібом
живе людина, але й кожним словом,
що з божих уст виходить».

Неофіт-раб

Ні, їй мало
самого хліба й слів, їй треба волі,
інакше буде нидіти, не жити.
За те ж я маю жаль до вас великий,
що ви мені замість того життя,
обітованого у вічнім царстві божім,
даєте страву, одіж та слова.

Єпископ

Не всі слова однакові, мій брате,
слова господні більш рятують душу,
ніж людські всі діла.

Неофіт-раб

Які ж слова?
«Терпливість і покора» тільки й чув я
від вас сьогодні. Та невже вони
рятують людські душі? Та невже
за них ідуть на хрест, на наглу страту
і на поталу звірам християни?

Єпископ

Вони ідуть за те велике слово,
якого всім словам людським несила
достоту розказати.

Неофіт-раб

Що за слово?

Єпископ

Те слово — бог. Він альфа і омега,
початок і кінець. Ним все настало
і ним усе живе, і більш немає
богів на світі, окрім сього бога,
він є і слово, й сила, і життя.
А всі оті, що звалися богами
в поганськім світі,— ідоли бездушні
або злі духи, слуги князя тьми.
І се за те нас мучать, розпинають,
що ми не хочем ідолам служить
і князя тьми признати нашим богом,
бо ходимо не в темряві, а в світлі.

Неофіт-раб
(палко підхоплює слова єпископа)

«Бо ходите не в темряві, а в світлі»,
то й скинули терпливість і покору,
як маску міма, геть з свого обличчя,
не хочете служити і коритись
тому, чиєї влади ваші душі
признати більш не можуть, проти кого
боротись вам велить сумління ваше!
Чи так я зрозумів тебе, мій отче?

Єпископ

Так, лиш одно додати мушу я:
ми боремось в терпливості й покорі.

Неофіт-раб
(упалим голосом)

І знов нічого я не розумію:
боротися в покорі. Що се значить?

Єпископ

Ми боремося з духом, не з людьми.
Ми платимо покірно всі податки,
ми кесаря шануємо і владу,
не повстаєм ні словом, ані ділом

супроти них, а тільки князю тьми
ні жертви, ні поклонів не даємо.

Неофіт-раб

А хто ж такі той кесар, тая влада?
Хіба ж вони не слуги слуг того,
кого ви князем темряви назвали?

Єпископ

В той час, як служать ідолам, а в інший —
вони начальники, від бога дані.

Неофіт-раб

Від бога? Від якого?

Єпископ

Бог єдиний
на світі є, бог Слово, бог Любов.
Бог триєдиний, Батько, Син і Дух.

Неофіт-раб

То се він дав і кесаря, і владу
преторіанську та патриціанську,
і владу над рабами багачів?

Єпископ

«Нема на світі влади, окрім тої,
що йде від бога». Бог є цар і пан
над усіма владиками земними,
вони в його руці, і він помститься
над ними за неправду, а не ми.
«Мені належить помста»,— каже Вічний.

Неофіт-раб

Коли ж та помста?

Єпископ

Хто збагнути може шляхи господні?

Неофіт-раб

Може, аж тоді,
як царство боже стане по всім світі,
коли Христос на землю вдруге прийде?

Єпископ

Тоді напевне буде божий суд.

Неофіт-раб

А потім що?

Єпископ

Одна отара буде,
єдиний пастир.

Неофіт-раб

А при нім не буде
помічників, намісників господніх,
ніяких тих начальників над нами?
І вже тоді не будуть більше люди
у думці вільні, а в житті раби?

Єпископ

Не знаю, сього слова нам не дано
від господа Христа й його посланців.

Неофіт-раб

Отак?.. Про мене ж, хай воно й ніколи,
те царство боже, не приходить!

Старий раб

(з невимовним жахом)

Боже!
Рятуй нас від гріха! Що він говорить?

Вся громада християнська гомонить; окремих слів не чутно, але гамір, як хвиля, росте, наповняє крипту і луною розкочується по темних переходах катакомб.

Єпископ

(підіймає руку вгору. Дужим голосом)
Мир, браття, вам!

(До неофіта-раба.)

Покайся, нечестивий!
візьми назад слова ті необачні,
бо гірш тобі на тому світі буде,
аніж на сьому. Хто на сьому світі

не хоче царства божого вбачати,
той втратить і небесне царство боже
і буде вергнутий в геєну люту,
де пломінь невгасимий, плач і скрегіт
і де робак довіку точить серце.

Неофіт-раб
(палко)

Ні, не покаюсь. Ти, старий, даремне
мене геєною лякаєш. Маю
геєну ту щодня і щогодини,
навколо себе чую плач і скрегіт,
щодня мені робак той точить серце.
То ж він мене привів сюди до вас
шукати правди, волі і надії.
А що я в вас найшов? Слова облудні
і марну мрію про небесне царство
та про царя єдиного в трьох лицях,
що над панами нашими панує,
а їм дає над нами панувати
від першого до другого пришестя,
а може, й далі. Може ж, і по смерті
у тім небеснім вашім царстві божім
довіку буде так, як тут до часу,—
безплотні душі ваші будуть вічно
терпіти і «боротися в покорі».
Сей рабський дух

(на старого раба)

і там служити буде
не тільки зо страху, а й по сумлінню
душі патриціанській можновладній,
сей

(на крамаря)

буде важити добро і зло
і чистоту по часточках вділяти,
сей

(на диякона)

раз на тиждень буде роздавати
духовну страву отакій голоті,
як хоч би й я, а ми вже, злидарі,
стоятимем тихенько та покірно,

немов старці перед багатим паном,
ждучи, який нам знак подасть єпископ,
чи він хоч слово мовити дозволить,
а може, нам звелить співати гімни
єдиному цареві всіх царів
і панові усіх рабів небесних.
Ні, далебі, не знаю, чи не краще
було б мені в самій геєні вічній,
ніж у такому рабстві безнадійнім,
з якого й смерть вже визволить не може.

Єпископ

(що вже скілька раз намагався перервати ту мову і стукав патерицею об землю, гнівним і грізним голосом покриває слова неофіта-раба)

Геть, відійди від мене, сине тьми!
Лиши сей збір! Чого сюди прийшов
бентежити святу громаду нашу?
Нащадку злий ехидни, скрийся в нору,
з якої виліз на погибель душам!

Неофіт-раб

Ні, ти мене не смієш проганяти,
бо я сюди прийшов по твому слову,
повіривши обітниці лукавій,
немовби тут знайду любов і спокій,
і вічнеє життя. А ви забрали
остатній спокій і любов остатню
навіки отруїли, і тепер
душа моя вмирає. Я не знав,
що значить гріх, я тільки знав нещастя,
а ви мене навчили, що то гріх
і нечесть перед богом. Я був певний,
що смертю покінчаються всі муки,
а ви мені відкрили ціле пекло
в просторі вічності за гріх найменший.
Так мусите ж ви дати оборону
від безлічі гріхів отих пекельних.
Учили ви мене любити ближніх,
так научіть мене їх боронити,
а не дивитись, опустивши руки,
як в рабстві тяжкім браття погибають.
Все ваше милосердя, наче латка

на ветоші злиденного життя,
і тільки гірше злидні виявляє.
Чи молоко чужої жінки дасть
моїй дитині ніжність материнську?
Чи верне чиста одіж чистоту
моїй щодня плямованій дружині?
Чи я забуду серед ваших зборів
мою сумну, зганьбовану оселю?
Не хліба хочу я, не слова прагну,—
любові чистої без плям бажаю,
без заздрощів, без сумнівів нечистих,
до ясної надії пориваюсь,
що я хоч здалека побачу волю,
що хоч мій син, онук, найдальший правнук
такого часу дiжде, як і слово,
ганебне слово «раб» із світу зникне;
жадаю віри в ту святую силу,
що розум просвітить у найтемніших
і всіх людей збере в громаду вільну
без пастиря-дозорця і без пана,
а не в отару з пастухом свавільним
та з лютими собаками, тремтячу
від голосу вовків, левів, шакалів,
гієн, лисиць і всякого хижацтва.
Не я один духовну спрагу маю,
не я один так серцем голодую,
багато нас таких. Мені казав
один товариш-раб, що десь над Тібром,
як перейти отруєну Маремму *,
є табор потайний рабів-повстанців.
Утомлені своїм довічним рабством,
вони гадають розірвати пута
і скинути ярмо з своєї шиї.

Патрицій

Ти думаєш, вони надовго скинуть?

Неофіт-раб

Хоч би на мить, і то вже варто труду!
Я сподівався на довічну волю
в громаді вашій, але ви й на мить
«солодкого ярма» не здатні скинуть.
Так чи не краще залишити мрії

про *вічне* і піти на *часове,*
замість агап на оргію криваву?

Патрицій

Скажи — на хрест і на ганебну страту.

Неофіт-раб

Ей, християнине, з якого часу
у вас ганебною зоветься страта?
Невже се ви жахаєте хрестом?
Адже Месія ваш не посоромивсь
укупі з розбишаками конати
на тім хресті.

Єпископ

Він освятив хреста,
а не розбійники. *Він* врятував їх,
а не вони його.

Неофіт-раб

Овва! Невже?
А може б, він не царював на небі,
не панував над душами людськими,
якби не проливалась тая кров
розбійників, повстанців, непокірних
на пострах всім рабам і «простим духом»,
бо, може, «терпеливість і покора»
давно б полинули з землі на безвість,
якби мара прибитих на хрестах
кривавих розбишак нас не лякала
погрозою даремного сконання.

Молодий християнин

Терплячих і покірних не лякає
смерть на хресті за того, хто прийняв
за всіх нас муки хресні.

Неофіт-раб

Так на те
він їх прийняв, щоб ми їх знов приймали?
То де ж він, той рятунок, в чім той викуп
гріхів усього світу, як ізнов
щодня криваві викупи даються?

Єпископ

Той викуп там, на небі. Наше царство
не сього світу. Хай тіла вмирають,
аби повік жили блаженні душі.
Христос віддав і плоть, і кров свою
в поживу вірним, а такі ледачі
раби лукаві, як ось ти, марнують
святий той дар, і він даремне гине.

Неофіт-раб

А мало нас погинуло даремне,
кривавих жертв усім богам неправим,
та гине й досі за того царя,
що, кажеш ти, на рабство осудив нас?
Хто зміряв шлях, обставлений хрестами,
що ми, раби, одвіку перейшли?
Хто зважив кров, що досі ще не впала
на голову катів, а все тяжить
на дітях тих замучених героїв?
По тій крові, немов по багряниці,
простеленій для кесарських тріумфів,
пройшла богів фаланга незчисленна
з землі на небо. Доки буде слатись
під ноги їм, тиранам безтілесним,
богам безкровним, неживим примарам
живої крові дорога порфіра?
Своєї крові я не дам ні краплі
за кров Христову. Якщо тільки правда,
що він є бог, нехай хоч раз проллється
даремне божа кров і за людей.
Мені дарма, чи бог один на небі,
чи три, чи триста, хоч і міріади.
За жодного не хочу помирать:
ні за царя в незнаному едемі *,
ні за тиранів на горі Олімпі,
нікому з них не буду я рабом,
доволі з мене рабства на сім світі!
Я честь віддам титану Прометею,
що не творив своїх людей рабами,
що просвітив не словом, а вогнем,
боровся не в покорі, а завзято,
і мучився не три дні, а без ліку,
та не назвав свого тирана батьком,

а деспотом всесвітнім, і прокляв,
віщуючи усім богам погибель.
Я слід його піду. Коли загину,
то не за нього — він не хоче жертви,—
але за те, за що і він страждав.
Нехай нікого хрест мій не лякає,
бо як почую я в своєму серці
святий вогонь і хоч на час, на мить
здолаю жити не рабом злиденним,
а вільним, непідвладним, богорівним,
то я щасливим і на смерть піду,
і без докору на хресті сконаю.

Анціллодея раптом заходиться невтримливим риданням.

Неофіт-раб

(лагідно)

Чого ти, сестро? Що тебе вразило?
Чи я тебе образив прикрим словом?
Повір мені, я не хотів того.

Анціллодея

Ні, брате... не образив... тільки... шкода...
Та жаль мені тебе... загинеш, певне...

Єпископ

Не плач. Лукавий раб — не вартий сліз.
Він поклонився духом Прометею,
а той єсть сатана, одвічний змій,
що спокусив на гріх і непокірність.
Нема сьому рабові ні рятунку,
ні прощі. Він занапастив себе.
Покиньмо нечестивця, одсахнімось,
ходім од зла і сотворімо благо.

Неофіт-раб

А я піду за волю проти рабства,
я виступлю за правду проти вас!

Громада рушає з свічками в руках. Єпископ попереду. Неофіт-раб іде сам окремо другим переходом в інший бік.

[4/X 1905]

В ДОМУ РОБОТИ, В КРАЇНІ НЕВОЛІ

Діалог

Велика, залита сонячним світлом полудневим площа в околиці Мемфіса; на заході вона переходить у справжню пустелю, піскувату, повиту сухим маревом, тремтячим від спеки; на сході її оточують зарослі папірусу та лотосу, що вкривають багна, позосталі від нільської поводі. Посеред площі величезна будова, ще не скінчена: колонади, подекуди ще без капітелів, але поставлені по виразному плану, мури з барвистими малюнками, ще пократовані сіткою помічничих ліній, велетенські постаті богів з невикінченими емблемами на головах, а декотрі й зовсім ще без голів. Гурти робітників працюють коло будови: хто робить цеглу, хто носить мул та воду для неї з багнистих заростів, інші, під наглядом будівничого, вивершують колони, кладуть перші вінці стелі, різьбярі й малярі заходжуються ретельно коло покрас і статуй. Але дедалі робота стає млявою, полуднева змора давить всіх — і рабів, і доглядачів.

Старший дозорець

(глянувши на сонячний дзигар перед статуєю бога Ра)

Полудень! Відпочинок всім! Лягайте!

Робітники покидають роботу і вкладаються, здебільшого де хто стояв. Декотрі шукають затінку, інші виймають харчі й живляться, але найбільше таких, що падають, як мертві, спати ницьма або й горілиць на розпеченім піску, на камінні, на самім краєчку мура, вподовж брусів межи колонами, навіть на колінах у колосальних богів; сонце блищить на спітнілих лобах, одежа мов палає відблиском гарячого проміння — раби не чують, сплять важким сном, що розпирає їм груди спішним, нерівним диханням.

Раб-гебрей

(в заболоченій одежі, шкарубкій від мулу, увесь засмічений присохлим баговинням, худий, вузькогрудий, знесилений. Нетерпляче кидається, притуляючи голову до заті-

нeного боку бруса камінного. Голос його хрипкий, змордований, сам він наче непритомний)

Ой боже, сил! Невже я не засну?..
Ой, спати, спати, спати хоч хвилину,
бо вже не видержу!.. Ой, боже, помсти!..

Раб-єгиптянин

(одежа його замащена фарбами, але ніякого іншого бруду на ній нема; він худий, як і гебрей, але його тонка, сухорлява постать широкоплеча і неначе викована з червоної міді, по ній знати уперту, незламну силу, якусь немов нелюдську витривалість. Він сидить на великому пальці ноги колосального Озіріса і їсть сухого коржа з часником, запиваючи водою з глиняної тиковки. Його довгасті прижмурені очі дивляться з добродушною насмішкою на гебрея. Згодом він озивається до гебрея тонким, трохи рипучим голосом)

Яка там помста? Що ти плещеш? Хто ж се
над ким помститись має? За що? Про що?
От не базікав би, давно б заснув...
Ти, може, їсти хочеш?

Гебрей

(дражливо)

Одчепися!

(Помовчавши, ще дражливіше.)

Як ти питаєш, за що, про що помста?
Чи ти на сонці не печешся зрання
до вечора? Чи спина не болить?
Чи голову не ломить? Ти з кришталю?
Ти мідяний? Ти камінь чи людина?
Ще не обридло бабратися в фарбах
так, як мені в болоті?

Єгиптянин

Ото-то!

Се чиста пільська повідь! Заливає
мене словами — пробі, утоплюсь!
Ну, спека — се ж бо літо! Ну, втомився,
ну, фарба, ну, болото — що ж такого?
На те робота.

Гебрей
(схоплюється і б'є себе в груди)

Нáщо та робота?!
Скажи, навіщо? Хто в сім клятім краю
те відає, навіщо нас мордують?
Нехай би се був дім, чи там дворець,
чи хоч темниця, клуня, стайня, хлів,
а то — каміння купа величезна,
поставлена стовпами, бовванами
довготелесими — який в тім глузд?

Єгиптянин

Адже се храм — чи ти ж того не знаєш?

Гебрей

А що то храм? Навіщо він?

Єгиптянин

Та як же?
Богам же треба теж оселю мати.

Гебрей

Богам? Оселю?
(Показує на небо і на пустелю.)
То чия оселя?
Чия то хата, я тебе питаю?

Єгиптянин
(спокійно)

Та то зовсім не хата й не оселя.
То так неначе царство, в ньому се,
що ми будуємо, є мов дворець,
се хата Ра, оселя Озіріса,
притулок для мандрівниці Ізіди,
колиска Горусу, спочивок Фта,
майстерня Тота, Апісовий хлів,
Анубіс, Нейт, Амон домують тута.

Гебрей
(затикає вуха)

Ой боже, грому, заглуши мене!
Нехай я хоч іменнів сих не чую!
Гірка неволя, та найгірше

в ній те, що я служу отим потворам,—
не хотячи, кленучи, а служу!
Ношу болото на прокляту цеглу
і сам стаю болотом, сам з душею!

(До єгиптянина.)

Скажи мені, якби тебе не гнали
на сю роботу силоміць, ти став би
по власній волі будувать оселі
усім отим, що ти тут називав?

Єгиптянин

Авжеж би став.

Гебрей

То, значить, задля тебе
нема тепер неволі? Ти не раб?

Єгиптянин

Е, де вже там не раб!.. Якби я сам
був паном над собою, я б не так
роботу сю розклав: спочинок довший,
свята́ частіші я б собі давав,
і страву певне б мав далеко ліпшу,
мене б не бито — се вже річ видима!
Либонь, що я б не мури малював,—
різьби, малярства, будівництва вчився б.
Тоді б я дещо тут зробив інакше:

(Показує рукою в різних напрямках.)

Сю постать я б зробив далеко вище,
а тую нижче; не жовтогарячу,
але червону фарбу тут поклав би;
не так би, може, й цілий підмурівок
я зложив би — сей довгастий надто,—
я більше б лотос брав, а не папірус
за взбрець для стовпів...

Гебрей

Але роботи
не кинув би?

Єгиптянин

Ой, ні! Хай Тот-майстерник
мене ховає від неробства! Всі ми,
єгиптяни, працюємо ретельно

не тільки по неволі, а й з охоти.
Не раз, мені здається, я робив би
незмірно краще, якби я був вільним,
отак, як будівничий наш, наприклад.
От щастя жити так, як він живе!..

(Розлягається вигідно на виступі сандалії Озірісової і, зажмуривши очі, вголос марить.)

Ні, ще не так!.. Не так, як будівничий —
він все-таки не сам собі господар,—
накаже перше цар, жерці присудять,
а потім він будує, що звелять.
А я б не так. Я будував би храми
по-своєму, я б видумав нові
емблеми для богів, а колонади
зовсім би не таким порядком ставив,—
я б їх єднав по три, по п'ять, по сім,
отак, як пальми часом виростають...
І! що б то був за храм! Боги мої...

(Посувається ближче до гебрея і говорить пошепки.)

А знаєш, я б ховав у пірамідах,
скажу тобі по правді, не царів,
а всіх, що добрії діла робили,
всіх, що жили по правді. Задля того
прийшлось би, правда, більші піраміди,
ще вищі будувати, переходи
робити довші в них, та се дарма,—
вони, либонь, тоді були б ще кращі
і вже б не зруйнувалися ніколи,
бо все одно були б вони, що гори...
Я б, може, просто гору обтесав
і в ній попробивав без ліку ходів,
і саркофагів тисячі поставив,
щоб стало їх хоч би й на всіх мерців.
Ото була б новітня піраміда,
якої світ ще не видав!..

(Усміхається і затихає. Який час здається, що він спить, але згодом він озивається трохи сонним голосом до гебрея.)

А ти?
Що б ти зробив, якби ти вільним став?

Гебрей

(що теж було стишився і лежав нерухомо, неначе в якомусь отупінні, раптом схоплюється і різким рухом на-

ближається до самого обличчя єгиптянина. Ще хрипшим, аж безгучним голосом, повний лютості і злорадості)

Я! Що зробив би я? Розруйнував би
усі ті храми ваші й піраміди!
Порозбивав би всі камінні довбні!
Всіх мертвяків повикидав би геть!
Загородив би Ніл і затопив би
увесь сей край неволі!

Єгиптянин мовчки одводить руку і дає в лице гебреєві, той з проникливим криком падає додолу.

Дозорець

(прибігає з києм)

Що за крик?
Се що таке? А, прокляті раби!
Ані заснеш, ані спочинеш з ними!

(Б'є обох києм.)

Тепер ідіть обидва на роботу
раніше від усіх. Се вам за кару!

(Відходить.)

Єгиптянин

(бере відро з фарбою і квачі, лагодячись іти малювати мура. До гебрея)

Ти, слухай-но, не гнівайся на мене,
воно, я знаю, не годиться битись,
але скипіло серце. Я й забув,
що ми ж таки товариші з тобою,
бо маємо ж ми спільний дім роботи.
Ти вже прости.

Гебрей

(одвертається від нього і бере з долу брудного кошика до глини. Понуро)

Нічого, так і треба,
я мушу знать, що я тут раб рабів,
що він мені чужий, сей край неволі,
що тут мені товаришів нема.
Більш ти від мене й слова не почуєш!

Розходяться — єгиптянин до будови, гебрей до нільського багна. Інші раби сплять.

[Київ, 18/X 1906]

ДОДАТКИ

ГОЛУБАЯ РОЗА

Драма в пяти действиях

ДЕЙСТВУЮЩИЕ ЛИЦА

Любовь Александровна Гощинская — девушка 25 лет.

Олимпиада Ивановна Колчевская — ее тетка, пожилая вдова, живет при ней.

Орест Михайлович Груич — молодой писатель, недавно кончивший университет.

Марья Захарьевна Груич — его мать, еще не старая, энергичная на вид женщина.

Сергей Петрович Милевский — bonvivant, в период «второй молодости».

Саня (Александра Викторовна) Крашева — молодая девушка, ученица музыкального училища, подруга Любови.

Острожин — журналист, старше по виду, чем по летам, человек нервный, с угловатыми манерами.

Андрей Борисович Крицкий — студент последнего курса, товарищ Гощинской.

Яков Григорьевич Проценко — старик доктор, приятель Гощинской и ее тетки.

Психиатр — молодой доктор на водах.

Надежда Петровна — дама на водах.

Гостья 1-ая, Гостья 2-ая — молодые девушки.

Мальчик, Девочка — уличные дети.

Действие происходит в новейшее время.

ДЕЙСТВИЕ ПЕРВОЕ

Гостиная Гощинской. Обстановка не бедная, но и не очень роскошная, несколько фантастическая, симметрия мало соблюдена. На дверях и на окнах драпировки. Пианино, мольберт, консоли, цветы — в горшках и в вазах,— много книг и несколько редких мелочей. Большое зеркало тоже задрапировано и украшено плющом. Общий тон комнаты темно-красный. Кроме картин, на стенах висит оружие, главным образом холодное. В глубине сцены стеклянная дверь — выход в сад,— налево от нее большой шкаф со стеклянными дверцами, в котором много книг, большей частью толстых, переплетенных; налево этажерка, тоже с книгами, в красивых переплетах. В левой стене дверь в столовую, в правой также дверь,— зимний выход. На авансцене, направо, круглый стол перед диваном: на столе большой букет в вазе, журналы и газеты; вокруг стола кресла. Посредине сцены качалка. Налево меньший столик, на котором лежит альбом для фотографических карточек. Пианино стоит в глубине (тоже налево), но не у стены, на нем много нот в беспорядке, оно открыто, и развернутая тетрадь нот оставлена на пюпитре. Около пианино большая консоль в виде колонны с тропическим растением. Направо, в глубине, камин, заставленный расписным экраном; на камине оригинальная посуда и большие старинные часы.

ВЫХОД 1

Олимпиада Ивановна и г-жа Груич — сидят за большим столом. Олимпиада Ивановна вяжет, г-жа Груич раскладывает пасьянс.

Олимпиада Ивановна

(с недовольным видом смотрит на часы и пожимает плечами)

Семь часов! Так я и знала!.. Это из рук вон!..

Г-жа Груич

Охота вам беспокоиться, Олимпиада Ивановна! Вот я так уж привыкла к этим катаньям!..

Олимпиада Ивановна

Да вы думаете, о чем я беспокоюсь? О том, что как бы, не дай бог, не утонули? Нет, с таким опытным гребцом, как ваш Орест, этого нечего бояться, а только как же Любочке, при ее здоровье...

Г-жа Груич

А что, разве она больна?

Олимпиада Ивановна

Да нет, слава богу, а все-таки доктора пугают: берегите ее, говорят. Я то и рада беречь, да ведь как нахмурит она брови, точь-в-точь покойница мать, да скажет: «Не мучьте вы меня!» Так у меня и руки опустятся,— ну, что с ней поделаешь?..

Г-жа Груич

Да уж известно, вы ее с детства балуете.

Олимпиада Ивановна

Да как же с ней быть? Правду сказать, только и радости, что погуляет немножко, бедное дитя, между людьми побывает, а то что же все сидеть взаперти. Вот только если бы осторожнее была... да, правду сказать, и общество у нее такое... не нравится мне. Этот старый волокита Милевский, да и Острожин... *(качает головой)*. А этого, как она называет, товарища ее, Крицкого, так я просто даже боюсь: еще в какую-нибудь историю впутает... И что это теперь за мода у них: товарищ, товарка! По-моему, женщина сама по себе, а мужчина сам по себе,— какое там товарищество? Ну, я не говорю, например, друзья детства, вот как ваш Орест...

Г-жа Груич
(сухо)

Да что ж мой Орест?.. *(Складывает карты.)* Это какой-то заколдованный пасьянс, никак не выходит!

Олимпиада Ивановна
(бросает косой взгляд на г-жу Груич, сжимает губы и поводит головой; потом смотрит на часы)

Нет, право же, они ничего знать не хотят! Это просто...
(Делает широкий жест рукой.)

В открытом окне, налево от балконных средних дверей, появляется Любовь. Она лукаво положила палец на губы, а другой рукой делает кому-то знаки. За букетом ей не видно г-жи Груич.

Любовь

Тетя! Где же ваш ареопаг? Перед кем вы ораторствуете?

Олимпиада Ивановна

Что! Ах, Любочка! Наконец!.. Ну, как же можно?!

Любовь

Нет, нет, нет! Не слушаю! *(Машет руками, смеется и отходит от окна. За сценой слышен ее голос.)*: «Господа, пойдемте в комнаты!»

ВЫХОД 2

Любовь, Орест, Милевский, Саня и Острожин — входят в среднюю дверь.

Любовь

(обнимает тетку)

Здравствуйте, тетя!

Олимпиада Ивановна

(целует ее, но все еще хмурится)

Эх, стыдно тебе, Люба!..

Орест, Милевский, Саня и Острожин между тем здороваются с г-жой Груич.

Г-жа Груич

(Оресту, который здоровается с ней)

Скажи, Орест, отчего это вы так запоздали? Олимпиада Ивановна тут уже беспокоилась...

Орест

Да чего же беспокоиться? Это ведь не в первый раз.

Любовь

(г-же Груич, пока остальные здороваются с Олимпиадой Ивановной)

Ах, это вы, милая Марья Захарьевна, играете роль грозного судилища?

(Подает ей руку.)

Г-жа Груич

Нет, я никого не сужу, а уж если бы судила, то, наверное, не так милостиво, как ваша тетушка.

Любовь

(Олимпиаде Ивановне)

Это так как-то вышло... Мы сели на мель, благодаря вот этим господам!

(Указывает на Милевского и Острожина.)

Милевский

Благодаря мне?

Острожин

А я то тут причем?

Саня

Именно: «причем»? Одним словом: если бы не мы...

Острожин

(смеясь)

«Мы»! Это мне нравится!

Любовь

(бросается в качалку с утомленным видом)

Ух, сколько мы гребли! Мы с Орестом заслуживаем награды за спасение погибающих па водах! Не правда ли, Орест?

Орест

Моя мама и Олимпиада Ивановна, кажется, совсем другого мнения на этот счет...

Г-жа Груич

О нашем мнении не очень-то заботятся.

Олимпиада Ивановна

Еще бы! Кто же станет думать о старой тетке!..

Любовь

Тетечка! Дайте нам лучше материальной пищи, вместо духовной, потому что если все так голодны, как я... Ах! *(Закидывает руки за голову.)*

Олимпиада Ивановна

(смотрит на нее, качая головой)

У, баловница!

Любовь

А кто виноват, тётя?

Олимпиада Ивановна машет рукой и направляется к двери направо.

Г-жа Груич

Постойте, Олимпиада Ивановна, до свидания, я ухожу. А ты, Орест?

Орест
(нерешительно)

Да я...

Любовь

Нет, Орест, вы останетесь! Ведь вы ничего не имеете против этого, Марья Захарьевна?

Г-жа Груич

Это его дело. Я только думала, что уж поздно и дома ведь ждет обед...

Любовь

Он будет у нас обедать. *(Оресту.)* Вы согласны?

Орест

Благодарю вас... Так я останусь, мама. Я скоро приду. А впрочем, если опоздаю, так ты не жди...

Г-жа Груич

Как хочешь. До свидания!
(Делает общий поклон, Любови подает руку, целует Олимпиаду Ивановну и уходит в среднюю дверь.)

Олимпиада Ивановна уходит направо.

Острожин
(рассмотревши газеты и журналы, ходит по комнате, рассматривая картины и оружие)

У вас оригинальная обстановка, Любовь Александровна, в ней есть что-то... fin de siècle! [1]

---

[1] Кінця століття *(франц.)*.— *Ред.*

Милевский

(все время тихо разговаривавший с Саней)

Люблю я это выражение, в нем все совмещается!

Острожин

(останавливается перед закрытым мольбертом)

Любовь Александровна, можно посмотреть вашу картину? Ведь это ваша работа? Вы, может быть, новой школы придерживаетесь? Импрессионистов? Прерафаэлитов?

Любовь

Какое там — «школы»? Я рисую как раз настолько, чтобы удавиться...

Орест

Как это — удавиться?

Любовь

Да так: помните у Золя, художник вешается с отчаяния, что не в состоянии изобразить красками свой идеал. Вот и я знаю, что надо изображать, да не знаю как,— искусства не хватает!

Орест

Что ж, выучитесь еще! Вы ведь не так давно начали.

Любовь

(машет рукой)

Нет, где уж!.. Для этого надо хронического терпения,— не моего!

Милевский

(смотря на картину)

Что же вы так? Это очень мило...

Любовь

Именно,— «мило»!

(Подходит к пианино и берет, стоя, несколько аккордов арпеджио.)

Острожин

Сыграйте что-нибудь, пожалуйста! Вы, наверное, играете что-нибудь из новых композиторов?

Любовь

Нет, просите лучше Саню, она ведь пианистка, а я уж наверное пианисткой не буду, знаю музыку настолько, чтобы это понимать.

Орест

Ну что это вы сегодня в такой пессимизм вдаетесь?

Любовь

Вовсе нет! Это просто самосознание. Ведь лучше всегда смотреть правде в глаза.

Милевский

«Тьмы низких истин нам дороже нас возвышающий обман!»

Любовь

Ну, это пора оставить! Обман всегда будет обманом!

Острожин

(который сидит у маленького столика, рассматривая альбом)

Любовь Александровна! Что это за дама в таком странном костюме! Красива; только если бы это был не ваш альбом, я сказал бы, что это какая-нибудь звезда из demi-monde. Это, должно быть, актриса в роли сумасшедшей?

Любовь

(подходит ближе к Острожину)

Это моя мама. Она уже была больна тогда: портрет снят уже в лечебнице.

Острожин

(смущенно)

Ах!

(Отходит к большому столу и начинает переворачивать газеты.)

Милевский
(вполголоса)

Вот уж!..

Орест угрюмо молчит. Саня тоже молчит, пересматривая какую-то книгу.

Любовь

Отчего вы, господа, так смутились? Напрасно!.. Нет, право, отчего о душевной болезни нельзя говорить без неловкости? Как будто это что-то позорное. *(Другим тоном.)* Нет, это только очень, очень печально для родных...

Саня

Прежде всего для самого больного.

Орест

Больные, кажется, не сознают своего состояния.

Любовь

Не всегда! Во всяком случае, для родных это ужасно. Я помню, мой бедный отец,— если бы видели его в те дни, когда он приходил от мамы из лечебницы!.. *(Понизив голос.)* Я думаю, это и убило его. *(Опять громко.)* Да, тот, кому грозит эта ужасная болезнь, не должен бы иметь семьи. Это преступление.

Орест

Но разве это можно предвидеть?

Любовь

Отчего же нет? Да, например, дети таких больных,— они не только могут, но даже должны думать об этом!

Орест
(горячо)

Боже мой! Неужели это непременно так фатально, что должно отражаться на детях. Это может быть и так, и совсем иначе.

Любовь

Уже одной возможности довольно... Мой бедный отец! С какой тревогой он смотрел на меня. *(К Острожину.)* Скажите, ведь правда же, я похожа на мамин портрет?

Острожин

Да, кажется... *(Смотрит на нее.)* Действительно, есть фамильное сходство...

Орест

Нет, нет, вовсе нет! Ничего общего! Вы вся в отца.

Любовь

Орест! Я ведь вижу себя в зеркало. Да все равно!.. Это хорошо, что я все это знаю, буду знать, как направить свою жизнь.

Острожин

Любовь Александровна! Это слишком педантично для fin de siècle.

Любовь

(сдержанно и строго)

Monsieur Острожин, это разговор серьезный, хотя тоже в стиле fin de siècle, если хотите. *(К другим, напряженно улыбаясь.)* В самом деле, господа, наш разговор выходит во вкусе Ибсена. Что делать! На наш бедный век сыплется столько упреков за легкомысленность, бездушность, эгоизм его детей, что, наконец, он, перед смертью, вздумал поправить свою репутацию и поставил ребром вопрос о наследственности. Это, господа, сто́ит прежней христианской и философской морали. Закон причинности, наследственность, вырождение — вот наши новые боги.

Острожин

Веселый Олимп, нечего сказать!

Любовь

(не обращая внимания на слова Острожина)

Наследственность — это фатум, это мойра, это бог, мстящий до четырнадцатого колена. На кого он наложил свою тяжелую руку, тот должен помнить, что за одну минуту его наслаждения целое поколение невинных людей заплатит страшной ценой. Это, господа, такая ответственность!

О р е с т

Среди ваших богов есть закон причинности, а он исключает всякую мысль об ответственности и долге.

М и л е в с к и й

«Qu' importe des vagues humanites, pourvu que le geste soit beau!» Что нам до неизвестных поколений? Нам надо, чтобы жизнь была прекрасна!

О с т р о ж и н

Нас должно интересовать только свое «я», и мы должны прислушиваться к его эмоциям, так как все равно к этому в конце концов все сводится.

С а н я

Что нам думать о тех, кого еще нет на свете!.. «Еще когда что будет», как говорит моя горничная...

М и л е в с к и й

Как вы это мило сказали!

С а н я

Да, наконец, за что мы должны казниться за других? Отречься от радостей жизни ради других — это тяжелое и несправедливое наказание.

Л ю б о в ь

(смеясь)

Мало ли что! Нет наследства без долга.

С а н я

Помнить о разных «наследствах» стоит разве только для того, чтобы свое здоровье беречь, жить гигиенично...

Л ю б о в ь

(прерывает, подражая тону Сани)

И отравить окончательно без того отравленную жизнь. Нет, Саня, ради этого не стоит. Помнишь, в моем любимом романсе: «Чем томиться на медленном страшном огне, лучше разом блеснуть и сгореть!»

Орест смотрит на нее с упреком и качает головой.

Любовь

(вдруг смеется)

Ах, какой вы смешной, Орест! Смотрите на меня, совсем как тетя Липа!.. Вот, господа, мне вспомнился один анекдот, нет, не анекдот, а так... у папы был один знакомый, старый мизантроп, у которого была одна поговорка. Я так живо помню тот угрюмый тон, каким он говорил: «Всякий имеет право повеситься!» *(Смеется.)* Не правда ли, это остроумно? Только бы никого с собой на виселицу не тащить, а сам — как знаешь.

Милевский

Ну, по-моему, и на виселицу веселее лезть в компании.

Орест

А, по-моему, говорить о подобном «праве» — малодушно.

Любовь

А вот и тетя Липа.

ВЫХОД 3

Те же и Олимпиада Ивановна.

Олимпиада Ивановна

Господа, не угодно ли закусить? Любочка, проси! Оно-то был и обед, ну, да уж теперь, что бог послал... Сами виноваты — опоздали!

Любовь

Пожалуйте, господа.

Острожин

(подает Любови руку)

Я должен проститься...

Любовь

Куда же вы?

Острожин

Да надо, знаете, еще кончить фельетон. Гулянья — вещь приятная, но большое колесо цивилизации требует себе жертвы... Ах да, Орест Михайлович, как бы не забыть! Наша редакция очень интересуется иметь вас своим постоянным сотрудником. Жаль, теперь не время, а то мы могли бы условиться, мне поручено.

Орест

Нет, знаете, я никаких постоянных условий заключать не собираюсь, я не умею ходить в запряжке, хотя бы даже и литературной; к тому же пока, слава богу, меня ничто не принуждает к самозапряжке!

Острожин

Как угодно, только это не современно для такой силы, как вы.

Кланяется всем и уходит в среднюю дверь. Остальные встают, Люба и Саня идут вперед, влево, за ними, несколько отставши, Милевский и Орест.

Милевский
(на ходу Оресту)

Что вы такой угрюмый?

Орест

Да досадно... этот разговор... Черт дернул этого болтуна Острожина спросить о портрете! Идиот!

Идут оба в левую дверь. Вскоре слышен звонок и голос Олимпиады Ивановны из столовой: «Нет, нет, не беспокойтесь, я сама отворю!»

ВЫХОД 4

Олимпиада Ивановна
(проходит комнату и высовывается в окно, стараясь увидеть, кто звонит у двери)

Кажется, Крицкий!.. вот еще кикимора!

(Отходит от окна и идет отворять дверь. Возвращается. С нею Крицкий.*)*

ВЫХОД 5

О л и м п и а д а И в а н о в н а и К р и ц к и й.

К р и ц к и й

Так попросите мне, пожалуйста, Любовь Александровну на минутку, я долго ее не задержу.

О л и м п и а д а И в а н о в н а

Да вы бы, может, подождали немного, или позже зашли бы, она там с гостями, обедает.

К р и ц к и й

Нет, я не могу ждать, некогда. Я желал бы сейчас видеть Любовь Александровну, я к ней по делу.

О л и м п и а д а И в а н о в н а
(недовольно)

Ну, хорошо, я ей скажу.

(Хочет идти.)

ВЫХОД 6

Те же и Л ю б о в ь встречается с теткой в дверях.

Л ю б о в ь

Здравствуйте, Андрей Борисович! Что это вы, тетя Липа, пререкаетесь?

О л и м п и а д а И в а н о в н а
(тихо Любе)

Да вот дела все! *(Уходит.)* Уж эти мне дела!..

ВЫХОД 7

Те же без Олимпиады Ивановны.

К р и ц к и й

Не любит меня ваша тетушка...

Л ю б о в ь

А, она у меня строга... на словах! Ну, что вам угодно? Я к вашим услугам.

Крицкий

Как официально! Видите ли, Любовь Александровна, дело в том, что надо устроить вечеринку или лотерею. Наши дамы все только на вас и надеются.

Любовь

Ах, как это у вас все быстро! Так это вам кажется легко вечеринку устроить!

Крицкий

Ну, так лотерею.

Любовь

Ах, это уж совсем напрасный труд! Много раз уже было так, что мы сами у себя все билеты покупали.

Крицкий

Тем не менее, надо же что-нибудь устроить!

Любовь

А разве непременно надо?

Крицкий

Вы сами знаете. Наш детский приют совсем без средств. Да что это у вас такой тон сегодня?

Любовь

Так! Я думаю, пожалуй, не стоит овчинка выделки.

Крицкий

То есть?

Любовь

Да вот: при этих вечеринках хлопот не оберешься,— и раньше, и еще больше после,— а толку от них большею частью очень мало. Я уже не говорю о том, что скука на них почти всегда отчаянная!

Крицкий

Эх, Любовь Александровна, мне кажется, что тут вовсе не в этом дело, а просто вы охладели, и причина этого тоже простая, хотя и неприятная...

Любовь

А именно?

Крицкий

А наверно, у вас то же самое, что у вашей тетушки.

Любовь

(смеется)

Вот уже попали, извините, пальцем в небо! В доказательство того, что вы ошибаетесь, я вам скажу, что приложу все старания и даже у себя все лишние билеты куплю. Ну, что? Вы довольны?

Крицкий

Не совсем!

Любовь

А чего же вам еще?

Крицкий

У вас прежде не такой был тон, Любовь Александровна!

Любовь

Вы забываете, что я тогда была моложе, а теперь уже, слава богу, четверть столетия прожила!..

Крицкий

Что ж из этого? Конечно, если интересы меняются, как дамские моды...

Любовь

Я вижу, вы уже сейчас станете браниться. Но ведь лучше нам объясниться спокойно и искренно, как и следует взрослым людям, да еще и товарищам. Неужели вам никогда не приходило в голову, что все эти наши хлопоты, суета, все это лишь бы только не сидеть сложа руки. Так это все мелко, микроскопично!

Крицкий

А вам хочется мир удивить чем-нибудь грандиозным? Отечество спасти, как Жанна д'Арк?

Любовь

(несколько раздраженно)

Знаю я очень хорошо, что я не Жанна д'Арк, готова даже согласиться, что героиням теперь нет места, хотя это еще неизвестно. Готова согласиться, что лучше делать хотя то, что мы делаем, чем совсем ничего. Но согласитесь же и вы, что гореть и пылать от этого — просто смешно! Вот вы только что попрекали меня Жанной д'Арк, а сами хотите, чтобы я считала себя...

Олимпиада Ивановна заглядывает в дверь, Крицкий это заметил.

Крицкий

(вздыхает)

Ах, Любовь Александровна, Любовь Александровна!.. Ну, однако, я вас задерживаю. Каков же практический результат моего непрошенного визита к вам? Может быть, мне лучше «повернуть оглобли» в сторону?

Любовь

Ну, полноте! Это уже начинаются «жалкие слова»! Ведь я говорю вам, что хозяйственную часть беру на себя. Да и вообще, чем могу, готова служить.

(Указывает на свое горло и на пианино.)

Крицкий

(пожимает ее руку)

Спасибо!.. Экая вы право!.. До свидания!

Любовь

До свидания!

Крицкий, пожав плечами, уходит в среднюю дверь. Любовь идет в столовую, напевая «Марсельезу».

ВЫХОД 8

Несколько минут сцена пустая, потом слышно, как кто-то царапает среднюю дверь, потом дверь тихо отворяется. Из двери выглядывает голова мальчика в большом рваном картузе. Мальчик окидывает взглядом комнату, потом переступает порог; видно, что он удерживает кого-то за дверью.

Мальчик

(в лохмотьях, за спиной гармоника)

Тсс... не лезь за мной, стой там! Любы, кажется, нету. *(Зовет громким шепотом.)* Люба!.. Люба!..

Девочка, моложе мальчика, тоже в лохмотьях, но в более пестрых и ярких. Вбежала вдруг в комнату и прокатилась по паркету, скользя, как по льду.

ВЫХОД 9

Те же и Олимпиада Ивановна слева.

Олимпиада Ивановна

(входит)

Что здесь такое? *(Увидя детей.)* Ну, скажите, пожалуйста! Как вы сюда залезли?

Мальчик

Там не заперто...

Олимпиада Ивановна

Ах, уж эти мне летние выходы! А вы чего же лезете сюда. Мало ли чего — не заперто! Вам только этого и надо?

Девочка, прячась за мальчика, смотрит на Олимпиаду Ивановну с раскрытым ртом.

Мальчик

(отступает к двери; довольно бодро)

Люба нам велела прийти; она нам серебряную копеечку дала и еще обещала.

Олимпиада Ивановна

Это еще что за Люба? Какая она тебе Люба? Кому Люба, а кому и барышня! Прочь отсюда! *(К девочке.)* Ну, ты, разиня, чего смотришь, уходи!

Девочка

(тыкая гармонику)

Музыка... музыка!..

Олимпиада Ивановна

Не надо, не надо вашей музыки, этого только недоставало! Ну, ступайте! Кому я говорю?

Дети исчезают.

ВЫХОД 10

Любовь, Орест, Милевский и Саня входят слева.

Любовь

Что это вы, тетя Липа, опять тут сражаетесь?

Олимпиада Ивановна

И к чему ты, Любочка, этих оборвышей к дому приучаешь? Вовсе незачем! Еще когда-нибудь обокрадут нас!

Любовь

Ну, как вам не стыдно, тетя! *(Подходит и берет ее за руку.)* Зачем вы моих золушек прогнали? Неужели вам жаль какого-нибудь пятачка?..

Олимпиада Ивановна

Да бог с тобой — в пятачке ли дело? Не в пятачке, а в том, что беспорядок это! А пятачок, что ж... я сама готова им дать... *(Подходит к окну.)* Вон они, играют на улице. Эй вы, ступайте сюда!

ВЫХОД 11

Дети выходят из средней двери.

Милевский

А!.. Артисты!.. Нуте-ка, покажите свое искусство!

Дети играют, танцуют, все посмеиваются.

Любовь

Чудесно!.. Тетя, дайте им поужинать,— там еще осталось кое-что; они, наверное, голодны.

Олимпиада Ивановна

Хорошо, хорошо... Ступайте за мной.

Любовь

Постой, малыш, я ведь тебе копеечку серебряную обещала. Забыл?

Мальчик

Ну, давай. *(Люба дает.)* Спасибо.

(Обнимает Любу и целует.)

Милевский

Браво!

Дети и Олимпиада Ивановна уходят в столовую.

ВЫХОД 12

Те же без Олимпиады Ивановны и детей.

Любовь

Такие славные дети, совсем не похожи на нищих.

Саня

Да бог с ними.

Милевский

Как видно, вы, Любовь Александровна, благотворительностью занимаетесь.

Любовь

О, нет, не благотворительностью, а мне именно эти дети нравятся, я даже с удовольствием взяла бы их к себе.

Орест

За чем же остановка?

Любовь

Да я сама хорошенько не знаю, за чем... Да впрочем, что вышло бы из этого? Где же мне других воспитывать, когда я сама невоспитана. Ведь меня баловали, а не воспитывали. Как вам кажется, кто из нас кого воспитывал, тетя ли меня или я ее?

Саня

Ну, как же, Люба, а твой папа, ведь он, кажется, был такой человек...

Любовь

Он не воспитывал, он просто любил меня. Он мне ничего не запрещал.

Орест

По-моему, это лучшее воспитание. Так только и воспитываются оригинальные натуры, а то нас уж очень поработила рутина — пора против нее восстать!

Любовь

Я сама себя воспитала — ну, так можете себе представить! Читала все, что только в руки попадало, была там всякая всячина!..

Орест

Так и следует. Литературу, как и жизнь, надо знать всесторонне.

Любовь

За то, правда, набила себе оскомину на всю жизнь.

Орест

Однако вы и теперь много читаете.

Любовь

О, это совсем другие книги!

Милевский

Какие же именно?

Любовь

(улыбаясь)

Не знаю, говорить ли... смеяться станете! А вы, Сергей Петрович, мысленно, пожалуй, синим чулком назовете! Громко назвать не посмеете,— вы слишком джентльмен для этого.

Милевский

(кланяясь)

Прикажете благодарить?

Орест

Что же это за книги такие отреченные?

Любовь

А вот — научные: по философии, психологии и... психиатрии.

Саня

Бог знает что!

Любовь

Не беспокойся, я и «хороших авторов» читаю: вот они, видишь? *(Указывает на этажерку с книгами в красивых переплетах.)* А здесь уже научные авторитеты.
(Указывает на стеклянный шкаф с толстыми книгами.)

Милевский

Вот эти-то научные авторитеты и виноваты в том, что у вас такой аскетический взгляд на жизнь.

Любовь

У меня — аскетический взгляд на жизнь? Ну, не знаете вы меня! *(Горячо.)* Да ведь мне всякий аскетизм, всякое факирство глубоко противно!

Саня

Но как же согласить с твоей «новой моралью», например, любовь?

Любовь

А вот как: есть ведь и другая любовь, кроме той, которая ведет к венцу — я вот что думаю!

Милевский

Вот это правда! Первый раз встречаю в молодой девушке такую смелость мысли! Вашу ручку! *(Любовь дает ему руку, он целует.)* Брак — это цепи, хотя и золотые, а любовь не любит цепей. Домашний очаг хорош только на картинках и то не всегда. По-моему, картины Рубенса на тему Wein, Weib und Gesang гораздо лучше, чем эти разные «медовые месяцы», «первенцы», «молодые матери» и пр. Любовь — это балерина; оденьте ее в чопорное

визитное платье или, боже сохрани, в домашний капот, и она утратит все свое обаяние!

Любовь

Считайте, что я не давала вам руки.

Милевский

Нет, уж теперь поздно!

Любовь

Зачем хоронить себя еще при жизни в какой-то склеп? Счастья так мало в жизни, что его ловить, а не отталкивать надо. Быть счастливой самой и дать счастье другому — что же в этом дурного?

Милевский

(шутливо)

Берегитесь! Такой взгляд на жизнь опасен: много драм начинается счастливо.

Любовь

Отчего же — драм? Если будет начинаться драма, можно оставить игру.

Орест

Это не так легко. И не всякий допустит выбросить себя, как старую игру карт.

Саня

Значит, ты, Люба, признаешь так называемую игру в любовь, флирт?

Любовь

(вздрогнула)

Ах, какое это мерзкое слово! Послушайте, Орест, ведь вы писатель, поэт — объясните этим людям, какая еще есть любовь, кроме обыкновенной любви и флирта!

Орест

Да что ж... Есть еще или, вернее сказать, была — любовь миннезингеров. Это была религия, мистическая, экзальтированная; культ мадонны и культ дамы сердца сливались воедино. Это была любовь времен «голубой розы».

Саня

Голубой розы? Это что еще такое? Да где же были голубые розы?

Орест

«Голубая роза» — это был символ чистой, возвышенной любви. В средневековых рыцарских романах часто говорится об этой розе, растущей где-то в «мистическом лесу», среди таинственных, символических растений. Проникнуть к ней мог только рыцарь «без страха и упрека», который никогда не имел нечистой мысли о своей даме сердца, никогда не бросил на нее страстного взгляда, никогда не мечтал о браке, а только носил в сердце образ своей единственной дамы, на руке ее цвета, на щите ее девиз, за честь ее щедро проливал свою кровь и как высшую награду считал ее улыбку, слово, цветок из ее рук. Таков был идеал «рыцаря голубой розы». Это любовь не нашего времени и не наших характеров; хотя, если есть что-нибудь в средних веках, о чем стоит пожалеть, то именно об этой «голубой розе». Есть и в наше время даже настоящие голубые розы, воспитанные учеными садовниками в оранжереях, но эти недолговечные создания больной культуры — продукт насилия над природой.

Любовь

Вы забываете о другой любви, например, о любви Данте к Беатриче, а я именно ее имела в виду.

Милевский

Знаете ли, Любовь Александровна, эти примеры неубедительны! У трубадуров иногда бывает трудно отличить голубую розу от адюльтера. А Данте, если бы имел счастье познакомиться со своей Беатриче поближе, то, может быть, попросил бы ее ручку, чтобы примерить на нее обручальное кольцо. Тогда бы у нас была не «Божественная комедия», а просто комедия под названием «Куда люди, туда и я».

Саня

Ха-ха-ха!

Любовь

(смотрит на Милевского и качает головой)

Отчего вам любовь представляется только в виде драмы или комедии? Pardon,— еще в виде балета! Должно быть, оттого, что вы присяжный театрал. Любовь может быть чудной поэмой, которую люди потом перечитывают в воспоминаниях без боли, без неприятного чувства. Ах, да что я с вами говорю об этом, это просто профанация! *(К Сане.)*. Саня, милая, сыграй нам что-нибудь: говорят, музыка превращала и камни в живые существа, по крайней мере на минуту. Не проймет ли она и Сергея Петровича?

Милевский

Однако, это как понимать? Не с каменным ли болваном вы меня сравниваете?

Любовь

(смеется)

Нет, отчего же,— есть ведь и статуи на свете!..

Милевский

А!

Орест

(тихо Любе)

Что-то он мало на статую похож.

Саня начала играть какую-то салонную пьесу. Милевский подошел к ней переворачивать ноты; между ними разговор мимический.

Орест

(к Любе)

Люба, для вас я хотел бы верить, что в наше время возможна такая любовь, как у Данте к Беатриче.

Любовь

А вы не верите?

Орест

Иногда верю, иногда боюсь верить...

Любовь

Почему боитесь?

Орест

Знаю, что все-таки это странная, ненормальная любовь, она какая-то безвыходная...

Любовь

Но зато и бесконечная. Вы говорите, ненормальная; но что же делать тому, для кого нормальное счастье недоступно?

Орест

Но дает ли такая любовь счастье? Данте не был счастлив: он написал «Ад»!

Любовь

Беатриче не знала ничего о Данте, потому и счастья не было.

Орест

Как вы думаете? Ведь дружба между мужчиной и женщиной всегда должна иметь какой-то особенный оттенок? В ней нет фамильярности, и вместе с тем она нежнее, сердечнее.

Любовь

Вот видите, вы же верите в дружбу между мужчиною и женщиною...

Орест

До сих пор верил... а теперь...

Любовь

(взглянула на него, будто хотела еще что-то спросить, но повернулась и пошла к пианино)

Саня, знаешь ли ты «Posa la mano sul mio cor»? Извини, я тебе помешала...

Саня

(недовольным тоном)

Нет, я этого не знаю.

Любовь

Ах, это замечательно! *(Поет.)* Posa la mano sul mio cor, mio tener amore... [1] *(На словах «tu sei la mia speranza»* [2] *обрывает и вскрикивает):* Ах, какая чудная ночь! А мы и не видим! Луна-то, луна — большая да яркая!

Быстро идет к балконным дверям, раскрывает их настежь, становится у косяка, так что ее всю обливает лунный свет, и поет: «Ой, місяцю, місяченьку». Орест выходит на балкон, становится против Любови и смотрит на нее, как очарованный. Милевский и Саня остаются в салоне.

Занавес

ДЕЙСТВИЕ ВТОРОЕ

Обстановка та же, что и в первом действии.

ВЫХОД 1

Любовь и Орест выходят справа. Любовь впереди, быстро вбегает в ротонде и шапочке; в руках у нее красный абажур. Вбегая, она быстро говорит, оживленная, веселая, глаза горят.

Любовь

Что же из того, что мелочь, а все-таки я выиграла, а вы с пустыми руками! Все-таки, значит, мне счастье не изменило!

Орест

Вот так счастье — абажур! Я даже от вас не ожидал...

Любовь

(бросает абажур на стол, быстро сбрасывает с плеч ротонду, не глядя, куда она падает, перчатки и шапочку бросает небрежно на стол, потом порывисто расхаживает по комнате и говорит запальчивым тоном)

Ах, вы опять свое: мелочь, абажур! Да поймите же вы — дело не в том, что выиграть! В лотерее, как и во всякой азартной игре, главное — риск и достижение цели!

Орест

(садится в кресло)

Но какой цели?

---

[1] Поклади руку на моє серце, моя ніжна любов *(італ.)*.— *Ред.*
[2] Ти моя надія *(італ.)*.— *Ред.*

Любовь

(все ходит по комнате, время от времени останавливаясь)

Говорю же вам, что это все равно! Даже и не это, а просто самый риск — вот что привлекает к игре, вот что заставляет себя забывать! *(Останавливается прямо против него.)* Только вялый, трусливый человек не любит и боится риска.

Орест

(опустил голову, потом вдруг поднял ее, сверкнул глазами и вскочил с места)

Вы правы! Да, вы правы! Я не о лотерее говорю, она меня не увлекает, этот риск не захватывает меня. Но другой риск, риск жизни — о, это другое дело! Сам я, может быть, и не пойду на риск, не стану его искать, у меня для этого слишком мало энергии, но если меня захватит какая-нибудь посторонняя, стихийная сила, тогда я теряю самообладание! Знаете, вот иногда незаметно заплывешь в море далеко-далеко, чувствуешь, что волна тебя тянет, и вдруг является мысль: а что, если не хватит сил вернуться к берегу? Но вместо того, чтобы возвращаться, плывешь все дальше и дальше, и так как-то страшно тогда и приятно! Подростком я имел привычку — да, правду сказать, и теперь ее не оставил — бегать на пожары и там возиться вместе с пожарными, бросаясь в наиболее сильный огонь. Признаюсь, я это делаю не только из филантропии. Мне интереснее тогда ставить на карту свою жизнь, чем спасать чужую. Я сам не знаю, что делается со мной, когда я вижу зарево пожара,— это нечто стихийное, непреодолимое! Должно быть, мотылек, летя на огонь, чувствует то же...

Любовь

(с увлечением слушает и смотрит на Ореста радостно, как бы в экстазе)

Я вас понимаю, Орест! Риск... да что, без него вся жизнь человеческая была бы однообразна, как осенний дождик. Бояться его, значит бояться жизни, потому что во всякой карьере, в славе, в любви, везде риск. Даже в дружбе *(взглянула на Ореста и несколько смутилась)* бывает риск. Разве не рискованно быть другом такого странного, капризного создания, как, например, я?

(Нервно смеется.)

Орест

При искренности между людьми, при глубокой и прочной симпатии никакой риск не страшен!

Любовь подает руку, Орест пожимает, потом целует.

ВЫХОД 2

Те же и Милевский; при входе его Орест и Любовь расходятся.

Милевский

(тихо)

Ого,— друзья!.. *(Громко.)* Здравствуйте, Любовь Александровна! А! И вы тут, Орест Михайлович? Я видел вас на лотерее, а потом вы вдруг исчезли. Ну, да и азартная же вы, Любовь Александровна! А что, выиграли вы что-нибудь, по крайности?

Любовь

Как же! Вот мой трофей! *(Указывает на абажур.)* Что, красив? Да что это я бросила его так небрежно, надо еще тете похвастаться выигрышем. *(Суетится, чтобы скрыть смущение.)* Ну, однако, я так все разбросала — тетя мне задаст!

(Берет шапочку, перчатки и абажур, хочет взять ротонду, но Орест подымает ее сам и несет вправо, Любовь уходит влево.)

ВЫХОД 3

Те же без Любови.

Милевский

(смотрит на Ореста с улыбкой и качает головой)

Ах, Орест Михайлович, Орест Михайлович, берегитесь!

Орест

(с неудовольствием)

Чего это?

Милевский

Девушка 25 лет самое опасное создание в мире, может быть, даже опаснее, чем пресловутая femme de trente ans. По крайней мере, у нас в России это так.

Орест

(выходит из терпения)

Это вы к чему? Уж не себе ли самому читаете мораль? Вам теперь подобные афоризмы как раз нужны.

Милевский

(смеется, нимало не смущаясь)

Вот, думал попасть в самое сердце. Ошибаетесь, голубчик, заряд даром пропал! Если хотите, я именно по собственному опыту сужу,— я этот афоризм не очень давно экспериментально проверил. Да мне что? Мое дело просто и зависит только от степени чувства и других подобных причин, тогда как ваше дело гораздо сложнее, тут нужна тонкая техника! *(Смеется.)* Любовь Александровна...

Орест

(сдержанно и серьезно)

Послушайте, Сергей Петрович, я не понимаю вашего разговора, и ваш тон просто оскорбляет меня. Вы, кажется, хотите стать каким-то посредником или опекуном между мной и Любовью Александровной. Ни я, ни она не давали вам на это права.

Милевский

Успокойтесь, я не претендую на роль резонера,— это роль скучная, и на сцене, и в жизни. К тому же я знаю, что вы рыцарь «без страха и упрека»...

Орест

(резко прерывает)

Во всяком случае не такой рыцарь fin de siècle, как другие.

ВЫХОД 4

Те же и Любовь надевает абажур на лампу, вследствие чего сцена все время в красноватом освещении. Орест поспешно берет со стола развернутую книгу и делает вид, будто читал ее только что.

Любовь

Что это вы, господа, тут спорите?

Орест

Да так себе, литературный спор.

Любовь

Вы что-то читаете? *(Подходит и заглядывает в книгу.)* А, Надсон! Вы, Сергей Петрович, кажется, не признаете этого поэта?

Милевский

Нет, кое-что мне нравится. Вот, например... *(берет книгу)*, да вот оно как раз *(читает):* «Только утро любви хорошо...»

Орест

(прерывает)

Ну, там дальше эти стихи совсем не хороши, не стоит и читать. Да и вообще это не из лучших стихотворений Надсона, мне здесь другие гораздо больше нравятся.

(Ищет в книге.)

Любовь

(к Милевскому)

А знаете, Сергей Петрович, вам красный свет очень идет, вы даже на Мефистофеля похожи!

Милевский

Ах, Любовь Александровна, вечно у вас комплименты обоюдоострые!

Любовь

Так и надо.

Орест

(подает Любе книгу)

Вот, я нашел одни стихи...

Любовь

(отстраняет книгу)

Лучше прочтите громко, я люблю, как вы читаете стихи.

Орест

(читает)

О любви твоей, друг мой, я часто мечтал,
И от грез этих сердце так радостно билось,
Но едва я задумчивый взор твой встречал —
И тревожно, и смутно во мне становилось.
Я боялся за то, что минует порыв
Унося прихотливую вспышку участья,
И останусь тогда я вдвойне сиротлив,
С обманувшей мечтой недоступного счастья.
Точно что-то чужое без спросу я взял,
Точно эта нежданная, светлая ласка —
Только призрак: мелькнул, озарил и пропал,
Мимолетный, как звук, и солгавший, как сказка;
Точно взгляд твой случайной ошибкой на мне
Остается так долго, лазурный и нежный,
Или грезится сердцу в болезненном сне,
Чтоб бесследно исчезнуть с зарей неизбежной.
Так, сжигаемый зноем в пустыне скупой,
Путник видит оазис — и верить боится: —
Не мираж ли туманный в дали голубой
Лживо манит под тень отдохнуть и забыться?..

Любовь слушает, опустив глаза, иногда подымает их и с тревогой смотрит на Ореста, наконец лицо ее принимает неподвижное, как бы каменное выражение.

ВЫХОД 5

Те же и Саня.

Саня

Боже! И здесь литературный вечер!.. Вот уж судьба моя злосчастная!

Все здороваются с ней.

Милевский

А вы разве уж были сегодня где-нибудь на литературном вечере?

Саня

Да. Ах, была! В гимназии, знаете ли, где я училась; так как-то вышло, что нельзя было не пойти. А там была

такая скука! Эти вечера только для самих участвующих интересны. Насилу вырвалась! После первого отделения сказала, что у меня мигрень... ха-ха-ха!

Любовь

Жаль! Из-за этого вечера ты потеряла лотерею-аллегри!

Саня

Ну, я об этом не жалею!

Орест

Вы не любите лотерей?

Саня

Я люблю только такую игру, где я уверена заранее в выигрыше.

Милевский

Интересная барышня всегда может быть уверена в выигрыше.

Саня

(с притворной наивностью)

Неужели?

Милевский

(кладет руку на сердце)

Верьте мне!

Саня

Вам? *(Машет несколько раз рукой.)* Вам я ни в чем не верю!

Милевский

Ах, вот как!

(Нахмурился.)

Любовь и Орест отходят несколько в сторону.

Орест

(тихо Любе)

Вот ваша подруга не любит риска,— не так, как мы с вами!

Любовь

Что ж, у всякого своя дорога.

(Направляется к двери налево.)

Милевский и Саня этого не замечают.

Орест

Куда же вы, Люба? Оставляете гостей?

Любовь

Пойду соберу свои рисовальные принадлежности; вспомнила, что надо еще поработать. Извините, господа! *(Уходит, Орест за ней.)*

ВЫХОД 6

Те же, без Ореста и Любови.

Милевский

(Сане, умоляющим тоном)

За что такая немилость? Отчего вы мне не верите?

Саня

Да не только вам, вообще мужчинам не стоит верить, вам же в особенности. Вам вот даже любовь представляется в образе какой-то балерины.

Милевский

Александра Викторовна! Вы жестоки! Ведь я торжественно взял свои слова назад!

Саня

Ах, что уж там!.. Вот даже пустяки: обещали вы мне билет достать на завтрашний концерт и это обещание не сдержали, а теперь, я читала, распроданы уже все билеты...

Милевский

Не упережайте событий, Александра Викторовна! Я был у вас, не застал вас дома,— за это я мог бы обидеться, если б вообще смел обижаться на вас,— с горя я пошел на лотерею; потом, не встретя вас и там, с горя забрел сюда.

Саня

Уж будто бы только с горя?

Милевский

(вынимает билет и подает ей)

Чем могу умилостивить разгневанное божество?

Саня

(улыбается и берет билет)

Принимаю вашу бумажную жертву, за которую вы достойны награды. Какой награды желаете?

Милевский

Позвольте проводить вас в концерт и быть вашим соседом.

Саня

Это уже по-рыцарски! Вы, очевидно, хотите заставить меня изменить мое мнение о вас. Вы еще не достигли цели, но... старайтесь и впредь!.. А за билет благодарю! *(Подает ему руку. Милевский целует.)* Но я не опоздаю из-за вас? Смотрите, я не люблю опаздывать.

Милевский

Александра Викторовна! С тех пор, как вы позволили мне быть вашим cavalier servant, я еще ни разу не сделал упущения по службе, поэтому,— разве случилось бы что-нибудь чрезвычайное....

Саня

Например, экстренный визит к одной из ваших «дам сердца»?

Милевский

Александра Викторовна! Вы меня оскорбляете!.. Вы хорошо знаете, что у меня теперь одна-единственная дама сердца.

Саня

Надолго ли?

Милевский

Навсегда!

Саня

Позвольте спросить, скольким дамам и сколько раз вы уже говорили это?

Милевский

Александра Викторовна! Это бесчеловечно!.. Я не шучу! Делайте со мной, что хотите, только...

Саня

(понижает голос)

Хорошо, хорошо... здесь не место для таких разговоров... *(Громко.)* Ах, однако, я так запоздала! Где же ты, Любочка?!

Любовь

(за сценой)

Я сейчас, извини! Я отыскивала свои принадлежности.

ВЫХОД 7

Те же и Любовь с Орестом. Любовь несет небольшой ящик и тряпочку, Орест — гипсовый бюст и доску для рисования.

Любовь

(Оресту)

Поставьте, пожалуйста, здесь. Это растение можно принять. *(Указывает на консоль с тропическим растением, Орест снимает растение, ставит бюст на консоль, а доску прислоняет пока к стене.)* Вот так! *(Сане.)* Из-за этого театра да лотерей массу времени потеряла,— просто совестно перед учителем!.. *(Ко всем.)* Извините, господа, что стану при вас работать.

Милевский

Ах, пожалуйста!

Любовь садится против бюста на табуретке от пианино; на другой стул она ставит открытый ящик, из которого вынимает карандаши, угли и пр. Орест ей помогает. Любовь начинает рисовать. Слышен звонок. Орест направляется, чтобы отворить дверь, но встречается с Олимпиадой Ивановной.

ВЫХОД 8

Те же и Олимпиада Ивановна — слева.

Олимпиада Ивановна
(Оресту)

Обождите, обождите, я сама. Ах ты, боже мой, да я отопру! *(Заметила Милевского и Саню.)* Ах, здравствуйте, я и не вижу! Да куда же вы, Орест,— я отопру! *(Приотворяет среднюю дверь.)* Э, да уже и без нас отперто! Вы ли это, Яков Григорьевич?

ВЫХОД 9

Те же и доктор Проценко — из средней двери.

Доктор
(входя)

Он самый, Олимпиада Ивановна. Добрый вечер!

(Здоровается с ней.)

Олимпиада Ивановна

Здравствуйте.

(Садится и берет вязанье.)

Доктор

Добрый вечер, господа честные! *(Любе, которая хочет встать ему навстречу.)* Не беспокойтесь! Сидите, сидите!.. Не то потеряете «пункт»! Рисуйте, милая барышня, это похвально и для барышни оно, того... интересно! Всякой барышне не мешает рисовать хоть немножко.

Саня

А что же делать, если кто, вот как я, не может ни одной линии правильно провести?

Доктор

Ну, у вас зато другой талант,— музыкальный. Хотя, грешный человек, по-моему — рисовать лучше: тихонько,

никому не мешает... Я, простите, вашей этой новейшей музыки не понимаю: крик, визг, стон какой-то, совершенно, как в операционной зале!

Любовь

Вот мы с вами не сходимся в симпатиях: я именно люблю новейших композиторов.

Доктор

И нехорошо, очень дурно! Вот бывало в мое время: Верди, Россини!..

Милевский

Ну, эти уж немножко устарели!..

Доктор

Так что ж? И мы с вами, Сергей Петрович, не молодеем!.. И нам с вами «не к весне, а к зиме ближе»...

Олимпиада Ивановна

Бог с вами! От Сергея Петровича зима еще далеко.

Доктор

Да я так, к слову пришлось. Что уж говорить, все-таки уже «Gaudeamus igitur» теперь не запоем! А когда-то певали, ого, и как еще! У меня был один товарищ, настоящий немецкий бурш, так бывало как пустит *(напевает)*: «Gaudeamus igitur, juvenes dum sumus!..» А что, Александра Викторовна, вы этого не играете? Оно и на фортепьяно знатно выходит! Пожалуйте к пианино!

Саня

Нет, извините, Яков Григорьевич,— не теперь!.. Мне уже пора домой.

Любовь

(торопливо)

Э, куда же ты, Саня? Еще рано! Оставайся, милая, оставайся!.. Я так рада, что ты пришла.

Саня

(лукаво улыбаясь)

Что я пришла?.. Но ведь мы с тобой так часто видимся!

Любовь

Сегодня мы все собрались, можно было бы славно провести время, я рассчитывала, что ты согласишься мне аккомпанировать.

Саня

Нет, там уже, должно быть, мама возвратилась и думает, куда это я девалась да еще *(смеется)* с мигренью! Спокойной ночи, Олимпиада Ивановна *(прощается с Олимпиадой Ивановной, Любой и доктором, потом подает руку Оресту.)* До свиданья! *(Отворяет правую дверь.)* У, как темно! Я буду бояться!..

Любовь

Может быть, вы, Орест, проводите Саню?

Орест медленно, с видимой неохотой направляется к двери.

Милевский

Я вас провожу, Александра Викторовна, если позволите.

Саня

Ах, благодарю вас, да нам с вами, кажется, по дороге. Спокойной ночи, господа!

Милевский делает общий поклон и бросается вслед за Саней помочь ей одеваться. Оба уходят вправо.

Орест

Я запру дверь.

(Уходит вправо.)

Доктор

(вслед Милевскому и Сане)

Да еще бы не по дороге! Теперь уж везде будет по дороге!

ВЫХОД 10

Те же и Орест возвращается, садится возле Любы на том стуле, где был ящик с карандашами, который Орест теперь держит в руках. Доктор и Олимпиада Ивановна за столом на противоположном конце сцены. Обе пары разговаривают каждая отдельно.

Олимпиада Ивановна

Зачем вы, Яков Григорьевич, дразните Милевского старостью, он этого не любит.

Доктор

А, не любит! А зачем сказано: познай самого себя? Да это я, признаться, из зависти: вижу, что человек вот-вот женится, так я ему вдогонку — вот же тебе, коли так! Это уже такой обычай у нас, старых холостяков.

Олимпиада Ивановна

Да почем же вы знаете, что он вот-вот женится?

Доктор

Уж я такую примету знаю. Вы заметили, что он блестит, как только что налакированный сапог? А уж если человек начинает лосниться, так это уж дело плохо.

Орест

Странно мне, Люба, что такие во всем непохожие между собой люди, как вы и Александра Викторовна, могут быть в дружбе. Как это у вас вышло?

Любовь

Да я не могу сказать, чтобы она была мне очень близка. Эта иллюзия происходит больше от привычки обращаться на «ты», оставшейся с детства.

Орест
(несколько наклоняется к ней)

Люба, отчего бы и нам не установить этой привычки? Ведь мы с вами более близкие друзья, чем вы с Александрой Викторовной?

Любовь

Это детская привычка, а мы с вами уже не дети...

(Встает и подходит к окну, потом поворачивается к пианино и что-то ищет в нотах.) Ах, я и забыла, что надо отнести Гале ее концерт, она просила меня непременно отдать ей сегодня. Пойду, еще не поздно. Вы меня извините...

Орест

Вы мне позволите проводить вас?

Любовь

Не беспокойтесь, я не боюсь идти одна.

Орест

Нет, все-таки уже поздно, как же можно одной?

Любовь
(не отвечает ему)

Тетя, я пойду на минутку к Гале, я скоро возвращусь.
(Уходит направо, Орест за ней.)

ВЫХОД 11

Олимпиада Ивановна и доктор.

Доктор

Как вам кажется, Олимпиада Ивановна, не начинает ли уже и Орест Михайлович лосниться?

Олимпиада Ивановна

По какой такой причине?

Доктор

Да я не знаю... Мне кажется, что это уже Любовь Александровна могла бы нам лучше объяснить!.. Впрочем, теперь, по-модному, никаких объяснений давать родственникам не полагается, а просто в один прекрасный день приходит барышня и говорит: «Посмотрите, тетенька, хорошо ли на мне подвенечное платье сидит,— мне это надо знать, потому что завтра моя свадьба».

Олимпиада Ивановна
(улыбается)

Да, это на Любу похоже... Только я думаю, что этого прекрасного дня никогда не будет. Может быть, я в са-

мом деле этих новых обычаев не понимаю, только я никак не пойму, что моя Люба думает... Оно, конечно, она вправе жить, как ей угодно, но ведь я не могу равнодушно смотреть, как она губит свое здоровье! Я всегда говорила, что эти книги не к добру. Как-то у нее все вместе: книги, романсы, гулянья, ухаживанья, дружба... ничего не понимаю!

Доктор

Извините, и я ничего не понимаю. Романсы, гулянья? Что же в этом дурного?

Олимпиада Ивановна

Ах, если бы только это! А ведь вот как-то она мне говорит: «Если бы я была религиозна, я пошла бы в монастырь; но для таких, как я, даже и монастырей нет». О монастырях говорит, а сама... Нет, да что уж, с вами я могу говорить откровенно,— вы все равно, что родной!.. Ведь не я одна, а и чужие видят, что Орест точно привязан к нашему дому. Она все ему: «друг мой да друг мой», а вот теперь что-то стала от него сторониться; между тем, сама худеет, бледнеет, не спит по ночам...

Доктор

Вот о чем вы сокрушаетесь, Олимпиада Ивановна! Кто же из нас не был молод! Молодежь без драматургии не может!

Олимпиада Ивановна

Не нравится мне такая драматургия *(качает головой и понижает голос)*. Вот еще, знаете, беда: она все о матери думает. Вчера спрашивала, сколько лет было матери, когда та заболела. Все эти книги читает! Вон вчера купила ту толстую *(указывает на стеклянный шкаф)*, выписки из нее делает. А только начну сердиться за это, она мне в ответ: «Если бы люди побольше таких книг читали, меньше было бы на свете преступлений». Вот говорила я брату с самого начала: «Отдай мне Любу, я ее увезу так, чтобы она и не слыхала о матери!» Не послушался, а теперь бог весть, что из этого выйдет. Погубит девушка свою жизнь понапрасну, просто больно смотреть на нее!

(Подносит платок к глазам.)

Доктор

Да не беспокойтесь, Олимпиада Ивановна, увидите, что все будет благополучно.

Олимпиада Ивановна

Да откуда ему быть-то, этому благополучию? Хоть бы вы поговорили с ней! Вы человек ученый, а я что! Меня она и слушать не хочет: «Вам,— говорит,— меня поскорее пристроить хочется!» А что ж тут такого, если бы и так? Всякий своему родному добра желает.

Доктор

Я и сам уже об этом думал. Правда, к нашей барышне не легко подступиться, но мы тоже не лыком шиты! И мы в свое время книжки читывали, да еще такие, какие барышням и не снились. Эх, барышни, барышни! Бедовый народ! Прочтет «последнее слово науки» и думает, что уже всю премудрость постигла. По-моему, чем меньше барышня книжек читает, тем лучше. Ей-богу!

Олимпиада Ивановна

(слушает его рассеянно)

Так вы, значит, поговорите с ней?

Доктор

Конечно, конечно! Увидим, чья возьмет!

Олимпиада Ивановна

Знаете, Яков Григорьевич, как посмотрю я на эти книги, так, кажется, и швырнула бы их в печку.

Доктор

А знаете, Олимпиада Ивановна, как посмотрю я на эти книги, так, кажется, полетят они в печку и без нашей помощи, а на их месте очутится тоненькое «собрание сочинений Ореста Михайловича Груича»... Эх, это ведь теперешние кавалеры плохи, а в наше время такая барышня не гуляла бы на свободе до 25 лет! Впрочем, я и то думаю, что Любовь Александровне не придется слушать моей лекции...

Олимпиада Ивановна

Почему так?

Доктор

Да потому, что ей в церкви другую прочтут: а жена да боится своего мужа! Самая лучшая наука для женщины, право.

Олимпиада Ивановна
(качает головой)

Нет, где уж!..

Доктор

Олимпиада Ивановна, так нельзя: «отчаяние — смертный грех!» Я вам говорю, что Орест Михайлович и Любовь Александровна недаром вместе так прилежно глиняных болванов рисуют, я в этих вещах никогда не ошибаюсь. А если вы такая сердитая, то я сбегу. *(Встает.)* Мое почтение.

Олимпиада Ивановна

Нет, куда же вы? Вот сейчас Любочка придет.

Доктор

Только Любочке и разговору, что со старым доктором! Нет, я люблю быть первым, а не третьим лицом! *(Смеется.)* Молитесь богу и ложитесь спать, все будет в порядке! *(Подает ей руку.)* Спокойной ночи!

Олимпиада Ивановна

Спокойной ночи! Только вы один и утешаете меня.

Доктор уходит вправо, Олимпиада Ивановна одна, убирает, закрывает пианино, приводит в порядок ноты, гасит свечи около бюста, потом хочет взять бюст, но оставляет, проговорив: «Фу, ты, кикимора!» Уносит в другую комнату доску с рисунком и ящик с карандашами, потом возвращается со счетной книгой в руках; садится в кресла за большой стол, на котором лампа под красным абажуром.

Олимпиада Ивановна

Ну, сосчитаю: *(пишет)* свечи — 25 к., спички — 5, сахар — 64, марка Любочке — 7 *(дальше произносит слова неясно, цифры несколько яснее; по голосу слышно, что ее клонит ко сну)*. 12... 16... 8... Что там еще? *(Задумывается, сонно качнув головой, останавливается, потом говорит громче.)* Кофе — 45 копеек и цикорий — 6. Ну, теперь

сочтем. 25 да 5—30, да 64—94, да 7... да 7... *(Опять задремала, качнула сонно головой вперед и проснулась.)* Что это я? 94 да 7... будет — рубль и одна копейка. Да 12... 12... 12... вот устала я... да 16, да 19... 19. *(Откидывается на спинку кресел и засыпает. Немного погодя слышно, как звонят три раза.)*

ВЫХОД 12

Любовь и Орест входят справа. Олимпиада Ивановна спит в креслах.

Любовь

Зачем мы так скоро возвратились?

Орест

Мне казалось, что вам холодно, у вас даже руки дрожат.

Любовь

Но не от холода... впрочем, не знаю, может быть... *(Замечает Олимпиаду Ивановну.)* Ах, тетечка!.. Спит, бедная!..

(Подходит и смотрит на нее.)

Олимпиада Ивановна
(просыпается).

А, что здесь?!.. Ах, это ты, Любочка? Ну, как это я уснула?..

Любовь

Идите, тетя Липа, ложитесь как следует. Я тут сама запру за Орестом.

Олимпиада Ивановна

Хорошо, я иду. Спокойной ночи, голубушка. *(Целует ее.)* Да не сиди долго, ты знаешь, тебе это вредно.

Любовь

Знаю, знаю... Спокойной ночи!

Олимпиада Ивановна
(уходя)

Не забудь же запереть дверь.

Любовь

Хорошо, хорошо.

Олимпиада Ивановна уходит. Любовь и Орест — одни.

Любовь

Спокойной ночи!

(Подает руку Оресту.)

Орест

Вы меня гоните? Но я не могу так уйти! Я должен поговорить с вами о том, что не дает мне покоя весь этот вечер. Теперь, когда мы с вами шли туда и назад, вы не сказали мне и десяти слов... Люба, прежде этого не было между нами!

Любовь

Многое из того, что было прежде, теперь должно совсем, совсем перемениться.

Орест

Люба, как вы это сказали? Зачем вы это говорите?! *(Пауза.)* Вы как-то странно ведете себя со мной в последнее время. Вы как бы умышленно избегаете меня: едва я приду, вы тотчас находите дело в городе или посылаете за Александрой Викторовной, чтобы играть в четыре руки. И сегодня вы недаром так горячо просили ее остаться. Иногда я целый день стараюсь услышать от вас хоть одно ласковое слово, жду этого слова, как нищий милостыни, и часто — напрасно! Сегодня вечером, казалось мне, вы опять возвратились к прежнему дружескому тону, но теперь опять...

Любовь сидит, опустив глаза, молчаливо, неподвижно.

Орест

Что с вами? Вы так молчаливы? Вы даже смотреть на меня не хотите? Или я должен уйти прочь от вас?

Любовь

(глухим голосом, медленно)

Как хотите.

Орест

Люба, это для меня...

(Делает шаг к ней, но останавливается, отворачивается и отступает.)

Любовь

(порывисто встает, схватывает его руку обеими руками)

Орест, простите! Я не знаю... Мне вас так жаль, так ужасно жаль!

(Выпускает его руку, падает на колени, припадает к ручке кресел и рыдает.)

Орест

(бросается к ней)

Люба! Моя Люба! Моя дорогая! О чем ты, что с тобой?

Любовь

(встает, говорит сквозь рыдания)

Не называйте меня своей, я не хочу быть вашим злым духом, вашим вампиром!

Орест

Жизнь моя, что ты говоришь? Не злым духом, не вампиром будешь ты, а будешь моей звездой, моей любовью!

Любовь

(закрывает лицо руками, как бы в ужасе)

Ах, зачем это слово?! Теперь все погибло! Я так хотела быть вашим другом, верьте мне, больше ничем я не хочу, не могу и не должна быть! *(Опять плачет.)* Теперь и это погибло...

Орест

(с упреком)

Люба, стыдно, стыдно не иметь смелости перед своей собственной душой. Где же твои гордые речи? Помнишь, как ты говорила, что будешь всегда свободна и смела? Это ли твоя отвага? В том ли она, чтобы попрать свое сердце, погубить свое и чужое счастье? Жалкая же это отвага!

Любовь

Я боюсь за тебя, только за тебя! Хватит ли у нас сил

для такой странной любви? Что, если наша голубая роза — мечта? Сколько горя, сколько страданий тогда...

Орест

Зачем бояться моего слова? Я буду любить тебя так, как ты захочешь. Наша любовь будет так чиста, как та волшебная роза. Ты можешь отнять у меня мою жизнь, мое счастье, но моей любви отнять ты не можешь, ее уже никто не вырвет из моего сердца, даже ты! Поздно уже спасать меня, да и не хочу я такого спасения!

Любовь стоит молча, опустив голову и руки.

Орест

(подходит к ней ближе)

Люба, что ты говорила: только слабый трус не любит и боится риска!

Любовь

(прошла раза два по комнате с порывистыми жестами, потом остановилась у консоли, против Ореста)

Орест, ты упрекал меня в недостатке отваги, будто я боюсь сказать самой себе правду в глаза. Я теперь ничего, ничего не боюсь. Слушай. Я люблю тебя, давно люблю, больше жизни, больше счастья, больше всего на свете. Люби меня, я счастья хочу!

Орест

Люба, дорогая!

(Обнимает ее.)

Любовь

(целует его, как бы в экстазе, потом отшатнулась и посмотрела пристально в глаза)

Ты не будешь об этом жалеть? Ты не будешь меня упрекать, не испугаешься меня? Будешь меня любить всегда, всегда?

Орест

(не слушает ее слов, целует ее)

Зачем слова, клятвы? Не надо их! Я тебя люблю и больше ничего не знаю! Ничего!

Занавес

ДЕЙСТВИЕ ТРЕТЬЕ

Дачное место. Направо дачный домик Гощинской с верандой и садиком. На авансцене, тоже направо, беседка или трельяж, обращенный выходом к публике. Налево тоже домик, поменьше — Милевских. Дальше другие домики и деревенские белые хаты в садах. В глубине сцены река с пологим песчаным берегом. Утро. Яркое освещение. Перед поднятием занавеса слышно хоровое пение: «Пливе човен, води повен», которое усиливается crescendo. Когда подымается занавес, в глубине сцены, на реке, появляется лодка с компанией.

ВЫХОД 1

Лодка причаливает к берегу, и из нее выходят: Орест, Милевский, Острожин, Саня, гостья 1-ая, гостья 2-ая; у гостьи 1-ой в волосах речные лилии.

Гостья 1-ая

Что, господа, здесь будем кашу варить?

Саня

Какая каша? У нас в комнатах позавтракаем. *(К Милевскому.)* Сережа, голубчик, будь послушным мужем: поди распорядись, чтобы скорее подавали завтрак.

Милевский уходит в домик налево.

Потом погуляем в роще, а костры раскладывать хорошо только вечером.

Острожин
(2-ой гостье)

А ваши хохлацкие песни прекрасно подходят к водяному спорту, никак я этого не ожидал.

Гостья 2-ая

Почему же не ожидали?

Острожин

Да как же, такой контраст: примитивные мотивы полудикого народа и — спорт!

Гостья 1-ая
(к Оресту)

Вы, Орест Михайлович, умеете прыгать через огонь?

Орест

Конечно умею. *(К Острожину.)* Что вы там, Острожин, опять бранитесь?

Острожин

Я?

Гостья 2-ая

M-eur Острожин был так любезен, что обозвал наш народ дикарями.

Острожин

Извините, не дикарями, а полудикарями, это разница, и не только здешний народ, а вообще русский народ. Нашему народу не хватает самой первоначальной культуры — дрессировки!

Орест

Благодарю! Предоставим эту культуру собакам.

Гостья 1-ая

Ха-ха-ха!

Саня

Вы ошибаетесь, Орест Михайлович, дрессировка всем необходима.

Орест

Позвольте, однако...

Гостья 1-ая
(капризно)

Орест Михайлович, не ссорьтесь, я так не люблю, когда люди спорят!..

ВЫХОД 2

Те же и Милевский — слева.

Милевский
(выходит из дома)

Уже все готово, Санечка.

Саня

Хорошо. Пожалуйте, господа. Только надо там убрать все с лодки. Ты бы, Сережа, пошел.

Милевский направляется к лодке, Орест и Острожин за ним.

Не беспокойтесь, господа, он может и сам убрать, там немного.

Орест и Острожин все-таки идут.

Возьми же там и весла, Сережа, а то еще украдет кто-нибудь.

Милевский
(откликается с берега)

Хорошо.

Гостья 2-ая

Каково здесь у вас помещение, Саня? Хорошо вы устроились?

Саня

Так себе, по-дачному. Вот приходи ко мне в городе — там уже не то будет: я хочу настоящий европейский салон устроить! Знаешь, в России большею частью даже люди со средствами не умеют отделать своих комнат как следует, а, например, у французов...

Милевский, Орест и Острожин возвращаются от лодки с веслами и дамскими вещами.

Саня

Так пожалуйте, господа!
(Направляется к своей даче.)

Орест

Но я хотел еще к матери зайти.

Милевский

Зайдете еще, успеете! Пойдем, пойдем с нами, нехорошо разбивать компанию.

Саня, Милевский и Орест идут вперед, обе гостьи и Острожин отстали от них.

Гостья 2-ая
(тихо Острожину)

Кто бы мог подумать, что из m-eur Милевского выйдет такой образцовый муж и хозяин дома?

Острожин

А! Это все дрессировка!..

Смеясь, все трое всходят на крыльцо, потом входят в дверь левой дачи.

ВЫХОД 3

Из правой дачи на веранду выходит Любовь. У нее в руках складной табурет и ящик с красками. Она ставит табурет, садится боком к зрителям, открывает ящик, вынимает кисти и палитру, набирает красок и начинает писать на дощечке, вделанной в крышку ящика, время от времени посматривая на реку. На вид она бледнее и как бы чем-то озабочена. Через некоторое время она вздыхает, ставит ящик на пол, склоняет голову на руки, облокотившись на колени, и задумывается.

ВЫХОД 4

Любовь и доктор Проценко — выходит справа с удочкой и корзинкой в руках.

Доктор
(громко)

Здравствуйте, барышня!

Любовь
(вздрогнула)

Здравствуйте. Ах, как вы меня испугали!..

Доктор

Чем? Разве вы думали, что это не я кричу, а какой-нибудь враг-искуситель? *(Всходит на веранду и подает Любови руку.)* Ну, еще раз здравствуйте! *(Садится на ступеньках.)* Да что это вы, барышня, сегодня такая нервная? Может быть, нездоровы?

Любовь

Не знаю, право, так что-то не по себе! Голова болит... и так немного сердцебиение... должно быть, не выспалась.

Доктор

Что так? Жара мешала спать?

Любовь

Нет, кроме того, так мне как-то было... не то грустно, не то страшно, трудно рассказать! Вчера вечером я долго сидела в своей комнате, писала письма, тетя уже спала — и вдруг на меня напал страх! Вот я не верю ни в какие предчувствия, но мне все казалось, будто должно что-то случиться у нас недоброе, с тетей, что ли... Я пошла к реке. Я не боялась идти одна ночью, потому что я не окружающего боялась, а самой себя, того, что во мне. Мне казалось, что я вот-вот почему-то закричу не своим голосом и всех испугаю. Я долго стояла над рекой, было очень темно и в ней что-то шевелилось, росло, росло... и вдруг я подумала: ах, это со мной самой случится несчастье... Я стояла, пока не начало светать, тогда я пошла спать. И такое мне все тяжелое снилось... Мне снился страх, чувство страха, без причины. Ах, вообще мне теперь такие сны снятся, такие ужасные сны! Отчего бы это, скажите?

Доктор

Эх, барышня, все это нервы. Вот я вам Cali bromati пропишу или что-нибудь в таком роде. Это ничего, это с барышнями часто бывает.

Любовь

(улыбается)

Отчего же именно с барышнями, а с дамами разве не бывает?

Доктор

Нет, у барынь уже другое дело, там больше так, от раздражения, знаете... ну, там — истерика, обморок... А у барышень оно именно так: предчувствие, страхи. Потому что, изволите видеть, живет себе барышня на досуге, читает, мечтает, сердца же некому поверить, а оно молодое, ну и не без того, чтобы не было там какой-нибудь, как говорится, зазнобы... Девичье сердце — не камень...

Любовь

Но разве у замужних женщин не бывает еще больше горя?

Доктор

Э, все это уж, знаете, не то. Там уже разве, не дай бог, заправская беда приключится. Там, видите ли, женщина установилась, выбрала свою линию, у нее обязанности, семья, тут уже некогда настраиваться на романтический лад. Да ведь недаром и по статистике выходит, что между семейными людьми бывает меньше нервных и душевных болезней. Спокойная, установившаяся жизнь — лучшее лекарство против всяких действительных и возможных болезней.

Любовь

Да, я об этом читала. Ну, а как вы думаете, например, мне недавно писала одна подруга — вы ее не знаете, она в Петербурге: вот у нее мать умерла от чахотки, а теперь эта моя подруга замуж собирается. Ведь, правда, это нехорошо?

Доктор

А сама-то ваша подруга здорова?

Любовь

Да, здорова, до поры до времени...

Доктор

Ну, и дай ей бог счастья! Ведь это если начать разбирать, какая у кого была мать, да бабушка, да дедушка, так, пожалуй, половину рода человеческого придется в монахи постричь. Знаю я таких, у которых, казалось, все вороны каркали на свадьбе, а они себе живут припеваючи, даром, что у Крафт-Эбинга да Вейсмана благословения не испрашивали. Да вы думаете, сладка холостяцкая жизнь? Какое! Старый холостяк все равно, что старая собака, верьте моей совести — по собственному опыту знаю!

(Смеется, Люба тоже.)

Любовь

Вот так аттестат старым холостякам! А старым девам тоже такой?

Доктор

Бог с ними, я их не трогаю; это, знаете,— gens irritable!

(Смеется.)

ВЫХОД 5

Из левого домика выходит — **Саня**, с рабочей корзинкой и веером, **гостья 1-я** с удочкой, **гостья 2-я** с сачком; за ними **Орест**, **Острожин** — несет посуду с приманкой для рыбы, **Милевский** несет плед, коврик и складной стул, направляется вправо, перенимает стул из правой руки в левую и подает руку доктору, одновременно кланяется Любови.

Милевский

Услыхал я из дому олимпийский смех и тотчас подумал: значит, наш эскулап тут! *(Увидя удку.)* А, и вы вооружились?

Доктор

Да что ж, думаю, авось и на меня какой-нибудь глупый карась набежит, ведь не глупее же я всех карасей, чтобы так-таки ни одного не поймать!

Милевский

(доктору)

Ну, так пойдем вместе, выберем место.

(Уходят оба.)

Орест

(подходит к Любови)

Доброе утро, Люба. *(Тише.)* Ты пойдешь с нами?

Любовь

(холодно)

Доброе утро. Нет, не пойду.

Орест

Почему?

Любовь

Так, без меня обойдется.

(Поворачивается к Сане.)

Гостья 1-ая

(стоит в стороне, не здоровается с Любой, держится как незнакомая)

Орест Михайлович, у меня нет крючка на удочке, помогите!

Орест идет нехотя к ней. Люба бросила ревнивый взгляд в их сторону.

Любовь

(Сане)

Вы были в самом городе?

Саня

(к Любе)

Да, вот и Ореста Михайловича встретили там в чаянии парохода да и забрали с собой.

(Отходит, обмахиваясь пальмовым веером.)

Острожин

Что это вы, Любовь Александровна, не принимаете участия в наших parties de plaisir? Здоровы ли?

Любовь

(рассеянно, все смотря на Ореста и 1-ю гостью)

Вы давно приехали? Я как-то не слыхала.

Острожин

Нет, недавно. *(Посмотрел на посуду с приманкой, которую держит в руках.)* Фу, однако это довольно мерзкая штука, это червивое прельщение!

(Тихонько отходит и ставит посуду на землю.)

Гостья 1-ая

(разговаривает с Орестом во время разговора Любы с другими)

Вы, кажется, скучаете сегодня, Орест Михайлович?

Орест

Нет, вам так кажется.

Гостья 1-ая

Как хотите, у вас странный характер. Вот, например, вы говорили, что вам здесь не пишется, а между тем, вы на лоне природы...

Орест

Иногда одного лона природы бывает мало.

Гостья 1-ая

(кокетливо опускает глаза)

Да, это правда.

Орест

Недаром люди всегда старались населить безлюдные леса и воды нимфами, русалками, вообще чем-нибудь живым, хотя бы даже фантастическим, воображаемым. Кроме того, для литературной работы необходимо известное душевное равновесие...

Острожин

(отзывается)

Напротив, литератор должен чувствовать на себе все повышения и понижения температуры общественного организма.

Орест

(не слушая Острожина)

Вот этого-то равновесия я и не умею достигать по желанию. Я не принадлежу к школе parnassiens.

Любовь

(резко)

Но до сих пор я не думала, что вы принадлежите к символистам!

Орест

Я? К символистам?

Любовь

(не отвечает. К ней подходит гостья 2-ая, здоровается)

Давно мы с вами не виделись!

Острожин

(Сане)

А мне нравятся символисты.

Саня

Неужели?

Острожин

Серьезно! *(Таинственно, разводя беспорядочно руками.)* «Фиолетовые руки на эмалевой стене» — знаете, что-то таинственное — «полусонно чертят звуки»...

Саня
(смеется)

Полноте!

Гостья 2-ая
(Любови)

Вас можно поздравить?

Любовь

С чем?

Гостья 2-ая

Мне говорили, что вы обручены...

Любовь

Благодарю за новость. С кем же?

Гостья 2-ая
(оглядывается на Ореста)

Ах, извините... это, значит, так себе, слух, а мне передавали как верное...

Любовь

Интересно бы знать психологию специалистов по чужим делам; должно быть, это всякие альтруисты, так как наверное им не останется времени на собственные дела!

Саня

Пойдемте же, господа! Что мы тут жаримся? Да иди и ты с нами, Люба!

Любовь

Нет, я не могу.

Саня

Ну, как хочешь. Орест Михайлович, а где же ваша удочка?

Орест

Я, может быть, потом приду, теперь мне в самом деле надо зайти к матери на минуту.

Гостья 1-ая

— Приходите же, вы обещали мне показать, как ловить сачком!

Компания уходит.

ВЫХОД 6

Любовь и Орест одни.
Любовь сидит, опустив глаза. Орест взошел на веранду, прислонился к столбу и смотрит на нее. Любовь встает, как бы собирается уйти.

Орест

Люба!

Любовь

(останавливается, но не смотрит на него)

Что? Иди к матери, ты ведь говорил, что тебе надо к ней.

Орест

Я это сказал, лишь бы не идти с ними.

Любовь

Напрасно. Можно было пойти.

Орест

Ты что-то странная сегодня, какая-то расстроенная... Не больна ли ты? Я еще вчера заметил.

Любовь

(переходит из холодного, саркастического тона в запальчивый)

Вчера заметил... а сегодня все утро тебе было совершенно все равно!

Орест

Люба, бог с тобой!.. Я все время только и думал, как бы отвязаться от этой скучнейшей компании.

Любовь

Скажите, пожалуйста, «скучнейшей»! С каких это пор она стала для тебя скучнейшей?

Орест

С тех пор, как ты перестала в ней бывать.

Любовь

Зачем же мне бывать в этом обществе? Затем разве, чтобы и там нарушать равновесие. Довольно с тебя и так...

Орест

Стыдно тебе так говорить, Люба!

Любовь

Не думай, что я ничего не понимаю.

На эти слова входит г-жа Груич и останавливается за трельяжем.

Что же, иди, иди от меня на лоно природы, там, может быть, как раз найдешь русалочку с речными лилиями в волосах!

Орест

(едва сдерживаясь)

Ну, Люба, это уже что-то такое, чего я вовсе не понимаю. Это не похоже на тебя. Я даже возражать не хочу.

Любовь

(с иронией)

Ах, какая кротость голубиная!

(Вдруг разражается истерическим рыданием и бросается в комнаты.)

Орест хочет бежать за Любой.

Г-жа Груич

(окликает)

Орест!

(Выходит из-за трельяжа.)

Орест
(останавливается)

Я, мама, сейчас!.. Подожди!
(Хочет идти.)

ВЫХОД 7

Орест и г-жа Груич.

Г-жа Груич
(берет Ореста за руку)

Нет, Орест, подожди, ты должен выслушать меня.

Орест

Мама, ты выбрала неподходящее время для разговоров, я теперь не в таком настроении.

Г-жа Груич

Некогда выбирать настроение. Прости, я буду говорить без предисловий. Послушай: твои отношения с Любой очень меня огорчают.

Орест

Что же ты видишь дурного в нашей дружбе?

Г-жа Груич

Слово «дружба» тут не подходит, между друзьями не бывает таких сцен, как та, которая только что произошла здесь. Да что говорить? Все считают вас женихом и невестой — мне уже не раз делали намеки на этот счет. А между тем, ты сам знаешь, что этого не должно быть. Ты должен подумать об этом серьезно и не заходить далеко, а разойтись, пока не поздно.

Орест

Отчего же разойтись?

Г-жа Груич

А какой же, по-твоему, выход? Разве лучше расстраивать себя и ее? Ведь так долго продолжаться не может, это фальшиво и тяжело, игра в какую-то неземную любовь пристала только подросткам, и я никогда не поверю,

чтобы Люба могла быть в самом деле таким ребенком, каким она притворяется. Ей не шестнадцать лет. Она просто очень искусно рассчитала все ходы.

Орест

Мама, я прошу тебя не говорить так о Любе, или я прекращу разговор.

Г-жа Груич

Пожалуйста, без поправок, я вправе выражать свои мысли и не заботиться о стиле, говоря с родным сыном. Ну, а чем же ты объясняешь то, что она держит тебя как на привязи, как паук...

Орест

Это неизвестно, кто кого больше держит.

Г-жа Груич

Конечно, она тебя. Что же из того, что она не называется твоей женой? Так удобнее всего: все права и ни одной обязанности.

Орест

Мама, ты сама себе противоречишь. Это, наконец, против всякой логики!

Г-жа Груич

А где же у вас логика? Возвышенные теории, новая мораль! Хороша мораль,— испортить жизнь человеку! Нет, не будет этого, я не отдам тебя этой demi-vièrge, этому вампиру! Ты должен с ней разойтись.

Орест

Этого не будет никогда, никогда! Я скорее с жизнью расстанусь! Ты не имеешь права требовать этого.

Г-жа Груич

Орест, я имею на тебя право. Я тебя вырастила, взлелеяла, я тебе всю свою жизнь отдала. Нет той жертвы, какую бы я для тебя не принесла.

Орест

Я от тебя никогда никаких жертв не просил и теперь не прошу, а ты хочешь отнять у меня мою жизнь, мое счастье. Это просто эгоизм, насилие!

Г-жа Груич

Орест! Орест! Дитя мое! Что ты говоришь?! Я для тебя на все готова! Женись, оставь меня, делай, что хочешь, только не губи себя. Разве ты не знаешь, что ты сгубишь себя, женившись на ней. Ведь ее мать была сумасшедшая!

Орест

Какое мне дело до ее матери!

Г-жа Груич

О господи! Орест, неужели ты женишься на этой сумасшедшей?

Орест

Да, я женюсь на ней или сам сойду с ума, если ты этого хочешь.

Порывисто идет прочь. Мать хватает его за руку, он вырывается и бросается в правую дачу, куда ушла раньше Любовь.

Г-жа Груич

Орест!.. Орест!..

Орест скрывается в дверях.

Боже мой, боже!..

(Уходит, охватив голову руками.)

ВЫХОД 8

Орест и Любовь.

Любовь

(выбегает на веранду, одну руку прижимает ко лбу, а другой отстраняет от себя Ореста)

Оставь меня, оставь меня, все кончено, я уеду, мы больше не увидимся... Твоя мать права, ты не должен жениться на сумасшедшей.

Орест

Люба, прости ей, это просто ревность материнская, она не привыкла меня делить с другими. Потом она увидит, какое счастье ты мне дашь, и первая попросит у тебя прощенья.

Любовь

Нет, нет, она говорила правду. Я вампир, я пью твою кровь.

Орест

Жизнь моя, что ты говоришь? Ты просто расстроена сегодня, успокойся. Забудь ты этот несчастный разговор! Что тебе до него? Ведь я тебя люблю по-прежнему! Нет, сильнее прежнего...

Любовь

(плачет, припадая к колонне)

О, наша голубая роза, что из нее вышло!

Орест

Не жалей! Что вышло, то должно было выйти; будем брать от жизни то, что жизнь дает.

Любовь

Не могу, не имею права.

Орест

Права? Я знаю только одно право — право на счастье. Но какое же ты имеешь право отдавать меня в жертву какой-то фантазии, какой-то фикции? Ведь ты знаешь, что, оставляя меня, ты губишь меня всецело, у меня ничего не останется в жизни без тебя.

Любовь

(делает над собой усилие, перестает плакать, кладет ему руку на плечо)

Нет, дорогой, не говори так, у тебя останется твой талант.

Орест

Он погибнет без тебя, потому что ты моя муза, ты моя поэзия! Я теперь ничего не пишу, потому что у меня нет

мыслей в голове, кроме одной, что ты не моя и что я не могу так жить... Ты хочешь погубить навсегда меня, мою славу и все, что я мог бы создать. Я чувствую в себе огонь, который мог бы создать чудеса, но ты хочешь его угасить. Что же, пусть гаснет, мне теперь ничего не жаль!

Любовь

Орест... о как мне тяжело это говорить... ты молод, ты можешь пережить, забыть это все, найдешь другую, лучше меня...

Орест

(резко повышает голос)

Не оскорбляй меня, я не могу этого переносить! Лучше тебя нет в мире, а если и есть, то мне не надо! О, если бы ты меня любила так, как я тебя...

Любовь

Орест, ты знаешь, что я люблю тебя, что я только тебя люблю.

Орест

Кто любит, тот не отдает любимого человека в жертву мертвой теории, кабинетным измышлениям, каким-то химерам!

Любовь

А что, если это не химеры?

Орест

Все равно! С тобой я на все готов. Все готов с тобой делить!

Любовь

Даже сумасшествие?

Орест

Все! Только будь моей! Ты моя?.. моя?..

(Обнимает ее.)

Любовь

(слабым голосом)

Твоя....

(Слабеет, тихо опускается и падает из его объятий на землю без чувств.)

Орест

(припадает к ней)

Люба!.. Люба!.. Что с тобой?.. Боже мой! Она без чувств!.. Я убил ее!.. Люба, Люба, что с тобой? Приди в себя!.. Люба!

Любовь

(приходит в себя)

Ах, я лежу? *(Быстро и легко подымается.)* Ты зачем бросил меня на пол? Вот какой ты!

Орест

Тебе лучше, дорогая? Что с тобой было, Люба? Как ты себя чувствуешь?

Любовь

Э, пустяки! Мне так хорошо! Я так счастлива! *(Бросается ему на шею.)* И ты счастлив — правда?

Орест

Правда, мое счастье, моя жизнь! Но когда же мы будем навсегда вместе? Когда ты назовешь меня своим перед всеми?

Любовь

Пойдем!

Орест

Куда?

Любовь

В церковь.

Орест

Зачем?

Любовь

К венцу.

Орест

Нет, милая, не шути! Скажи! До шуток ли теперь?

Любовь

Какие тут шутки? Нас уже давно ждут... Ах, постой, ведь я еще не одета! Но это ничего, я сейчас!.. Минуточку, минуточку... *(Бежит на веранду, останавливается, оглядывается и посылает Оресту воздушный поцелуй.)* В одно мгновенье, моя любовь!.. Тетя Липа, тетя Липа! Где мое белое платье?

(Исчезает в дверях.)

Орест

Что ты, Люба? *(Бежит к двери. Любовь быстро захлопывает и запирает дверь, слышен ее голос: «Тебе нельзя! Жених не должен входить, когда невеста собирается к венцу!» Орест стучит в дверь, ему никто не отворяет. Он бежит к левой даче.)* Сергей Петрович!.. Александра Викторовна!.. Кто-нибудь, ради бога! Помогите!.. *(Вбегает в дверь, потом возвращается.)* Никого нет! О господи!.. *(Опять стучится в дверь правой дачи напрасно, потом забегает за дачу, слышно стук там.)*

ВЫХОД 9

Любовь, в белом пеньюаре, волосы распущены, в руках шляпа амазонка с длинной черной вуалью. Олимпиада Ивановна спешит за ней в испуге.

Олимпиада Ивановна

Любочка! Что ты, что ты?.. Ах, что с тобой?..

Любовь

Белой не нашла, все равно, теперь черное в моде. *(Отрывает от шляпы вуаль, шляпу бросает. Рвет цветы и вместе с вуалью надевает их на голову.)* С живыми цветами оригинальнее будет!

ВЫХОД 10

Саня, Милевский, Олимпиада Ивановна, Орест, Любовь.

Саня

(увидя Любу, остановилась пораженная)

Что это такое?

Олимпиада Ивановна

Ах, не знаю!.. Что-то ужасное!..

Орест

(к Милевскому)

Где доктор? Где доктор?.. Скорее!..

Саня хватает Милевского за руку.

Милевский

Он там, на берегу.

Олимпиада Ивановна

Пойду скорее за ним! Может быть, что-нибудь... *(Уходит.)*

Любовь

Я готова! Только роль повторю; после свадьбы мой дебют. *(Идет на веранду и декламирует монолог Джульетты.)*

Быстрее мчитесь, огненные кони,
К жилищу Феба! О, когда б возница,
Такой как Фаэтон, вас гнал на запад,
Ночь облачная вдруг бы наступила.
Приди, ночь кроткая, с покровом темным
Матрона строгая, вся в черном. Ночь, приди!
Приди, Ромео! Ты мой день полночный!
Ты будешь так белеть на крыльях ночи,
Как первый снег на ворона крыле.
О мой Ромео!
(Бросается с веранды, обнимает Ореста.)
Пойдем, пойдем, пора!

Орест

(хватает ее за руки)

Люба! Я тебя провожу в комнаты... Успокойся, ты больна!..

Любовь

Ай, оставь мои руки! Прочь, я сама тебя не хочу! Злой какой! Бери себе Саню! *(Вырывается, быстро идет к Сане, берет ее за плечи и толкает к Оресту.)* Целуйтесь!

Саня

Ах, помогите!

(Уходит в свою дачу и захлопывает дверь.)

Любовь

(Милевскому)

Как это я до сих пор не замечала, что у вас такие красивые усы? *(Берет его лицо руками и поворачивает к себе.)* Только жаль, что от них черные мотыльки на руке остаются. Часто ваша жена моет ручки? *(Смеется.)* Как это вы говорили: любовь — это балерина! Значит, я — балерина.

(Срывает с головы вуаль, машет им над головой, бросает и подхватывает цветы, танцует, быстро кружась. Пробегая мимо Ореста, умышленно задевает его вуалью. Орест хочет ее удержать, но она ловко уклоняется и взбегает на веранду.)

Милевский

Может быть, ей надо дать что-нибудь для успокоения?.. Пойду поищу капель.

(Уходит в свою дачу.)

ВЫХОД 11

Любовь, Орест, доктор входит справа с Олимпиадой Ивановной.

Любовь

А, Яков Григорьевич! Станьте там! *(Указывает место перед крыльцом.)* Я с вас нарисую Гиппократа, Сократа, а вы, тетя Липа, будете Ксантиппой. Ха-ха-ха! Не хотите? *(Берет большую кисть, быстро мажет ею по дощечке, потом бросает ящик на землю; краски и кисти рассыпаются.)* Песок прилипнет, и это будет основным тоном, а то Крицкий говорит, что мне недостает основ. А я ему говорила, что я Жанна д'Арк *(с величественным жестом)*: «Гори, сияй, святая орифламма!»

Доктор

(подходит к ней, берет за руку)

Любовь Александровна, как вы теперь себя чувствуете? Утром вы жаловались на головную боль, а теперь вам лучше?

Любовь

(весело)

О боже мой, и тут болит, и тут, и тут. *(Указывает на голову, на руки, быстрым, дрожащим жестом проводит руками по всему телу.)* Но это ничего, nur ein kranker Mensch ist Mensch! Ступайте спать, я вас не удерживаю.

Доктор

(Олимпиаде Ивановне)

Подите, приготовьте холодную ванну.

Олимпиада Ивановна уходит вправо.

Любовь

А, заговор!.. Отравить меня хотят? Говорят, что я с ума сошла!

(Кричит и плачет.)

Орест

Люба!

Любовь

(толкает его)

Уйди! *(Подбегает к доктору и шепчет ему на ухо.)* Я ему не верю, у него mania grandiosa; он думает, что он Данте, а вот я ему на зло. Слушайте:

В синем небе тучки золотые тают,
Звезды не сияют.
Над водою быстро ласточка взвилася,
В небо унеслася.
Здесь в хрустальном сердце золотые грезы,
А шипы — у розы!

(Кокетливо смотрит на Ореста, тот закрывает лицо руками.)

Ха-ха-ха! Завидно! Jalousie d'artiste. *(Вдруг обнимает и целует доктора.)* Отчего вы, Яков Григорьевич, не женитесь? Вам бы надо жену молоденькую, хорошенькую! *(Считает у него на голове волосы.)* Один волос, два, три, четыре, э, больше, чем у Бисмарка! Они думают, что я... *(Трогает себя по лбу, стуча пальцем.)* А я всегда была такая,— так веселее, вот я вам расскажу. *(Говорит оживленно, с волнением, но напряженным выражением лица,*

как бы вспоминает или ловит нить идей. Тон решительный, убеждающий; речь к концу все ускоряется.) Я была душой общества, а потом они все так пели, пели... нет, правда, играли... нет, вовсе не то, я им рассказала одну очень смешную историю, а им стало грустно. Смотрите, вот летучая рыбка! Это счастье! А ну, кто скорее?

Быстро бежит к реке. Орест пересекает ей дорогу и ловит ее за талию. Олимпиада Ивановна входит на половину ее монолога, рыдает, доктор утешает ее.

Любовь

(бьет в ладоши)

Я выиграла, я выиграла! О счастье!

Орест

Люба, Люба! Да что же это такое? Помогите же!

Любовь

(тихо, понизив голос, удивленно)

Ты мешаешь мне поймать счастье?

Занавес

ДЕЙСТВИЕ ЧЕТВЕРТОЕ

Комната, какие обыкновенно бывают на русских курортах, например в Ялте. Кроме обыкновенной дачной обстановки, на авансцене, слева, большое кресло chaise longue. Комната представляет не спальню, а гостиную. Направо дверь в комнату Любови, на средней стене входная дверь, налево глухая дверь.

ВЫХОД 1

Олимпиада Ивановна и за сценой, справа, Любовь и психиатр. Олимпиада Ивановна одна, стоит у правой двери и прислушивается к разговору за дверью. За дверью слышен шум отодвигаемого стула и голос психиатра: «Мое почтение!», потом голос Любови: «До свиданья, доктор!» Олимпиада Ивановна поспешно отходит от двери в противоположный конец комнаты.

ВЫХОД 2

Психиатр выходит справа и притворяет за собой дверь.

Олимпиада Ивановна

(тихо)

Ну, что, доктор?

Психиатр

(заговаривает тоже тихо; вообще весь разговор происходит вполголоса)

Ничего особенного, но, конечно, осторожность не мешает.

Олимпиада Ивановна

Как же это, доктор?

Психиатр

Главным образом берегитесь вредных влияний, нервных раздражений, неприятностей.

Олимпиада Ивановна

Да как же от них уберечься? Любочка такая впечатлительная! Положим, теперь она стала тише, спокойнее, чем прежде... Так вот только иногда расплачется, рассердится, а потом ничего, опять спокойна...

Психиатр

(про себя)

Ну, это спокойствие...

Олимпиада Ивановна

Что вы говорите?

Психиатр

Ничего. Я хотел сказать, что маленькие развлечения были бы полезны. *(Улыбается.)* Мы здесь не лечим скукой.

Олимпиада Ивановна

Да только бы она хотела, я ей мешать не буду, но она все говорит, что она утомлена, ничего не хочет. А сегодня я вот и вас пригласила, потому что Любочка жаловалась на головную боль... «Так»,— говорит...

Психиатр

Знаю, она мне говорила... *(Задумался.)* Вы говорите, год прошел?

Олимпиада Ивановна

Да.

Психиатр

Вы говорили, что это у нее не долго было?

Олимпиада Ивановна

Да, около месяца, потом сразу прошло, как рукой сняло.

Психиатр

А потом не было рецидива?

Олимпиада Ивановна

Как это?

Психиатр

Так иногда бывает... возвращается... периодически...

Олимпиада Ивановна

Ах, что вы? Не дай бог!

Психиатр

Что ж, знаете, осмотрительность никогда не помешает; мы, врачи, всегда принимаем во внимание даже самую худшую возможность...

Олимпиада Ивановна

Что же надо делать?

Психиатр

Пока все то же, что я сказал, а если бессонница и головная боль не уступят перед бромом, тогда попробуем морфий.

ВЫХОД 3

Олимпиада Ивановна, психиатр и Любовь входит справа на последние слова, бросает подозрительный взгляд на тетку и доктора. При входе ее они начинают громко говорить.

Психиатр

(Олимпиаде Ивановне, отступая к двери)

Так вы, пожалуйста, наблюдайте, чтобы ваша племянница принимала ванны правильно и чтобы вечером не сидела долго.

Олимпиада Ивановна

Хорошо, я уж присмотрю, лишь бы она слушалась.

Психиатр

Главное, не следует читать на ночь, тогда, надеюсь, и бессонница пройдет. Еще раз, мое почтение.

(Кланяется обеим, Люба молча отвечает поклоном, психиатр исчезает в средних дверях.)

Олимпиада Ивановна

(ему вслед)

До свиданья!

За стеной кто-то начинает играть гаммы.

ВЫХОД 4

Олимпиада Ивановна и Любовь.

Любовь

Ах, эти гаммы!.. Тетя Липа, подите попросите эту даму, чтобы она оставила свою игру, я не могу этого слышать!

Олимпиада Ивановна

Но, Любочка, она уже и так жаловалась, что мы мешаем ей заниматься музыкой...

Любовь

Пусть играет в то время, когда меня нет дома.

Олимпиада Ивановна

Ты теперь так редко выходишь.

Любовь

Неужели я должна из-за нее весь день на солнце жариться? А впрочем, пусть барабанит! Что уж! Все равно.

Олимпиада Ивановна

Ну, полно, не сердись. Должна же она понять, что у человека голова болит.

(Выходит.)

Любовь

(вслед Олимпиаде Ивановне)

Приходите скорее, я не хочу оставаться одна.

Гаммы вскоре затихают.

ВЫХОД 5

Любовь — одна, потом Надежда Петровна у окна.

Любовь

(берет книгу, садится в chaise longue, пробует читать, но вскоре бессильно опускает руку, и книга падает на пол, но Любовь не обращает на нее внимания)

Ах, ничего не понимаю, глупа стала!

Надежда Петровна

(появляется у окна)

Любовь Александровна, вы дома?

Любовь

(встает и подходит к окну)

Дома. Войдите, пожалуйста, Надежда Петровна!

Надежда Петровна

Нет, Любовь Александровна, я не могу, вот веду своих малышей на песок. *(Зовет, отвернувшись от окна.)* Маня! Коля! Куда же вы? Подождите! *(Любе.)* Я вот зашла, думала, может быть, и вы с нами, поддержите мне компанию.

Любовь

Не сегодня, Надежда Петровна; вы уж меня извините, раскисла что-то.

Надежда Петровна

Э, пустяки! Это от жары. Вот возьмите-ка с собой ваши принадлежности,— может быть, какой-нибудь этюд напишете, а я вам почитаю.

Любовь

Не подвигается что-то мое рисование теперь... Утратила способность. Не знаю, куда и краски девала...

Надежда Петровна

Ну, это вам грех так пренебрегать своими талантами!..

Любовь

Какие таланты! У меня их никогда не было.

Надежда Петровна

Полно, полно, унижение паче гордости! Я уже узнала от вашей тетушки, что вы поете; да такая вы недобрая, что и не хотите нам свое искусство показать.

Любовь

Тетя Липа вспомнила дела давно минувших дней. Elles étaient belles les neiges d'antan...

Надежда Петровна

Вы сегодня с левой ноги встали, Любовь Александровна. Пойдемте-ка, право!

Любовь

Ну, хорошо!.. Я, пожалуй, приду; только не сейчас, надо все-таки переодеться.

Надежда Петровна

Так я буду ждать вас около нашей купальни. Дети, где вы?

(Уходит.)

ВЫХОД 6

Любовь и Олимпиада Ивановна — входит слева.

Любовь

(пододвигает стул, сама садится в chaise longue)

Сядьте около меня, тетя.

Олимпиада Ивановна садится на стул.

Послушайте, зачем вы звали доктора?

Олимпиада Ивановна

(смущенно)

Я, Любочка, не звала его, он сам пришел... мы встретились...

Любовь

Ах, тетя Липа! Хотя я и поглупела теперь, но еще не окончательно, и меня не так легко обмануть.

Олимпиада Ивановна

(опустив глаза)

Да кто же тебя обманывает?..

Любовь

Не стыдитесь, я знаю, у вас добрые намерения: «блаженна ложь»... Да жаль, пользы мало. Я ведь знаю, что когда дело доходит до морфия, то это уже плохо.

Олимпиада Ивановна

Это тебе послышалось!

Любовь

Что послышалось? Ну, вот и проговорились!.. Эх, конспиратор из вас!.. Впрочем, бог с вами, простите, зачем я, в самом деле, мучаю вас? Я вам уже и без того надоела.

Олимпиада Ивановна

Грешно тебе так говорить...

(Отворачивается.)

Любовь

(берет Олимпиаду Ивановну за руку, привлекает к себе и целует)

Нет, тетя, милая, я шучу!

Олимпиада Ивановна

Шутки твои...

Любовь

Такие же, как и я сама, глупые. Ну, довольно, не сердитесь! Я знаю, что вы меня любите.

(Целует ее руку, тетка целует Любу в голову. Потом Люба склоняет голову на плечо к тетке, та гладит ее волосы.)

А только лучше бы вы меня не любили, тогда я могла бы уйти...

Олимпиада Ивановна

Куда это уйти, Люба?

Любовь

Да совсем прочь с этого света.

Олимпиада Ивановна

Не говори так.

Любовь

(поднимает голову и откидывается на спинку кресла)

А как вы думаете, тетя Липа, для чего люди должны жить?

Олимпиада Ивановна

Как для чего? Просто для жизни...

Любовь

А когда жизни нет, тогда как?

Олимпиада Ивановна

Как это может быть? Жизни нет тогда, когда человек умер, а пока он жив...

Любовь

О, если бы всегда было так! А то ведь часто есть человек на свете и можно подумать, что он живет, а в нем уже давно нет жизни...

Олимпиада Ивановна

Это только так кажется, Люба.

Любовь

Кажется?.. Может быть, и кажется... Но тогда, значит, это так и есть.

Олимпиада Ивановна

То есть, как это?

Любовь

Например, если кому-либо кажется, что он счастлив, то, значит, он и в самом деле счастлив... И я раз была счастлива, так счастлива!.. Зачем прервали это счастье... Ах, что я говорю? Разве это можно прервать или отвратить? Это фатум, это мойра!

(Порывисто встает и закрывает лицо руками.)

Олимпиада Ивановна

Что с тобой, Люба?

Любовь

Ах, ничего, я вспомнила... Если бы вы знали, как мне бывает стыдно при этих воспоминаниях, просто, хоть сквозь землю провалиться!.. О, неужели опять?..

Олимпиада Ивановна

Не думай об этом... Ну, что там вспоминать! Оно уже прошло, слава богу, это несчастье...

Любовь

Несчастье!.. Все несчастье! А когда же было счастье? Ах, тетя!.. Ну, довольно, я опять вас расстроила. Не обращайте внимания, это так, голова болит, вот и нервничаю. *(Пауза.)* Знаете, о чем я вас попрошу? Достаньте мне мой альбом с карточками, он там, в сундуке.

Олимпиада Ивановна

Что это тебе вздумалось?

Любовь

Так... Пожалуйста.

Олимпиада Ивановна уходит влево. Любовь поет отрывками «Posa la mano»... обрывает, потом — «Ой, місяцю, місяченьку», тоже обрывает, махнув рукою, прислоняется к косяку окна.

ВЫХОД 7

Олимпиада Ивановна входит слева с альбомом.

Олимпиада Ивановна

(подает Любе альбом, та берет его, но не раскрывает)

Ну, вот тебе твой альбом.

Любовь

Спасибо, тетечка. Да! Я забыла вам сказать: тут недавно приходила Надежда Петровна, звала меня вместе идти к морю. Приготовьте, пожалуйста, мои вещи для купанья, я, может быть, пойду, скоро ведь пора будет.

Олимпиада Ивановна уходит.

Любовь одна. Садится за стол, открывает альбом, находит одну карточку, смотрит на нее с минуту, облокотившись на руку, потом вынимает карточку из альбома и тихим дрожащим голосом читает надпись на обороте: «Моей Беатриче». Кладет голову на стол и тихо плачет, вытянув руку с карточкой вдоль стола.

ВЫХОД 8

Милевский за сценой.

Милевский
(за окном)

Pardon, madame, позвольте спросить, здесь живет m-lle Гощинская?

Женский голос
(отвечает)

Здесь, вот ее дверь.

Любовь поспешно встает, отирает глаза, оправляет волосы и идет отпирать.

ВЫХОД 9

Милевский появляется в средних дверях.

Милевский

Здравствуйте, Любовь Александровна! Насилу нашел вас на этом Олимпе!

Любовь

Откуда вы, Сергей Петрович?! Будто с неба свалились!

Милевский

Все равно что с неба,— с моря,— а оно теперь совсем как небо: чудное!

Любовь садится к столу, Милевский тоже.

Любовь

Вы, значит, недавно приехали?

Милевский

Сегодня утром.

Любовь

И Саня, конечно, с вами?

Милевский делает утвердительный жест.

Любовь

Отчего же она не пришла с вами? Боится меня?

Милевский

Что вы, бог с вами! Она просто устала, море утомило. К тому же вас надо было прежде найти!

Любовь

А как же вы нашли? Откуда вы узнали мой адрес?

Милевский

Как-то встретил Крицкого, он мне и сообщил. Он, кажется, был единственным счастливцем, получавшим письма от вас.

Любовь

Не много же и он их получил... Что же, долго вы меня искали?

Милевский

Долгонько. Как видите, Сане пришлось бы немало походить, а сегодня такая страшная жара! Так вот Саня и послала прежде меня на разведки. На то и мужья, чтобы жены напрасно не беспокоились!

Любовь

О, в таком случае роль мужа неблагодарна.

Милевский

Нет, почему же?! Истинно рыцарская роль: защищать слабых, служить своей даме, а за это она защищает нас от самых опасных врагов — от нас самих. Она вносит в нашу жизнь спокойствие, постоянство, уверенность...

Любовь

Вот как! У вас прежде, кажется, были не такие старинные теории,— более в стиле fin de siècle...

Милевский

Что делать, Любовь Александровна: tempora mutantur... не кончаю, потому что это банально. А что касается теорий вообще, то теория всегда служит практике, ничего не доказывает и ни к чему не обязывает.

Любовь

Легко жить на свете таким людям, как вы.

Милевский

Что ж!.. я не жалуюсь на судьбу, nous sommes des bons amis!

Любовь

Как видно, вы, собственно, мало переменились с тех пор, как мы с вами виделись.

Милевский

А почему бы я должен был так уж радикально перемениться? Не так-то много времени прошло с тех пор.

Любовь

Да... это правда... мне все кажется, что это так давно было... Ну, что там новенького случилось у нас за это время?

Милевский

Кое-что есть: новое общество основалось,— клуб велосипедистов. Зимой у нас составился небольшой драматический кружок, были спектакли — и не без триумфов! Приглашали мы к себе Ореста Михайловича, но он отказался.

Любовь

Почему?

Милевский

Не знаю, отговаривался болезнью; положим, правда, что он уже и тогда был не совсем здоров.

Любовь

А что же с ним теперь?..

Милевский

Неужели он вам ничего не писал?

Любовь

Мы не переписываемся.

(Взглядывает на Милевского тревожно и нетерпеливо.)

А что же с ним?

Милевский

Да все нервы. Должно быть, ему этот год дорого обошелся. Был я у него перед выездом и застал его совсем в плохом состоянии: ходить не может, нейрит, что ли, сердце, говорят, не в порядке.

Любовь

(порывисто встает, сжимает руки, уходит на авансцену так, что обращается к Милевскому спиной)

Что же говорят доктора?

Милевский

Как всегда при нервных болезнях,— ни то ни се. «Переутомление» — это теперь модное слово, везде его суют. Ну, запретили писать.

Любовь

Запретили писать! Это варварство, а не леченье!

Милевский

Да он, может быть, и сам не писал бы: он в самом деле очень болен. Впрочем, вы скоро сами можете его увидеть: доктора его в Крым посылают.

Любовь

Я его не увижу.

Милевский

Почему?

Любовь молчит.

Простите, Любовь Александровна, я не люблю вмешиваться в чужие дела, но на правах старого приятеля скажу: мне кажется, вы слишком резко порвали отношения...

Любовь

Мне ничего другого не оставалось.

Милевский

Но следовало подумать о том, как это может отразиться на других.

Любовь

Меня никто не просил оставаться, напротив, мне даже казалось...

Милевский

Как видите, вы ошибались. Впрочем, извините меня, мне кажется, что все это было роковой ошибкой, это сразу можно было видеть. Когда люди хотят поставить себя вне реальных условий...

Любовь

Не трудно быть пророком задним числом.

Милевский

Опять ошибаетесь и на этот раз умышленно. Я не раз пробовал предостерегать и вас, и Ореста Михайловича, но всегда встречал такой резкий отпор...

Любовь

Предостерегали! Неужели вы думаете, что можно кого бы то ни было предостеречь шуточками да каламбурами? Я во всю свою жизнь ни от кого не слыхала серьезного, искреннего, дружеского предостережения. А теперь... о, теперь много найдется друзей, которые будут качать головой да приговаривать: «Мы ведь говорили...»

Милевский

Вы несправедливы к своим друзьям, Любовь Александровна. Положим, людям всегда свойственно стараться свалить всю свою вину на другого.

Любовь

Вину? Кто же, по-вашему, виноват в этой, как вы называете, роковой ошибке?

Милевский молчит, смотрит на Любу.

Вы молчите, но я знаю ваши мысли. Мы оба одинаково виноваты, никто в мире не виноват! О, вы герои! Вы всегда готовы метать громы из своего уютного гнезда на тех, кому судьба не дала никакого приюта! Вы меня предостерегали? Почему же вы не сняли с меня сумасшествия? Разве упреки помогают?

(С иронией.)

О, вы участливый, добрый приятель! Отчего же вы меня не убьете? Боитесь цвета крови. Белое убийство легче, меньше храбрости требует!

(Гневно повысив голос.)

Уходите лучше от меня, не становитесь между нами,— несчастье заразительно! Идите, идите в свой рай, не разыгрывайте роли архангела-карателя! Благодарите бога за то, что вам даны все земные блага, просите бога, чтобы не лишил вас своей милости и впредь! Идите, идите, супруга ждет вас! Идите.

Милевский

Вы гоните меня? Простите, я никак не ожидал, что вы так примете...

Любовь

(резко махнув рукой)

Ах, все равно! Можете считать меня помешанной и на том успокоиться!

(Отворачивается.)

Милевский

Прощайте... До свиданья!.. Может быть, со временем застану вас в лучшем настроении.

(Быстро уходит.)

ВЫХОД 10

Олимпиада Ивановна вбегает из боковой двери, бросается к Любе.

Олимпиада Ивановна

Любочка, дитя мое, что с тобой?! Что он тебе говорил?..

Любовь

(рыдает у нее на плече)

Ах, тетя, как люди подлы, низки! Им ведь все равно, хотя бы я и пропала... Мораль проповедывают... Еще после такого известия!

Олимпиада Ивановна

Какого, Любочка, какого известия?

Любовь

Он болен, он погибнет по моей вине...

Олимпиада Ивановна

Кто? Кто?..

Любовь

Ах, Орест!

Олимпиада Ивановна

Да это, может быть, неправда!..

Любовь

Нет, правда. Этот нарочно пришел посмотреть, как я выдержу роль.

Спазматически плачет. За окном голос: «Вам письмо!» Кто-то бросает письмо сквозь окно в комнату так, что оно падает на пол.

Олимпиада Ивановна

Полно! Не плачь!.. Да стоит ли этот Милевский! Чтоб он пропал! Всегда-то он врет. Успокойся. Вон письмо тебе.

Любовь

Письмо?

(Поспешно подымает, смотрит на конверт, быстро распечатывает.)

Олимпиада Ивановна

От кого это?.. Неужели?..

Любовь

Нет, это от Крицкого.

(Читает про себя.)

Олимпиада Ивановна

Что там он тебе пишет?

Любовь

А!.. Как всегда, какие-то недомолвки...

(Читает, потом вдруг смеется.)

И этот туда же, с упреками! Обманули, видите ли, его надежды! А кто просил надеяться? Ведь я ему писала: поставьте надо мной крест! Чего ж ему еще надо?

(Рвет письмо и бросает на пол.)

Олимпиада Ивановна

(берет ее за талию)

Любочка, ты бы пошла отдохнула, у тебя ведь голова болит.

Любовь

Вы боитесь?

Олимпиада Ивановна

Бог с тобой, милая! Я только вижу, что они тебя расстроили, нервы твои разбили. Поди, друг мой. Вот уж и лекарства пора принимать, и купаться пора идти; я уже все приготовила.

Любовь

(апатично)

Ну, хорошо...

(Уходит в правую дверь, в свою комнату.)

Олимпиада Ивановна вздыхает и качает головой, направляется к выходу.

ВЫХОД 11

Г-жа Груич появляется из средней двери.

Г-жа Груич

Здесь живет?..

(Видит Олимпиаду Ивановну и не оканчивает фразы. В продолжение некоторого времени обе женщины молча смотрят друг на друга.)

Олимпиада Ивановна

Марья Захарьевна, вы здесь?.. Пришли сюда...

Г-жа Груич

Мне надо видеть Любовь Александровну. Дома она?

Олимпиада Ивановна
(понизив голос)

Пожалуйста, не теперь, она теперь не может к вам выйти.

Г-жа Груич
(громко)

Мне необходимо видеть ее. Я не уйду отсюда, пока не увижу ее.

Олимпиада Ивановна

Ради бога.

ВЫХОД 12

Справа появляется Любовь, бледная, с опущенными глазами.

Олимпиада Ивановна

Люба, зачем ты?.. Марья Захарьевна, извините!.. Я вас прошу!..

Любовь

Чего вы, тетя Липа? Если Марья Захарьевна пришла к нам в гости, то мы должны...

Г-жа Груич

Я пришла к вам не в гости, Любовь Александровна!

Любовь

Тем более. Что я должна сделать для вас?

Олимпиада Ивановна

Люба!

Г-жа Груич

Я бы желала без свидетелей.

Любовь

Тетя Липа, уйдите, сделайте это для меня.
(Прикасается к ее плечу, как бы удаляя.)
Я должна. Иначе нельзя.

Олимпиада Ивановна

Она ее измучит!..

(Уходит.)

Любовь подходит ближе к г-же Груич, но руки друг другу они не подают.

Г-жа Груич

Я пришла просить вас...

Любовь

Чтобы я уехала отсюда? Будьте покойны, я это сделаю.

Г-жа Груич

Нет, вы не угадали. Мой сын прислал меня просить вас, чтобы вы пришли к нему.

Любовь

Идти к нему? Нет, это невозможно. Я решила, что мы не увидимся... *(изменившимся голосом)* никогда.

Г-жа Груич

Никогда? Вы решили? А подумали вы, чего стоит ваше решение Оресту?

Любовь

Я думала, много думала. Мне казалось, что иного выхода нет, и мне никто не указывал иного выхода. Мне казалось, что мой выезд не очень его опечалил.

Г-жа Груич

Откуда вы это знали? Разве он вам об этом писал?

Любовь

Именно, он мне не писал ничего... Зачем же я пойду к нему теперь?

Г-жа Груич

Чтобы утешить его, наконец, если хотите, чтобы развлечь его просто.

Любовь

Утешить его я не могу, а служить развлечением не хочу.

Г-жа Груич

Ах, какой холодный, гордый тон! Свести человека с ума, лишить его здоровья, а потом еще изображать из себя оскорбленную королеву!

Любовь

Марья Захарьевна! Вы не знаете, чего мне стоит этот тон. Вы не имеете права так говорить со мной!

Г-жа Груич

Права? А какое же вы имели право сводить с ума моего сына, отнимать у меня мое дитя?

Любовь

Я никого не сводила с ума, сама только сходила.

Г-жа Груич

Я не знаю, кто был более помешан, вы ли во время болезни, или Орест после вашего выезда.

Любовь

Виновата ли я в этом? Я даже ничего не знала, не знаю и теперь. Скажите...

Г-жа Груич

Виноваты ли вы? Вы еще можете спрашивать? Вы все знали заранее и все-таки играли в какую-то безумную игру, ставили на карту жизнь и счастье Ореста! Вы отравляли его каждый день, каждый час и потом бросили его отравленным, на моих руках, а сами ушли, довольно просто решили дело! Вы еще смеете спрашивать, виноваты ли вы?

Любовь

Почему же я одна виновата? Зачем искать какой-то вины? Разве от этого легче? Сам Орест говорил...

Г-жа Груич

Что мне до этого? Что мне до вашей философии? Мое дитя гибнет, сгорает, я чувствую, что он тает день ото дня! *(Плачет.)* О мое дитя, сын мой несчастный!

Любовь

Ради бога, скажите, что с ним? Я ведь ничего не знаю. Я готова сойти с ума от всего этого. Что же с ним такое? Господи!

Г-жа Груич

Ах, что с ним! Его сердце грозит разорваться, сам он без сил, без движенья, он страдает так ужасно... О, если бы у вас было сердце, если бы вы не были камнем!..

Любовь

Но чем же я могу помочь? Чтобы только спасти его — я на все готова.

Г-жа Груич

Идите к нему.

Любовь

Но вы сами говорили, что я для него яд.

Г-жа Груич

Да, яд, отрава! Я знаю это и все-таки требую, чтобы вы шли к нему. Ведь я же ему впрыскиваю морфий, когда он страдает, даю строфант, чтобы спасти его сердце хоть на минуту. Собственными руками, насильно готова я вести вас к нему. У меня уже нет сил, нет воли, я все для него делаю, что он желает, знаю, что в этом его погибель. Он говорил, чтобы я без вас не приходила. Идите же к нему, идите, умоляю вас!

Любовь

(качает головой отрицательно)

Я могу его этим убить... Я дала слово... он не хотел... не могу...

Г-жа Груич

Я вас ненавижу, я бы вас убила, но я все для вас сделаю, только идите, идите к нему!

(Падает перед ней на колени.)

Любовь хочет поднять ее.

Г-жа Груич

Идите, если у вас есть сердце! Он умирает.

Любовь

Что вы?! Ну, я не знаю... я пойду... я не могу... я с ума сойду!.. Я иду, сейчас иду!

(Одной рукой хватается за голову, другой старается поднять г-жу Груич.)

ВЫХОД 13

Те же и Олимпиада Ивановна справа.

Олимпиада Ивановна

(г-же Груич)

Где у вас совесть? Где у вас сердце? Разве вы не видите, что вы с ней делаете?

Г-жа Груич

(встает, опомнившись)

Я только хочу, чтобы она дала обещание прийти.

Олимпиада Ивановна

Идите отсюда, или я закричу па помощь!

Любовь

Я прийду, прийду.

Г-жа Груич

Мы живем в гостинице «Россия»,— помните!

(Уходит.)

Олимпиада Ивановна запирает дверь на крючок. Любовь опускается на пол; сидя, она одной рукой упирается в пол, другой трет себе лоб, покачиваясь машинально.

Олимпиада Ивановна

Люба!.. Ты плачешь?.. Что с тобой?

Любовь

(убитым голосом)

Я не плачу, я пе могу плакать... Что же мне делать, что делать?

Занавес

ДЕЙСТВИЕ ПЯТОЕ

Тот же курорт. Большая веранда с видом на прибережные горы. На веранде, ближе к стене дома, сидит Орест, в больших креслах на колесах, около него столик с лекарствами, книгами и газетами.

ВЫХОД 1

Орест — один, потом Острожин.

Орест бледный, больной; выражает нетерпение в лице и в движениях; то берет со стола книгу или газету, то бросает иногда на пол, пробует подняться в креслах, чтобы посмотреть на улицу, но не может и бессильно опускается. Все это продолжается не более одной-двух минут.

Острожин входит на веранду, он еще более суетлив, чем прежде, движения еще более угловаты. Орест делает движение досады при его появлении, но Острожин этого не замечает, подбегает и трясет Оресту руку.

Острожин

Ах, Орест Михайлович! Представьте себе — насилу нашел вас!

Орест

Извините, вы слишком больно жмете.

Острожин

Ах, я забыл!.. Простите! Тогда, на пристани, мы как-то разминулись, я даже не знал, где вы остановились. Так это было досадно! Но вот случайно встретил вашу матушку и от нее узнал.

Орест

Где вы встретили мою мать?

Острожин

Да вот на той улице, которая идет мимо церкви. Она отыскивала какую-то знакомую и попала на мою дачу. Счастливый случай! Иначе я рисковал остаться здесь без всякого общества; а для нас, людей столичных, это просто смерть!

Орест

Неужели у вас не бывает потребности уйти от всякого общества?

Острожин

Бывает, бывает, но только на минуту, а потом... нет, опять тянет! Мы отравлены, мы не можем жить без гашиша.

Орест

(рассеянно)

Без гашиша?

Острожин

Да, да, я называю гашишем этот «обмен мыслей» так называемый, этот калейдоскоп впечатлений, идей, борьбу ума и чувства, которые называются интеллигентной жизнью. Я приехал сюда лечиться от него, но мне уже без него тяжело...

Орест

(так же рассеянно)

Тогда что ж,— возвращайтесь...

Острожин

Нет, нельзя, надо хоть немного поправить машину. Мы, журналисты, в полном смысле слова — машины. Труд нечеловеческий, движение невероятное, и между тем, один винт сломался и все пропало!..

Орест

Если пропало, так уж не поправишь.

Острожин

Как вы можете так спокойно? Ведь это значит сдать себя в архив!

Орест

В архив, так в архив.

Острожин

Хорошо вам так говорить, когда вы «именинник сезона».

Орест

Я?

Острожин

Конечно! Ваша пьеса...

Орест

Я уже об ней забыл.

Острожин

Как? У нас ее недавно ставили, и, для летнего сезона, успех был неслыханный! Да что я, впрочем, вы, конечно, сами знаете...

Орест

Откуда я могу знать?

Острожин

Ну, оставьте, не разыгрывайте невинности! Рецензию Литеры, небось, читали?

Орест

Какой Литеры?

Острожин

Ах ты, господи! Да что вы меня морочите? В нашей газете! Неужели не читали?

Орест

Нет, что-то не случалось.

Острожин

Орест Михайлович, не искушайте судьбы, она не любит невнимания со стороны своих фаворитов.

Орест

Я никак не принадлежу к числу ее фаворитов.

Острожин

Это уж просто грешно так говорить! Так молоды, в такой небольшой срок завоевали себе такое положение в литературе!..

Орест

А вы думаете, что этого уже вполне достаточно, чтобы считать себя фаворитом судьбы?

Острожин

Помилуйте! Мало ли таких, которые всю жизнь зубами напрасно щелкают, а вы сразу этакий кусок урвали!

Орест

Не завидуйте — больше не урву.

Острожин

Я — завидую? Нет, серьезно, или вы шутите со мной, или просто виновато переутомление... Вам пророчат блестящую будущность. Вот послушайте, в наше время не часто услышите такой хвалебный тон. *(Вынимает из кармана газету, сложенную в несколько раз, и разворачивает ее. Орест тем временем старается подняться на локтях и посмотреть на улицу. Острожин читает)*: «На днях наш молодой драматург...»

Орест

Извините, приступ невралгии... Не могу, простите!..

Острожин

(встает)

Что с вами? Не могу ли я помочь вам?

Орест

Нет, нет... так пройдет. Только... я должен остаться один... острый припадок...

Острожин

Так я зайду потом. А газету вам оставить?

Орест

(делает утвердительный жест головой и подает Острожину руку)

Извините... До свидания!..

Острожин

До свидания. Эх, мы — инвалиды цивилизации!

(Уходит.)

ВЫХОД 2

Орест и г-жа Груич входит на веранду.

Орест

Ты — одна!..

(С глухим стоном закрывает лицо руками.)

Г-жа Груич

Успокойся...

Орест

(прерывает ее с горечью)

Это вечное «успокойся»! Отнимут счастье, жизнь, а потом: «успокойся!» Скоро успокоюсь, будь уверена!

Г-жа Груич

Нет, Орест, она прийдет, она обещала прийти.

Орест

Прийдет?! Когда? Почему не пришла с тобой? Ведь я говорил: не приходи без нее! А теперь... Ах, нет, она не прийдет, не прийдет... Отчего же ты ее не привела?

Г-жа Груич

Она не могла сейчас прийти, она была не так одета.

Орест

Не верю! Разве она могла думать о костюмах теперь? Нет, я знаю, она не хотела прийти, и я этого стою! О, будь проклята минута, когда я согласился, чтобы она ехала одна, будь проклят тот час, когда я послушался тебя. Я не пошел тогда за ней, теперь она не хочет идти ко мне! Что же, мама, ты должна радоваться этому! Теперь все кончено. Она не хочет меня видеть.

Г-жа Груич

Она не могла сейчас идти.

Орест

Почему?

Г-жа Груич

Она не совсем здорова.

Орест

Что ты говоришь?.. Она опять...

(Вдруг разражается рыданиями.)

Г-жа Груич

Орест, бог с тобой! Нет, нет, вовсе нет, просто так, голова болит, легкое нездоровье...

Орест

Она бы пришла, если бы так было. Не говори. Ах, зачем я тебя послал? Ты наговорила ей... я уж знаю! И как я мог не подумать о том, что ведь ты ее ненавидишь?.. Что ты ей говорила?

Г-жа Груич

То, о чем ты просил: чтобы она пришла.

Орест

(смотрит пристально на г-жу Груич)

То, о чем я просил? И не упрекала ее, не проклинала?

Г-жа Груич опускает глаза.

Да, да, не говори, я знаю. И откуда у тебя эта дикая ненависть, эта бесчеловечность? Тебе все мало! Убить хочется! Что она тебе сделала?

Г-жа Груич

Что она мне сделала, Орест? Она отняла у меня...

Орест

Довольно!.. «Отняла у меня», «у меня», вот в чем дело! «Мой сын Орест, моя собственность, кто смеет его трогать!» Ну, что ж, вот теперь твоя собственность прикована, прибита крепко, теперь ее никто не тронет, будь покойна.

Г-жа Груич

Орест, пощади!

(Закрывает лицо руками.)

Орест

Ах, довольно, довольно! Ну, прости меня, я не знаю сам, что говорю, я не могу видеть твоих слез!

(Стонет.)

Г-жа Груич

(подходит к Оресту, обнимает, прижимает к своей груди его голову)

Да, оставим это, дитя мое! Ничего, ничего... может быть, все устроится к лучшему, успокойся только, мой бедный, дорогой мальчик!

(Садится около него на стул.)

Орест

Мамочка, дай мне морфию.

Г-жа Груич

Как можно, дитя мое, так часто?

Орест

Но ведь я страдаю!

Г-жа Груич

Нет, подожди, вот она сейчас прийдет.

(Идет к перилам и смотрит в пространство.)

Орест

Мама, подвинь меня к перилам, я хочу смотреть на дорогу, отсюда ничего не видно.

Г-жа Груич подкатывает его к перилам.

Орест

Где мой бинокль? Мама, дай мне бинокль. *(Г-жа Груич подает Оресту бинокль, он смотрит.)* Кажется... она... идет! Идет! *(Бросает бинокль.)* Мама, уйди отсюда, она сейчас будет здесь!

Г-жа Груич

Орест, позволь мне остаться, я боюсь за тебя, я буду тихо стоять, я не буду вмешиваться!

Орест

(решительно, нервно)

Нет, нет, оставь меня одного!

Г-жа Груич направляется к выходу, но останавливается. Орест хватается за грудь.

Г-жа Груич

Орест, я тебе приготовлю строфант.

(Берет пузырек.)

ВЫХОД 3

Те же и Любовь, появляется в дверях. Орест при виде ее делает отчаянный жест матери. Г-жа Груич ставит строфант обратно на столик и направляется к двери.

Г-жа Груич

(уходя, Любе)

Помните, что он болен.

(Уходит.)

Любовь ничего не отвечает, смотрит на Ореста; ведет себя во время всей сцены очень неровно, то с проблесками полного и ясного сознания, то с приступами состояния отуманенности. Орест старается встать навстречу Любе, но не может.

Любовь

(все еще стоя у двери)

Боже мой!

(Закрывает лицо руками.)

Орест

Люба, ты пришла... подойди ближе.

Любовь

(подходит)

Что... с вами?

Орест

«С вами»? Люба, я и так наказан, пожалей меня, не терзай!

Любовь

Я не терзаю. Я не должна была приходить. *(Шатается, на лице выражение муки, но без слез.)* Но я не могла. Меня упрекали.

Орест

Кто? Моя мать оскорбила тебя? Ты не хотела идти ко мне? Что же мне делать, чтобы ты простила меня?

Люба, дорогая! Я жизнью готов искупить ту минуту, когда я будто бы по своему желанию расстался с тобою. Я этого никогда не хотел. Меня убедили, что так будет лучше для тебя, что это временно, что это необходимо для твоего покоя. Люба, неужели ты не веришь?

Любовь
(отворачивается)

Орест, я не могу смотреть на тебя, такой ты несчастный... Зачем я пришла сюда? Она права, что я для тебя отрава. Но напрасно она готовит строфант против меня, я уйду, не буду отравлять...
(Делает шаг к выходу, но останавливается.)

Орест
(хватает Любу за руку)

Нет, ради бога! Что это за фатум? Опять моя мать между нами? Люба, забудь о ней, не думай, я тысячу раз отрекаюсь от ее слов! Ты — отрава?! Кто мог это сказать? Ты — мое спасение! Ведь только ты одна можешь спасти меня. Моя болезнь, мое горе вдруг исчезнут, только скажи мне слово, одно слово!..

Любовь
(старается успокоиться, потом освобождает свою руку, говорит, сдерживая слезы и нервную дрожь)

Орест, нет, поздно уже. Все было кончено, так надо было... Когда-то мы были друзьями, пожалеем же теперь друг друга...

Орест

Да, пожалеем друг друга! Пожалей же ты меня! За что я гибну напрасно? Я ничего не взял от жизни. Я так не сдамся. Я счастья хочу!

Любовь

Счастья? Счастья, ты говоришь? Как же ты не видишь того, что мы сгорели, оба сгорели!.. Где же тут счастье, когда жизни уж нет? Зачем это все, к чему? Все равно уже ничто, ничто не поможет. *(Становится на ко-*

лени и прижимается к рукам Ореста.) Орест, Орест, друг мой! Бедный, несчастный мой друг! За что мы гибнем, за что я тебя погубила?

Орест

Люба, Люба, ты меня с ума сведешь!

Любовь
(встает)

Да, правда... Ах, прощай!..
(Хочет уйти.)

Орест
(опять удерживает Любу)

Нет, нет, не слушай меня! Это слезы на меня так действуют — я тогда сам себя не сознаю!

Любовь
(печально и строго)

Я не плачу.

Орест

И нечего плакать, счастье мое! Ты пришла, мы опять вместе, и я люблю тебя по-прежнему, нет, больше прежнего! Ничто не погибло, все вернется, как было прежде!

Любовь

Ты все веришь в чудеса...

Орест

Верь и ты в них! Люба, молодость чудеса творит: я буду опять здоров, я это чувствую — и ты не бойся ничего! Счастье было тогда так велико, взволновало тебя, нервы твои не выдержали, я сам тогда себя не помнил! Твою болезнь больше создало напуганное воображение, чем она в самом деле была. Подумай только, подумай, стоит ли ломать свою жизнь из-за какого-то легкого нервного расстройства?

Любовь

Легкого ты говоришь?..

Орест

Да не стоит и говорить об этом, право. Мы будем жить спокойно, тихо, и все будет хорошо. Я не допущу никого тревожить тебя! Я буду беречь тебя так, что даже ветру не дам на тебя дохнуть! Ведь ты мое единственное счастье, ты для меня все! Подумай, могу ли я жить без тебя? Сама реши, можем ли мы разойтись, можешь ли ты сама отречься от меня и от нашего счастья? Зачем же погибать, когда можно жить и жить счастливо? Я не верю, будто все пропало. Ты тоже не веришь, только говоришь так, правда? Я знаю, да. Вся жизнь впереди. Когда я буду счастлив, я опять воскресну душой, я знаю, чувствую, что мой огонь опять загорится с новой силой, и ты увидишь, какие лавры я положу к твоим ногам! И все тогда будет твое — сам я и моя слава! Что это будет за жизнь! Подумай, Люба!

Любовь

(жестом приказывает ему молчать)

Довольно! Ты отуманиваешь меня. Жить так трудно и страшно... я не хочу жить. Не всякий имеет право жить... Ты говоришь — думать. Ах, думать!..

(Проводит рукой по лбу.)

Орест

Это ведь так просто, стоит только забыть...

Любовь

(садится на ручку кресел, склоняет голову на спинку, над головой Ореста, одной рукой обнимает его. Говорит тихим, упавшим голосом, как бы в полусне)

Подожди, Орест, остановись, дорогой, помоги мне думать, у меня мыслей нет... Мне кажется, что все это раз уже было... Мне снилось, что я была счастлива, очень счастлива, я была с тобой и рассказывала тебе свою жизнь, а потом проснулась и вижу... нет, я не знаю, может быть, это теперь сон?.. Ах, это так тяжело... я хочу хорошенько вспомнить, как это было... Я думаю, что это опять будет так... *(тревожно)* что тогда, Орест?

(Вздрагивает и обнимает Ореста крепче.)

Орест

(тихо, но со страстью)

Все равно, что бы ни случилось, мы не расстанемся; не думай ни о чем.

Любовь

Да, не надо, я буду потом думать... теперь я устала... Тише... тише... вот так.

(Закрывает глаза и затихает.)

Орест

(целует руки, плечи, лицо Любы, не замечая, что она почти без сознания)

Не думай ни о чем, не надо, я люблю тебя и всегда буду любить! Пусть я погибну, все равно, пусть сердце разорвется — от счастья, не от горя! С тобой я на все готов! Ты будешь моей женой и будешь жить, как другие,— лучше, лучше других! Ты расцветешь роскошной алой розой, ты будешь счастлива, счастлива, счастлива!

Любовь

(вдруг подымает голову)

Счастлива, а... а сумасшествие?

Орест

(вздрагивает, но тотчас же оправляется)

Все равно я буду подражать в нем тебе и все-таки буду счастлив, потому что я так хочу.

Любовь

(в экстазе)

Да, да! Довольно горя! К чему жертвы? Расстаться, отречься от счастья для того, чтобы сохранить себя для долгой, холодной жизни? Да ведь это хуже смерти! Пусть я могу быть счастлива только один час — все равно! Пусть будет один час! Я рада, что мы должны погибнуть, теперь уже не надо думать, не надо отрекаться. Я жить хочу в последний раз,— мы еще не жили, не жили! Я люблю тебя! О, как я тебя люблю! *(Крепко прижимается к Оресту.)* Бери меня — я твоя, только тебя люблю и не боюсь ничего. Ах!.. Я так люблю тебя, только тебя. Больше ни-

кого нет в целом мире, мы одни — и я твоя, вся твоя, вся... Ты мало любишь — ты должен, должен... умереть, а я должна тебя любить, потому что я твоя! *(Изменившимся тоном, торопливо, резко.)* Встань, Орест!

(Встает сама.)

Орест

(пробует встать, но не может)

О!

Любовь

(подходит к Оресту, наклоняется к его лицу. Тревожно)

Орест, посмотри мне в глаза.

Орест вздрагивает и закрывается руками.

Любовь

(хватает Ореста за руки)

Начинается? Тебе страшно?.. Не бойся! Я знаю, я страшна, но ничего... Ах, что со мной было? Я все забыла, но теперь я опять все вспомнила. Только не надо бояться, не надо плакать, я все поправлю, пока могу.

(Идет к столику, наливает строфант из пузырька в рюмку.)

Орест

Что ты делаешь?..

Любовь

Так надо! *(Пьет.)* Не бойся, теперь не будет ни сумасшествия, ни тусклой, холодной жизни.

(Идет к Оресту.)

Орест

(делает усилие и быстрой, неестественной походкой идет к Любови, которая шатается)

Что ты сделала?! Спасите! Кто там! Мама! Помогите!..

Любовь

(падает)

Молчи... и ты должен... за мной... Беатриче твоя... роза голубая... так надо...

(Умирает.)

ВЫХОД 4

Те же и г-жа Груич.

Г-жа Груич
(вбегает)

Орест, дитя мое, что с тобой?!

Орест
(припадая к Любови)

Помогите! Помогите!.. Мама, мама, смотри, жива она?.. Нет, нет, не дышит!..

Г-жа Груич

Что случилось?..

Орест

Отравилась! Ты поставила яд!

Г-жа Груич

Орест, что ты?! Она, может быть, в обмороке!

Орест

Нет, нет, умерла, сердце не бьется!
(Рыдает.)

Г-жа Груич

Дитя мое, пощади себя, сжалься надо мной!

Орест

Оставь меня, мне никого не жаль! Я пойду за ней! Зачем мне жить?
(Затихает в немом отчаянии.)

Занавес

ПРИМІТКИ

У третьому томі вміщено драматичні твори Лесі Українки, написані у 1896—1906 рр.

Автографи творів поетеси, на які є посилання в примітках, зберігаються у відділі рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН УРСР у фонді Лесі Українки (ф. 2) та Івана Франка (ф. 3).

БЛАКИТНА ТРОЯНДА

Вперше надруковано в альманасі «Нова рада», К., 1908, стор. 387—452.

В архіві зберігається чорновий автограф повної, остаточно відредагованої редакції твору (ф. 2, № 773) та два чорнових начерки (ф. 2, № 17—18). В автографі — ряд авторських правок, дописок, закреслень, які свідчать про велику роботу над драмою. У кількох місцях збоку є приписки-зауваження рукою М. П. Старицького, які Леся Українка частково прийняла; крім того, на полях зустрічаємо авторські помітки для переписувача про послідовність розміщення тексту. Вивчення чорнового рукопису та аналіз викреслених місць засвідчує, що окремі вилучення, певне, були зроблені з цензурних міркувань. Так, у першій дії знято кілька реплік явно політичного відтінку: Дія I, вихід 8. Після слів Любові «...торгуєтесь з ним?» викреслено: «Який ви антисоціальний елемент». Після слів «Олімпіада Іванівна *(тихо до Люби)»* викреслено: «А ти б тих різних соціалів не згадувала хоч при одчинених вікнах. Самохіть у халепу лізеш». Вихід 9. Після слів Крицького «У вас не такий був тон перше, Любов Олександрівно!» викреслено: «Пам'ятаєте, як ми на Маркса гроші збирали?» Після слів Любові «...корили мене Жанною д'Арк, а самі хочете...» викреслено: «...щоб я вважала себе Шарлотою Корде або принаймні Луїзою Мішель». Після слів Любові «Бувайте здорові, Робесп'єр!» викреслено: *(Любов іде в столову, наспівуючи «Марсельєзу»: «Allons, enfants de la patrie...»)*

Крім цього, в I дії — вихід 13 — викреслений перший варіант розповіді про образ блакитної троянди, що виступає в п'єсі як втілення погляду на кохання. У ранньому варіанті цей образ був наповнений середньовічними атрибутами: «Блакитна троянда — то був поетичний символ чистої, високої любові, в лицарських рома-

нах часто говориться про цю квітку, що росте десь у «містичному лісі» серед таємних символічних ростин. Доступити до тієї блакитної троянди міг тільки лицар «без страху й доґани», що ніколи не мав нечистої думки про свою даму серця, ніколи не кинув на неї жадібного погляду, ніколи не марив про шлюб, а тільки носив у серці образ єдиної дами, на руці барви її, на щиті девіз її, за честь її лив свою кров без жалю, за найвищу нагороду мав її усміх, слово або квітку з її рук. Таким мусив бути лицар «блакитної троянди».

Чорнові начерки (ф. 2, № 17—18) являють собою попередній план драми та матеріали до неї (виписки з наукових робіт з психіатрії, нотатки). В автографі № 17 знаходимо попередні варіанти заголовка драми: «Нічні метелики» — «Гордіїв вузол» — «Блакитна троянда».

Дата в автографі № 773 — «31 августа 1896 року, Колодяжне».

Подається за першодруком.

«Блакитна троянда» — перший драматичний твір поетеси і перша психологічна драма в українській драматургії. Леся Українка з особливим почуттям ставилася до цього твору, приділяла йому багато уваги, наполегливо домагалася його сценічного втілення, сама зробила переклад його російською мовою.

Вперше «Блакитна троянда» поставлена на сцені 1899 р. трупою М. Л. Кропивницького. В офіційній критиці п'єса не здобула позитивної оцінки, її вважали невдалою, несценічною, вбачали в ній суміш натуралізму з українською мелодрамою. Леся Українка не погоджувалася з такою оцінкою і мріяла про нову постановку. Листування письменниці засвідчує її тривале піклування про долю п'єси, про турботи в питанні постановки, підбору артистів — виконавців головних ролей. В листі до матері від 3.II 1908 р. вона писала: «...може б, хто її й поставив, якби вона була доступніша, все ж, може, вона не гірша від многих «новинок». 1907 р. «Блакитна троянда» була поставлена музично-драматичною школою ім. М. В. Лисенка. І знову не мала успіху: критика вбачала в п'єсі відсутність дії, невиразність образів, розтягненість діалогів.

Сучасна театральна критика, розглядаючи перші постановки «Блакитної троянди», вказує на непідготовленість тогочасного українського театру до сценічного втілення психологічної драми. П'єсу намагалися подати в жанрі побутової драми, а це призводило до втрати головного — складності й інтенсивності думки та загальної філософської спрямованості твору.

До 100-річчя з дня народження Лесі Українки (1971 р.) «Блакитна троянда» була поставлена Львівським українським драматичним театром ім. Заньковецької.

«Нова рада» — український літературний альманах, виданий у Києві 1908 р. під редакцією М. П. Старицького.

Старицький Михайло Петрович (1840—1904) — український письменник, театральний і громадський діяч.

...лицар «без страху й догани» — вираз з твору М. Сервантеса «Дон-Кіхот».

Трупа М. Л. Кропивницького — перша українська професійна трупа, створена і очолена М. Л. Кропивницьким 1882 р. в Єлисаветграді. 1904 р. трупа припинила свою діяльність.

Мати — Косач Ольга Петрівна (1849—1930) — літературний псевдонім Олена Пчілка, українська письменниця ліберально-буржуазного напряму.

«Тьмы низких истин мне дороже нас возвышающий обман».— Рядок з поезії О. С. Пушкіна «Герой» (1830). У Лесі Українки замість «мне» — «нам».

Надсон Семен Якович (1862—1887) — російський поет.

«Только утро любви хорошо...» — Вірш С. Я. Надсона.

«Про любов твою, друже, я марив не раз...» — Вірш С. Я. Надсона в перекладі Лесі Українки.

Крафт-Ебінг Ріхард (1840—1902) — німецький вчений, лікар, автор багатьох праць з психіатрії.

Вейсман Август (1834—1914) — німецький біолог, основоположник вчення про безперервність «зародкової плазми». Ідеалістичні, антинаукові погляди Вейсмана зазнали нищівної критики К. А. Тімірязєва та І. В. Мічуріна.

«Летіте вчвал, ви, румаки огнисті...» — Монолог Джульєтти з трагедії В. Шекспіра «Ромео і Джульєтта» в перекладі Лесі Українки.

Орифлама — давній військовий прапор Франції, в середні віки його підіймали на спис тільки під час бою.

ПРОЩАННЯ

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори. Т. XI. К., «Книгоспілка», 1929, стор. 163—170.

В архіві зберігається чорновий автограф (ф. 2, № 22), без дати. Датується орієнтовно 1896 роком на підставі аналізу почерку і паперу.

Подається за автографом.

ОДЕРЖИМА

Вперше надруковано у журн. «Літературно-науковий вісник», 1902, т. 17, кн. 3, стор. 167—178. Того ж року «Одержима» була передрукована в збірці Лесі Українки «Відгуки», Чернівці, стор. 69—93.

В архіві зберігається повний чорновий автограф твору (ф. 2, № 799) із значними правками та дописками, без дати й без істотних відмін від тексту чистового рукопису (ф. 3, № 1625). Перший розділ чистового рукопису писаний рукою О. Кобилянської і має правки Лесі Українки, інші розділи переписані начисто авторкою.

Дата в чистовому рукописі — «18.I 1901 р.».

Подається за збіркою «Відгуки».

Драматична поема написана в Мінську протягом однієї ночі біля ліжка смертельно хворого С. К. Мержинського. Пізніше, в листі до І. Франка від 13—14/I 1903 р. Леся Українка визнала: «...я її в таку ніч писала, після якої, певне, буду довго жити, коли вже тоді жива осталась. І навіть писала, не перетравивши туги, а в самому її апогею. Якби мене хто спитав, як я з того всього жива вийшла, то я б теж могла відповісти: J'en ai fait un drame» [1].

---

[1] Я з того створила драму *(франц.).— Ред.*

Особисті переживання поєднуються в драмі з глибоким філософським змістом, що виводить її за рамки автобіографічного твору. Листи Лесі Українки відтворюють душевний стан поетеси в час написання «Одержимої», допомагають зрозуміти ідею поеми, розкрити алегорію образів. У листах висвітлено також деякі моменти процесу творення драматичної поеми, за ними можна простежити хід думки письменниці, відчути народження художніх асоціацій та образів.

Хоч «Одержима» була створена за одну ніч, ідею та образи твору поетеса виношувала довший час. Ще в 1900 р. Леся Українка написала поезії «Жертва», «Я бачила, як ти хиливсь додолу...», «То, може, станеться і друге диво...», в яких використаний той же біблійний сюжет і ті ж образи, що і в драматичній поемі «Одержима». Образ Месії-Христа, до якого звертається поетеса і в поезіях, і в драматичній поемі, виник у неї внаслідок переосмислення асоціацій, пов'язаних із стражданнями смертельно хворого Мержинського. Відчуття безсилля перед приреченістю друга, необхідність скоритись долі викликають у Лесі Українки почуття протесту і ненависть до християнської моралі, що проповідує покору та всепрощення. Носієм цієї моралі виступає в поемі Месія, Міріам же — носій політичних переконань автора. В першій редакції драми Леся Українка мала намір надати цим образам однакового ідейного навантаження, зробити їх обох головними героями (про це свідчить і початкова назва твору — «Месія і одержима»). Але далі, в процесі роботи над поемою, поетеса перерозподілила ідейну навантаженість і надала переваги образу Міріам, яка стає головною героїнею твору, виразницею переконань та ідеалів автора.

«Літературно-науковий вісник» — художній, науковий і публіцистичний журнал. За ідейним спрямуванням історія журналу поділяється на три періоди: 1) демократичний (1898—1906, Львів); 2) ліберально-буржуазний (1907—1914) і буржуазно-націоналістичний (1917—1919, Київ — Львів); 3) буржуазно-націоналістичний, профашистський (1922—1939, Львів), з 1933 р. виходив під назвою «Вісник».

Мержинський Сергій Костянтинович (1870—1901) — близький друг Лесі Українки, активний член соціал-демократичних гуртків Києва та Мінська.

Гадаринське озеро — біля міста Гадари (сучасна назва — Мукса) в Палестині.

Галілея — північна частина Палестини.

Назарет — невелике місто в Галілеї, в якому, за євангельською легендою, провів дитинство Христос.

Ваал — в релігії стародавньої Фінікії, Сірії та Палестини бог сонця, землеробства, родючості. Культ Ваала був пов'язаний з людськими жертвоприношеннями. В переносному значенні служіння Ваалу — гонитва за матеріальними благами.

Гефсіманський сад — місцевість біля Єрусалима в Палестині.

Синедріон — найвища рада в стародавньому Єрусалимі, яка складалася з єврейської аристократії та духовенства. Виконувала релігійні, урядові та судові функції.

Астарот (Астарта) — в сірійській та фінікійській міфології богиня родючості, материнства і любові.

Преторіанці — в стародавньому Римі воїни привілейованої імператорської гвардії.

Саддукеї — представники релігійно-політичної течії в Іудеї в II ст. до н. е.— I ст. н. е., які представляли інтереси рабовласницької знаті вищих єрусалимських жреців та чиновників.

ВАВІЛОНСЬКИЙ ПОЛОН

Вперше надруковано в альманасі «Нова рада», К., 1908, стор. 227—240.

В архіві зберігаються чорнова та чистова редакції драматичної поеми (ф. 2, № 777, 779), які не мають значних відмін від надрукованого тексту. Крім того, є початок твору, переписаний авторкою начисто (ф. 2, № 778), і варіант закінчення, писаний іншою рукою з рясними правками Лесі Українки (ф. 2, № 817).

Дата в чорновому автографі — «San Remo, 9.I 1903».

Дата в чистовому автографі — «15.II 1903, San Remo».

Подається за першодруком.

Задум драматичної поеми «Вавілонський полон» виник у Лесі Українки ще взимку 1901—1902 рр. В листі до О. Кобилянської від 1.I 1902 р. вона повідомляла, що задумала «ще один маленький драматичний етюд, до пари «Міріам», але не знає, коли напише, тепер ще не має сили. Колись напише». В листі до І. Франка від 1.I 1903 р. вона повідомляє: «Свою «поему» я вже скінчила, вийшла то, властиве, не поема, а ліриконо-драматична сцена à la «Одержима», навіть в них обох є дещо спільне».

Звернення до біблійних тем зумовлене бажанням Лесі Українки висловити думки про сучасний стан свого народу, піднести голос за пробудження в широких масах людської гідності. Особливого місця в боротьбі за соціальне і національне визволення народу поетеса надає поету-співцю. У творі таким співцем виступає Елеазар, в образі якого втілено любов народу до вітчизни, яка тісно переплітається з його прагненням до визволення. Поет повинен бути з народом, стати його ідейним натхненником, проводирем.

Левіти — в давньоєврейських легендах — одно з племен єврейського народу, яке походило від «коліна» Леві (одного з синів Іакова). Левіти ніби були приречені з божої волі блукати по Ізраїлю і бути духовними наставниками та вчителями свого народу. Очевидно, що Леся Українка вживає назву «левіт» саме в цьому розумінні.

Адонай — по-давньоєврейському — господь.

Майстри гарамські — від легендарної місцевості Гарам, в якій міфічний герой Тіглат Пілессар поселив ізраїльтян, захоплених у полон.

Саул — засновник Ізраїльсько-Іудейського царства (кінець XI ст. до н. е.). Під керівництвом Саула ізраїльські племена визволились з-під влади філістимлян, проте в одному з боїв з філістимлянами Саул був розбитий і загинув.

Йонатан — старший син царя Саула; успішно воював з філістимлянами, загинув у битві при Гильбоа (1033 р. до н. е.).

Едом — стародавня невелика гірська країна на території сучасної Іорданії. Ця назва пов'язана з багатьма біблійними легендами.

Міцраїм (Міцраїм) — давньоєврейська назва Єгипту.

Амалек — за біблійними легендами, ворог стародавніх євреїв, який напав на них після виходу з Єгипту.

Амон — в єгипетській міфології бог — покровитель м. Фів, пізніше — головний бог.

Амореї — семітські племена, що походили з Аравії (XXIV—XVI ст. до н. е.) і населяли сірійсько-месопотамські степи.

Ассур (Ашур) — головне божество в релігії ассірійців.

Офір, Офіра — відома багатствами країна, в яку, за біблією, в X ст. до н. е. виряджали експедиції іудейський цар Соломон і цар Тіра Хірам.

Сідон (сучасна Сайда у Лівані) — стародавній торговельний і політичний центр Фінікії, що в X ст. до н. е. поступився своєю могутністю перед Тіром.

Тір — одне з великих фінікійських міст на східному узбережжі Середземного моря; в X ст. до н. е. стало торговельним і політичним центром Фінікії, витіснивши Сідон.

Скарб ханаанський — Ханаан — стародавня назва Палестини і Фінікії, що її вживали у XX ст. до н. е. єгиптяни і деякі народи Передньої Азії.

НА РУЇНАХ

Вперше надруковано в літературному збірнику «З неволі», Вологда, вид-во «Запомога», 1908, стор. 18—30.

В архіві зберігається автограф повної чорнової редакції твору з численними правками й дописками чорнилом та олівцем (ф. 2, № 798) і список невідомою рукою (ф. 2, № 818), який не відрізняється від автографа.

Дата в автографі та списку — «11.IX 1904, Зелений Гай».

Подається за автографом.

Драматична поема «На руїнах» продовжує тему «Вавілонського полону». Задумала її Леся Українка під час роботи над «Вавілонським полоном». В листі до О. Кобилянської від 27.III 1903 р. поетеса писала, що вона хоче ще на цю тему «написати маленьку драматичну поему, але то вже згодом...».

Провідна ідея драматичної поеми «На руїнах» — активна роль мистецтва в суспільному житті народу, що пов'язує твір з сучасною поетесі дійсністю. Головна героїня твору Тірца є виразницею авторських думок. Її виступ проти Співця, захисника «прадавніх святощів», був відгуком Лесі Українки на діяльність реакційних романтиків, які ідеалізували минуле. Тірца виступає за єднання народів у боротьбі проти спільного ворога — вавілонських можновладців. Вона бореться проти слабодухості й зневіри, за життя проти смерті.

В автографі (ф. 2, № 798) є два варіанти закінчення твору. За першою редакцією Тірца ніби відмовляється від свого покликання — будити й закликати народ до діяльної праці. Вона самотня йде в гори, в пустелю. Наприкінці твору, замість останніх десяти рядків після слів Старого іудеянина, спочатку було:

Тірца

Божий суд велить.

Співець іудейський

А хто дозволив?

Тірца

(показує на людей, що носять землю й каміння на свої будови)

Тії не питають.

Співець іудейський

(до робітників)

Гей, люди, схаменіться! Буде кара!
Бичів вам мало? Треба патериці?
Не досить ран? Ще треба скорпіонів?
Послухайте мене, співця старого,
я всякого набачив на віку.

Тірца

Набачив стільки, аж осліп навіки.
Тепер старий сліпець провадить хоче
дітей видющих — господи, рятуй!

Співець іудейський

За стан її, в пустиню, у вигнання!

Тірца

Я йду сама в пустиню, заспокойся.
Я там побачу всі дива господні,
вернусь і вам скажу, як прийде час.

(Спокійною ходою іде в той бік, де мріють гори, і дедалі постать її покривається сутінню пустині.)

Починає світати, місяць блідне, схід рожевіє. З куренів виходять ще люди, що досі спали, багато з лежачих на землі встає, люди збираються громадками, де в кого видко в руках сокиру, лопату або інший знаряд праці.

Молодий робітник

(до свого гурту)

Ходімо на роботу, вже світає.

Співець іудейський

(до левіта)

Ми цілу ніч не спали, час спочити.

(Вкладається коло багаття, що покинули жінки, подавшись на роботу.)

Левіт

Ні, не годиться кидати жертовник,
я ляжу там,— і там же можна спати.

(Іде до руїн.)

Самарійський пророк

А нам, братове, час на Гарізім, не доки ж нам тинятись на руїнах.

(Набирають у приполи каміння і йдуть геть.)

Голос Тірци

(співає в пустині)

Готуйте путь несмертній силі божій,
шляхи рівняйте духові його!..

Зоря світова заливає небо золотом і багрянцем, руїна спалахує проти сонця, мов усміхається, далекі гірські верхів'я цвітуть барвами, немов чарівні квіти. Наступає день.

Але, відкинувши це закінчення, Леся Українка створює нове, значно коротше, де Тірца виступає не як митець, що добровільно зрікся свого народу, а як митець-вигнанець, бойовий дух якого залишився незламним.

Ассірія — стародавня рабовласницька держава, що існувала на території сучасного Іраку до кінця VII ст. до н. е., суперниця Вавілонії. В XV—XIII і X—VII ст. до н. е. вела загарбницькі війни проти Вавілонії, Вірменії, Сірії та Іудеї.

Ніневія — столиця давньої Ассірії. Славилась розкішними палацами і храмами. В 612 р. до н. е. Ніневія була стерта з лиця землі вавілонцями та мідійцями.

Фінікія — стародавня рабовласницька держава на східному узбережжі Середземного моря (тепер територія Лівану та Сірії). Час розквіту й могутності Фінікії припадає на III тисячоліття до н. е.

Тимпан — стародавній ударний інструмент, подібний до давньогрецьких литавр.

ОСІННЯ КАЗКА

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори. Т. VI. К., «Книгоспілка», 1929, стор. 19—48.

В архіві зберігається автограф єдиної повної чорнової редакції «Осінньої казки», писаної чорним чорнилом та олівцем (ф. 2, № 801). З автографа видно, що Леся Українка багато працювала над цим твором: перекреслені цілі сторінки, закреслені і відновлені рядки, пізніше дописані речення і окремі епізоди. І все ж твір лишився остаточно не завершеним і не відредагованим; про це свідчить однакова нумерація двох (других) дій, а також викреслені і незамінені частини текстів, внаслідок чого утворюється не завжди зв'язаний текст. За життя письменниці «Осіння казка» не була надрукована. За свідченням К. В. Квітки (див. його примітку до списку початку «Осінньої казки», ф. 2, № 819), сама Леся Українка не вважала твір викінченим і збиралась ще над ним працювати.

Дата в автографі — «Тифліс, 25.I 1905 р.»

Подається за автографом.

Фантастична драма «Осіння казка» була написана в січні 1905 р. Виникнення задуму твору пов'язане з наростанням рево-

люційних подій в країні. За алегоричними образами драми виступають конкретні історичні сили революції 1905 р. В листах цього періоду поетеса неодноразово говорить про співзвучність настроїв своєї музи з буремними подіями. В листі до матері від 6.II 1905 р. вона писала: «...мислі зайняті не такими спокійними темами під впливом щоденних перемін «весни» й «зими». В Тифлісі був один такий «весняний день», коли калюжі людської крові стояли на тротуарах до вечора. Не до спокійних тем при таких обставинах...»

Закінчуючи твір символічною картиною, де робітники підіймаються крутою горою все вище і вище, позначаючи кожний щабель червоними прапорцями, авторка вкладає в уста Будівничого символічні слова про те, що «осіння казка... скінчиться справжньою весною!», що «й зимі на світі є кінець». Такий оптимістичний заключний акорд вказує на глибоку віру Лесі Українки в перемогу робітничого класу в складній і тривалій боротьбі з царизмом.

У попередніх виданнях творів Лесі Українки упорядники порізному підходили до укладання основного тексту «Осінньої казки» за чорновим автографом. Так, у виданнях «Книгоспілки» (Леся Українка. Твори. Т. VI. К., 1929) та ДВХЛ (Леся Українка. Твори в п'яти томах. Т. II. К., 1951) відновлено і введено в основний текст майже всі закреслені поетесою місця. Такий принцип не виправдав себе, оскільки порушував стрункість викладу та логічну послідовність в окремих місцях. Упорядники пізніших видань творів Лесі Українки — «Радянський письменник» (Леся Українка. Поезії. Т. II. К., 1962) та ДВХЛ (Леся Українка. Твори в десяти томах. Т. III. К., 1964), укладаючи основний текст цього твору, врахували авторську правку і подали його в стислішому, стрункішому, логічно більш умотивованому викладі. В цих виданнях відновлено лише одну сцену в розділі IV (діалог Лицаря й Принцеси), без якої порушується зміст викладу.

Текст «Осінньої казки» подається за автографом з урахуванням авторської правки. Так, у розділі I в монолозі Лицаря введено до основного тексту 13 рядків, починаючи від слів: «О страднику, великий Прометею...»; в автографі ці рядки хоч спочатку й були поетесою викреслені, пізніше відновлені хвилястою лінією. З таких самих міркувань на початку розділу IV відновлено 14 рядків в діалозі Лицаря і Служебки після слів Лицаря: «Смієшся ти?» Нижче, в цьому ж розділі, поновлено і введено в квадратних дужках до основного тексту 25 рядків з діалога Лицаря і Принцеси, починаючи із слів Принцеси: «Але ж тут, пожалься боже, знову жде тюрма!» В останньому випадку упорядник керувався змістом тексту і тим, що Леся Українка, викресливши ці рядки, не узгодила послідовність у викладі.

Інші значні викреслення в рукописі винесені в примітки. Так, наприкінці розділу III, що закінчується словами «...Вірний блазень», в автографі закреслено цілу сторінку тексту:

(Принцеса задумується.)

«Згадай той час, як ти гусята пасла...»
Шкода, той час не вернеться ніколи...

До черевичків звикла босоніжка
та ще й до золотих, до королівських...
Та й як після помостів кришталевих
знов звикнути бродити по калюжах?
«Свинарський бік» — фе, що за бридка назва?!
Мій вірний блазню, кепські в тебе жарти.
І з ким же се я стрінутись там маю?
Невже з безрогими?.. А певне! Годі!
Не хочу я і думати про се!
Лети собі, пташино! *(Махає на голуба, той летить і щезає в просторі.)* Будеш вільна,
хоч і брудненька трошки... Білі шати,
мені тепер ви стали за кайдани,
бо не одважусь я вас покаляти
нізащо... ох, невже таки нізащо?
Знав, мій тиране, як мене скувати!
(Сідає гаптувати біллю срібний серпанок.)

У розділі IV після слів Лицаря «... тепер я глузд його аж надто тямлю!» викреслено одну сторінку:

Хто визволить, той вимагає дяки,
а для людей нема миліше дару,
як воленька чужа. Дитину рідну
кохають батько-мати і за теє
бажають послуху — неволі, значить;
спізнаються по волі молодята
і вже присяги прагнуть — знов неволі...

Служебка

А ти ж би як хотів? Звести з ума
та й кинути? Ти мудрий, «без присяги»,
це кожний захотів би!

Лицар

Що ти знаєш?
От я і без присяги, й без любові,
а зв'язаний з тобою...

Служебка

Любий мій!
(Хоче його обняти.)

Лицар

(відступає)

Ой, не спішись мене в хомут гнуздати!
Доволі з тебе, що твоє тавро
носитиму на лобі до загину,
бо я того до віку не забуду,
що я не визволив себе з темниці
і не загинув там, а як баран
дав вивести себе, невідь куди і нащо.
Неслава! Ганьба! Сором!

У цьому ж розділі, в діалозі Служебки і Пастуха, викреслено опис кришталевої гори, на вершині якої сиділа Принцеса. Викреслені, правда, три початкові і шість кінцевих рядків опису, а середня частина лишилась незакресленою, проте без початкових та кінцевих рядків вона втрачає сенс.

Після слів Пастуха «...фіалку одну знайшов і «гусячі лапки» було: «Ще трохи, то й скляна гора розтане».

Служебка

Скляна гора розтане? Схаменись!
Вона ж не з льоду, з чистого кришталю.

Пастух

А хто її вгадає, люди кажуть,
що якби добре сонечко пригріло,
то все б таки, хоч трошечки підтала,
там, кажуть, є й крижини, й кришталини,
де глибше — лід, а зверху — там кришталь.
Вона ж таки будована, не справжня,
і будівничі величезні гроші
побрали на будівлю. Хто ж повірить,
щоб так таки ні крихотки й не вкрали.
Сама ж таки подумай, що дешевше:
лід чи кришталь?

Служебка

Та відомо, що лід!

Пастух

Ото ж то й є! Ну, як просвітить сонце
крізь той кришталь, прогріє глибоченько,
як попливуть там потайні потоки
та як посуне той кришталь, мов крига,
завалить нам усі хліви і стайні,
обори та свининці. То-то буде!

Служебка

І що там буде? Ніби зроду сонце
на неї не світило?

Пастух

Та не так!
Вона збудована вже в возовицю,
в холодні ночі та в студені роси,
а там пішли дощі, пороша, вітер.
Яке то сонце? А тепер, гляди,
коли б на гарній кришталевій брилці
не з'їхала з гори у діл принцеса.

В'язень-лицар

Принцеса!

Пастух

Що се?

Служебка

То луна!

Пастух

Луна?
Луна в свининці? Дивно... дуже дивно.
(Тихше.) Ти чула? Їх вже кілька сот розбилось
об мармуровий поміст, ослизнувшись
на кришталевій кручі, все лицарство
було хоробре, цвіт країни... шкода!
Там, де лицарський бік, найгірша круча,
Тут, на «свинарськім», не така, та звісно,
лицарство брудами гордує... Шкода...
А звідси б легше вилізти на шпиль
аж до принцеси, до її в'язниці.

Лицар

В'язниця!

Пастух

Знов луна?.. Е, ні, небого,
Се щось непевне... Я таки чував
Щось стороною.

(Дивиться служебці в очі.)

Служебка

Брехні, повір!

Наприкінці цього розділу після слів Будівничого, який посилає робітника-підлітка за допомогою, «...щоб знали всі, яка сутужна справа. Бігай! *(Хлопець іде, але зараз повертається наляканий.)»* закреслено півсторінки:

Хлопець

Ой, пане майстре! Способу немає
пройти через хліви. Там дозорчиня
казала підпаскам все бидло завернути.
Біжить назад вся гурма без ладу —
поламані ж тепер всі загородки —
то й суне так, котре куди попало.
Попереду кнури та бугаї,
та жеребці, та барани з цапами,
я ледве втік... стоптали б... розірвали б...
Ой, пане майстре!

Чутно несвіцький рев, тріщання останніх загородок, гуркання підпасків.

Ой, біжать, біжать!
(Хлопець кидається на гору і стає на виступ.)

Тут же, трохи нижче, в розмові Будівничого з майстрами викреслено півтори сторінки тексту. Після слів «Куди ти? Божевільний! Стій! Вернись!» далі було:

3-ій майстер не слухає, спускається додолу і в ту ж мить попадає на роги бугаєві, той підкидає його високо вгору, другий

бугай ловить знов на роги. Змучений, зранений майстер умирає, помітуваний поміжи бидлом. Товариші, сковані жахом, мовчки дивляться на його муки,— ніхто не важиться йти боронити; дехто пробує кинути ножем або сокирою в гурму бидла, але то тільки гірше дратує люту ранену скотину і не дає ніякої помочі. Довге мовчання серед людей і несамовитий рев серед бидла. Нарешті рев трошки втихає.

Молодий хлопець

(на горі, вище від інших)

Товариші! Нам треба всім податись
отак горою аж на бік лицарський,
бо сі хліви й обори там кінчаться,
там чисто і безлюдно.

Будівничий

Слизько й стрімко.

Молодий хлопець

Там можна вмить спуститись.

Будівничий

І розбитись.
Ні, хлопче, годі. Досить вже тих проб.
Спитай її (*вказує на принцесу*), чи мало їх було?
І що з них вийшло?

Принцеса

(закриває лице. Болісно)

Ох, не згадуй краще!

Будівничий

Моя порада ось яка: рубаймо
в горі щаблі, щоб нам стояти твердо
і щоб іти все вгору вище й вище,
аж поки станемо там на шпилі,
де кришталевий замок. За твердиню
нехай він стане нам, якщо король
знов схоче нас примусить будувати
неволі й бруду соромні оселі.
Те, що колись неволі слугувало,
нехай послужить визволенню. Браття,
орли недарма гнізда в'ють на горах.
На гору доступитись нелегко,
за те згори зручніше боронитись.

1-ий майстер

Еге ж, нехай-но вороги обступлять,
ми їх засиплем кришталевим градом!
Чудові променисті кулі їм освітять
дорогу на той світ!

Квітка Климент Васильович (1880—1953) — український радянський музикознавець і фольклорист. Чоловік Лесі Українки.

ТРИ ХВИЛИНИ

Вперше надруковано в журн. «Нова громада», К., 1906, кн. 10, стор. 1—20.

В архіві зберігається автограф повної чорнової редакції (ф. 2, № 815) із значними авторськими правками. Сторінки рукопису 13—20 написані іншою рукою, але з правками Лесі Українки. Третій розділ твору «На еміграції» мав спочатку назву «У вигнанні».

Дата в автографі — «29.VIII 1905, Зелений Гай».

Подається за першодруком.

«Нова громада» — літературно-мистецький журнал ліберально-буржуазного напряму. Виходив у Києві 1906 р.

Монтаньяри — революційно-демократичне угрупування депутатів Законодавчих зборів і Конвенту в період французької буржуазної революції кінця XVIII ст. Назва походить від франц. la montange (гора) і виникла в зв'язку з тим, що монтаньяри займали верхні місця в залі засідань.

Жірондисти — політична партія часів французької буржуазної революції кінця XVIII ст., яка представляла інтереси великої торговельно-промислової буржуазії. Прийшовши до влади 1792 р., жірондисти виступали проти дальшого поглиблення революції, а восени 1793 р. стали на шлях контрреволюції.

Тюрма Консьєржері — тюрма в Парижі, побудована ще в ранньому середньовіччі. Під час французької буржуазної революції кінця XVIII ст. була місцем ув'язнення Робесп'єра, Дантона та ін. В дні Паризької комуни палац і тюрма Консьєржері згоріли від обстрілу версальців.

Багрянoперстий Самсон — кат часів французької буржуазної революції.

Філіппи — Леся Українка має на увазі іспанських королів епохи середньовіччя, які відзначились особливою жорстокістю, запровадили інквізицію.

Лукреція — знатна римська жінка з роду Тарквініїв. За легендою, яку передає Тіт Лівій, смерть Лукреції, збезчещеної Секстом — сином царя Тарквінія, стала приводом до повстання 509 р. до н. е., що покінчило з автократією у Римі.

Віргінія — за давньоримською легендою, дочка плебея, який убив її, щоб урятувати від безчестя.

Луї Капет — Людовік XVI (1754—1793), французький король з династії Бурбонів. За часу Людовіка XVI почалась французька буржуазна революція. Скинутий народним повстанням, за вироком Конвенту Людовік XVI був гільйотинований 1793 р.

Вандея — департамент на заході Франції. Під час французької буржуазної революції кінця XVIII ст. був центром реакційних заколотів роялістів і католицького духівництва. Пізніше термін «Вандея» став вживатись для позначення вогнищ контрреволюції.

Бретань — провінція у Франції, відома частими селянськими повстаннями (особливо у XVIII ст.). Буржуазний уряд Франції розділив провінцію Бретань на п'ять департаментів, цим покінчивши з її адміністративною самостійністю.

Бурбон Шарль (1490—1527) — один з могутніх феодалів, головнокомандуючий французькою армією за Франціска I. Після пе-

реможних походів в Італію Франціск I віддалив його від себе, вбачаючи в ньому сильного претендента на владу. Після цього Шарль Бурбон переходить на бік ворогів Франції: 1524 р. очолює напад на Францію, 1525 р. здобув перемогу над французькими військами при Павії, взяв у полон Франціска I. Був убитий під час облоги Рима.

Констанцьке озеро — французька назва Боденського озера, що міститься в Альпах на кордоні між ФРН, Швейцарією і Австрією.

Батова — загін, партія.

Нансі — місто на північному сході Франції.

В КАТАКОМБАХ

Вперше надруковано в журн. «Рідний край», Полтава, 1906, № 19, стор. 2—8. Того ж року драматична поема вийшла окремим відбитком.

В архіві зберігається автограф повної, остаточно відредагованої чорнової редакції (ф. 2, № 781).

Дата в автографі — «4.X 1905».

Подається за першодруком.

Драматична поема «В катакомбах» з'явилась як наслідок глибоких роздумів Лесі Українки над ідеями християнства, формою взаємовідносин між людиною та її божеством, що виходила з антитези «пана і раба». В листі до А. Ю. Кримського від 27.I 1906 р. Леся Українка згадувала, що написанню цього твору передувало глибоке вивчення матеріалів, яке підтвердило її відчуття: «Власне, я давно вже думала, що теперішня форма християнства є логічним і фатальним наслідком його найпервіснішої форми. Я готова зробити Вам хіба одну уступку і то в такій неуступчивій формі: коли мій єпископ нетипічний для пересічного християнина-мирянина (Laie) перших віків, так зате він зовсім типічний для тодішнього єпископату. Відколи з'явився на світ єпископат і перші початки церковної єрархії, відтоді єпископи заговорили мовою мого єпископа, і задержалась ся традиція аж до сучасного нам архієрейства. Я не приймаю теорії Толстого і багатьох інших, ніби теперішнє християнство є аберацією, хоробою сеї релігії. Ні! В найдавніших пам'ятниках, в «подіях апостольських», в листах апостола Павла, в автентичних фрагментах первісної галілейської пропаганди я бачу зерно сього рабського духу, сього вузькосердого квієтизму політичного, що так розбуявся дедалі в християнстві. Як хочете, але недарма в притчах і скрізь у Євангелії так часто вживається слово «раб» і антитеза «пана і раба», яко єдиної можливої форми відносин межи людиною і її божеством. Прочитайте листа апостола Павла (в данім разі не важно, котрі з їх автентичні, а котрі ні), і Ви побачите, що збудувалось на сій антитезі і як хутко воно збудувалось. Комунізм першого християнства — се фікція, його ніколи не було, або се було комунізмом жебрака, що все одно не мав ніякого маєтку, або ще «комунізмом» добродійного багача, що кидав «крихти від свого стола» комуні «псів, що сидять під столом пана свого». От і все. «Анархізм» християнства теж невисокої проби, се просто неосвіченість і невихованість політично безправної маси, що може уявити собі тільки утопію: деспот і народ, і нікого більше межи

ними; але такий «анархізм» ніколи не викине і не викидав деспота з своєї утопії, недарма ж і месію свого він назвав **царем** іудейським — епітет «пророк», бач, занизьким здався отим «анархістам». «Сина людського» вони забули просто. Коли що надається до щирої ідеалізації в первісному християнстві, то не його quasi[1]-анархічні доктрини, а хіба ота грація почуття його «жен-мироносиць», до яких належить і моя Анціллодея, і те нове для античного аристократичного світу почуття всепрощаючої симпатії, що так красило відносини Христа до його зрадливих і тупих учеників (не один класичний філософ не простив би в такому становищі своїм друзям), ну, і ще два-три елементи в сфері **почуття**, а **не теорії**. Тільки ж сі елементи ідеалізація вже використала до дна, і мені не інтересно було на них спинятися довго, та за се Ви, як бачу, не ремствуєте на мене. А до речі: от і Ви уявляєте собі, що типічний християнин тих часів марив би, що всі стануть колись **слугами** Христа — чи се ж не все одно, що **рабами**? Чи ж не проти сього повстає мій раб-прометеїст? Він зовсім слушно думає, що поки будуть пани і раби (на землі чи на небі, все одно), доти будуть і посередники межи ними, дозорці, економи і т. п. Що ж ідеальнішого міг йому виставити пересічний християнин найперших, навіть, часів, як не «єдину отару з єдиним пастирем», і як міг відповісти на питання про підпасків? Я думаю,— тільки так, як відповів єпископ. Моя поема відноситься до середини II віку християнської ери (або до другої половини його), а тоді вже вирізнилась досить духовна тиранія усяких підпасків **божих** — зоставалось тільки будувати далі на прекрасно заложеному підмурівку духовної темниці...»

Перша редакція закінчення драматичної поеми за автографом різниться від відомої в друці. Після слів єпископа «...ходім од зла і сотворімо благо» в автографі спочатку було:

Ходімо, покиньмо в самоті його,
бо він од нас поволі йти не хоче,
а ми насильства не вживаєм. Діти,
ходім од зла і сотворімо благо.

Вся громада рушає з свічками в руках. Єпископ попереду.
Старий раб і Анціллодея позаду, обоє трохи відстали.

Старий раб
(до Неофіта-раба)
Куди тепер ти підеш, нещасливий.

Неофіт-раб
На Тібр, через отруєну Мaремму.

Старий раб, сумно похитавши головою і зітхнувши, відходить, потім знов вертається і, оглянувшись боязко назад та побачивши, що громада вже зникла у темнім переході, стискає похапцем руку неофіта-раба і поспішно, старечою дрібною ходою віддаляється.

---

[1] Ніби *(лат.).— Ред.*

Анціллодея

Я все-таки прошу тебе прислати
твою жону з дитиною до мене.

Неофіт-раб

Тобі за те догана буде, сестро.

Анціллодея

Догану я покірливо прийму,
спокутую за бідне немовлятко,
що, може, хутко стане сиротою
без батька... Брате, вибачай мені,
як я тебе сим словом засмутила,
і не здивуй, я жінка нерозумна,
не вмію розважати справ високих,
я мало розібрала в сій сперечці.
Ти, певне, винен, бо єпископ гнівний
від тебе одійшов, але одно
із слів твоїх я добре зрозуміла
і прийняла його собі до серця.

Неофіт-раб

Яке ж то слово?

Анціллодея

«Чистая любов».
Мені здається, хто його промовить
від серця, щиро, той для мене брат,
хоч би й не був він однієї віри.

Неофіт-раб

Так і мені здається, люба сестро.
І знаєш, я хотів тебе просити:
якщо я згину, спом'яни мене,
не словом голосним, а тихим серцем,
для мене стане се за царство боже
тут, на землі.

Анціллодея

Тепер ходім, я виведу тебе,
пильнуй за свічкою на поворотах,
ти тут новий, недовго заблудитись.

Запалює коло олтаря свічку і йде вперед, неофіт-раб за нею. На поворотах Анціллодея обертається, освічує путь і питає: «А де ти, брате?». Неофіт-раб одзивається з темряви: «Ось я, люба сестро». Голоси згодом затихають вдалині і світло зникає».

В процесі остаточного редагування кінця твору Леся Українка спочатку зняла п'ять рядків в останньому вислові неофіта-раба (від слів: «І знаєш, я хотів тебе просити...»), а пізніше викреслила всю наведену вище частину, дописавши замість неї коротку бойову кінцівку, в якій закликає виступити на боротьбу проти рабства.

«Рідний край» — український щотижневий громадський і літературно-науковий журнал ліберально-буржуазного напряму.

Виходив у Полтаві (1905—1907), Києві (1908—1914), Гадячі (1915—1916).

Крипта — окреме невелике приміщення в катакомбах, до якого вели довгі, часом дуже заплутані ходи.

Коріпф — місто в стародавній Греції.

Маремма — низина, заболочена місцевість на заході Апеннінського півострова; її звуть «отруйною» через багнисті випари над нею.

Едем — за біблійною легендою, міфічна країна, де ніби знаходився рай, з якого були вигнані за гріхи Адам і Єва.

В ДОМУ РОБОТИ, В КРАЇНІ НЕВОЛІ

Вперше надруковано в журн. «Нова громада», К., 1906, кн. 12, стор. 1—6.

В архіві зберігається чорновий автограф твору (ф. 2, № 780); у відділі рукописів ЦНБ АН УРСР зберігається чистовий автограф (I—7441). Обидва автографи не мають істотних відмін від друкованого тексту.

Дата в автографі — «Київ, 18.X 1906».

Подається за першодруком.

ДОДАТКИ

ГОЛУБАЯ РОЗА

Вперше надруковано у виданні: Леся Українка. Твори в п'яти томах. Т. II. К., Держлітвидав, 1951, стор. 547—640.

В архіві зберігається чорновий автограф автоперекладу драми (ф. 2, № 774) та копія (ф. 2, № 816). Дати в автографі та копії немає. Датується 1898 роком на підставі листа Лесі Українки до сестри Ольги від 8.VIII 1898 р.: «Я тепер взагалі мало листів пишу, втравилася в переклад російської «Блакитної троянди». Мама і Сергій Костянтинович (Мержинський.— *Ред.*) «весьма искусно» заставили мене дати слово, що я її перекладу ще до виїзду в Київ...»

Подається за автографом.

СПИСОК ІЛЮСТРАЦІЙ

ЗМІСТ

ДРАМАТИЧНІ ТВОРИ

ДОДАТКИ

Академия наук Украинской ССР

ЛЕСЯ УКРАИНКА

СОБРАНИЕ СОЧИНЕНИЙ В ДВЕНАДЦАТИ ТОМАХ

ТОМ 3

ДРАМАТИЧЕСКИЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ

(1896—1906)

(На украинском языке)

Редактори *С. І. Забужко, В. А Зіпа*
Художній редактор *Р. К. Пахолюк*
Оформлення художника *В. М. Дозорця*
Технічний редактор *Б. М. Кричевська*
Коректор *З. П. Школьник*

Здано до складання 16.I 1975 р
Підписано до друку 13.VI.1975 р.
Зам. № 5—54. Видавн. № 283. Тираж 100 000.
Папір № 1, 84×108 1/32.
Друк.-фіз. арк. 12,5+4 вкл.
Умовн.-друк. арк. 21,42.
Облік.-вид. арк. 18,73.
Ціна 1 крб. 38 коп.

Видавництво «Наукова думка».
Київ, Рєпіна, 3

Головне підприємство республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Київ, вул. Довженка, 3.

Цена 78 коп.